



ЛІТЕРАТУРНА ЧИТАНКА

ДЛЯ 4 КЛАСУ

„РАДЯНСЬКА ШКОЛА”
1957

М. МИРОНОВ

ЛІТЕРАТУРНА ЧИТАНКА

ДЛЯ 4 КЛАСУ



Затверджено Міністерством освіти УРСР

ВИДАННЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЄ



ДЕРЖАВНЕ
УЧБОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
КИЇВ — 1957



Nelly - 958



Н. Забіла.

МОЯ КРАЇНА.

Дуже велика
країна моя.
Є в ній озера,
річки і моря,
гори високі,
степи та ліси,—
стільки багатства
і стільки краси!

Є в нас заводи
в великих містах,
є трактори
на колгоспних ланах.
В кожному місті
і в кожному селі
ходять до школи
хлоп'ята малі.
В школі учитимусь я
залюбки,
буду читати
хороші книжки.

Виросту я
і — в повітряний флот!
Стане із мене
умілий пілот.

Зможу тоді я
досхочу літати,
рідну країну
до краю пізнати.
А якщо ворог
на нас нападе,—
льотчик машину
у бій поведе.
Я не здригнуся
в запеклім бою.
Я захищатиму
землю свою,
сином якої
я з гордістю звусь,—
тої, що зветься —
Радянський Союз.

Завдання і запитання.

1. З яких слів вірша видно, що країна наша дійсно має великі багатства? Прочитайте ці рядки.
2. Про що мріє хлопчик? Як він готується здійснити свою мрію?
3. З яких рядків видно, що хлопчик безмежно любить свою Батьківщину?

НАША БАТЬКІВЩИНА.

У кожній стіні нашої школи є вікна. Подивись з них на всі чотири сторони. З одного вікна видно вулицю міста, стоять красиві будинки. За будинками — високі димарі, з них іде дим. Це працює великий завод. Він робить машини.

Вікна другої стіни виходять в поле. Далеко-далеко поле зливається з небом. Але це не край землі. Так тільки здається. А за цим місцем знову лежать поля без меж, без краю. Біжить полем дальня дорога. По ній їдуть грузовики. Колгоспники везуть хліб нового врожаю.

У третє вікно дивиться зелений ліс. За лісом — високі гори.

За вікном четвертої сторони тече широка річка. Нею до моря їдуть пароплави з червоними прапорами. На всі чотири сторони розкинулась навколо нас велика Радянська Країна. Це наша Батьківщина. Багато в ній міст і сіл, полів, лісів, гір і річок. Багато морів навколо.

Велика Радянська земля. Найбільша в світі. Земля за вікнами наша власна, рідна земля.

І ліс наш, і завод наш, і будинки — все наше.

І нема на світі для нас нічого дорожчого за нашу Батьківщину.

Господар нашої країни — сам народ, все йому належить. Кожний з нас трудиться для себе і для всіх.

З кожним днем все красивішою і сильнішою робиться наша країна. Швидко будуються нові міста і заводи. Дедалі більше хліба дають поля. Ростуть нові ліси. Розцвітають сади. Ростуть і вчаться в школах всі радянські діти.

Вчіться і ви як слід, ростіть великими. І станете найкориснішими людьми для нашої великої Батьківщини.

Завдання і запитання.

1. Поміркуйте і скажіть, які картини можна намалювати до цієї статті.
2. Скажіть, як слід розуміти речення «Господар нашої країни — сам народ»?
3. Порівняйте читане у статті з фактами, про які читали у піонерських газетах та журналах.

НАШІ СКАРБИ.

Багата й щедра в нас земля — нема такої в світі.	Спасибі скажем шахтарям за їх роботу вмілу.
Цвітуть сади, лежать поля, промінням оповиті.	Вони мільйони тонн руди з глибин зуміли взяти,
Шумлять ліси із краю в край, до хмар сягають гори.	щоб в нас були сталльні дроти, і рейки, і верстати,
Радянський край, квітучий край! Незмірені простори!	і гостра голка, і гвіздок, і плуг, що оре в полі,
Залізо й сталь дзвінки й міцні потрібні для Вітчизни.	і той знайомий всім дзвінок, що лунко дзвонить в школі.
Мов скарб в підземній глибині, лежить руда залізна.	Працюють в надрах шахтарі, кипить руда у домнах.
Іде велика праця там, кипить на повну силу.	Спасибі, наші трударі, за працю рук невтомних.

Запитання.

1. Що називає поет нашими скарбами?
2. Якими ще скарбами володіє наша Батьківщина?
3. Які корисні копалини (глину, камінь, руду тощо) видобувають поблизу вашого селища чи у вашому районі?

МІЙ СТАРШИЙ БРАТ.

(Переклад з туркменської).

Хвала тобі! Ти вивів нас до сонця
із вічних злиднів, мій російський брат.
Ти вчителем нам був і оборонцем
у дні суворі, мій російський брат.

Хто показав до щастя нам дороги?
Хто дав нам радість братства й перемоги,
відрізавши навік шляхи назад?

Це ти зробив, російський старший брат.

Хто нас підтримав дужою рукою
у дні негод? Хто, старший, в бій із бою
повів полки свободи за собою
до світлої мети? Це ти, російський брат.

Пісні братерства в сонці променистім,
немов струмки, дзвенять, ясні і чисті.
Ти виростив в саду моїм тінистім
чудесні квіти, мій російський брат.
А той, хто мріяв знищить нас з тобою,
загинув сам від сталі громової.
Ти першим вийшов в грізний час до бою,
щоб захистить наш край, російський брат.
Це ти розсіяв чорні, вражі тучі,
життя нам дав щасливе і кипуче,
моя опора, мій титан¹ могутий,—
це ти зробив, російський старший брат.

Завдання.

1. Розкажіть за цим віршем, яку допомогу братнім народам Радянського Союзу подає великий російський народ.
2. Доберіть однакові за змістом вирази до слів вірша: «Ти вив нас до сонця із вічних злиднів, мій російський брат».
3. Вивчіть цей вірш напам'ять.

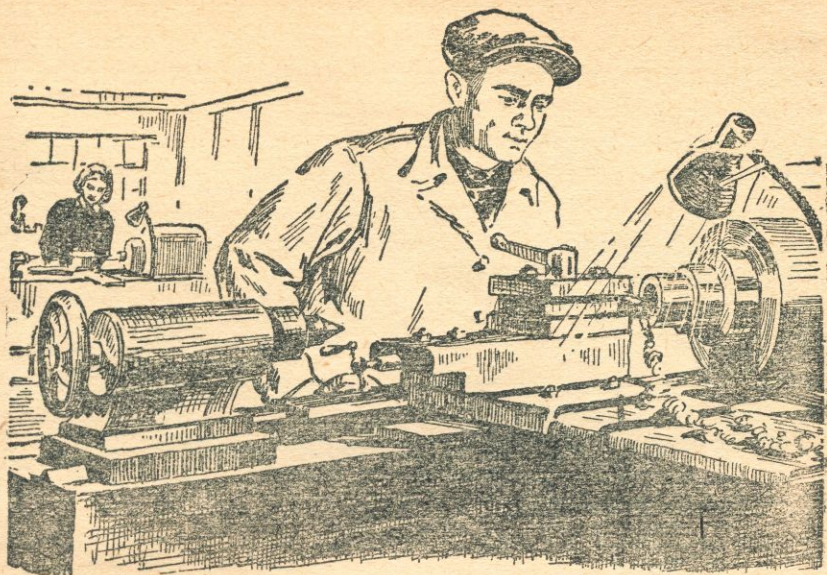
В. Семинський,
токарь-швидкісник.

НА ВЕЛИКИХ ШВИДКОСТЯХ.

Багато є професій на світі, але найбільше я люблю свою професію токаря. Надто вже захоплююча це робота! Ось тобі дали безформний кусок металу. А через дві-три хвилини цей кусок перетворюється в твоїх руках у надзвичайно чисту деталь, що виблискує, наче дзеркало. З таких деталей потім складають потужні машини — екскаватори. Щодня я бачу, як повз вікна цеху йдуть платформи з нашими трудовими подарунками країні. І в кожному з них є й моя праця. Це почуття дає найвищу радість.

Коли я розглядаю карту нашої неосяжної Батьківщини, вона мені здається живою. Куди не кину погляд — усюди бачу екскаватори з нашою заводською маркою. Наші машини працюють на будівництвах у Москві, в Грузії, в Прибалтиці. Приглушений шум екскаваторів чути на великих волзьких будовах, на ріках Сибіру. Там треба підняти мільйони тонн землі. Якщо копати лопатами — вистачить роботи на сотні років. Це нам не підходить. Будови ці мають бути завершені в короткий строк. І тут

¹ Титан — велетень, могутня, сильна людина.



на допомогу будівникам стають наші потужні екскаватори. Вони замінюють працю сотень тисяч людей.

Щоранку, рушаючи з першими трамваями на завод, я завжди думаю про одне: як би сьогодні зробити більше деталей. Може, за рахунок фізичної сили та великого напруження? Ні, в нашій справі цим не візьмеш: потрібні знання, досвід, уміння.

Після війни, повернувшись до Києва, я побачив жахливі руїни. Треба було відбудувати місто, його заводи, фабрики. Тоді я взяв зобов'язання — щороку виконувати по п'ять річних норм. Довго я думав: а що як примусити верстати швидше працювати? Приміром, у десять раз? Тоді й деталей можна буде виготовити в кілька разів більше! І, нарешті, знайшов відповідь на питання, яке мучило мене: щоб працювати на великих швидко-стях, треба мати інші різці.

За п'ять років роботи по-новому я виконав 23 річні норми і дав державі багато сотень тисяч карбованців економії. Але мене й це не задовольняє...

Чверть століття я працюю на заводі. Шістнадцятирічним малописьменним хлопцем я прийшов до цеху. Спочатку носив деталі, потім на заводі мене навчили токарної справи, допомогли оволодіти грамотою, закінчити середню школу, стати відомою людиною. Як же мені не любити свого заводу! Він для мене — рідний дім.

Одного разу до нас прийшла на екскурсію група київських піонерів. Ми з ними довго ходили по просторих цехах, по заводському подвір'ю, по під'їзних коліях. Усе на заводі цікавило піонерів.

Я розповів їм про те, що мрію найближчим часом перейти працювати на такі швидкості, які дадуть змогу в сотні раз збільшити випуск продукції. Це мрія? Так, мрія! Але вона неодмінно і скоро здійсниться, як здійснюються в нашій Країні Рад найсміливіші, найвідважніші мрії.

Запитання.

1. Яку мету поставив перед собою токар-швидкісник і як він її здійснив?
2. Де і яку роботу виконують екскаватори?
3. Чи доводилось вам бачити, як вони працюють? Якщо бачили — розкажіть про це.

В. Кучер,

машиніст вугільного комбайна.

ЗДІЙСНЕНА МРІЯ.

Хто в дитинстві не мріяв про свою майбутню професію! Одні хотіли стати льотчиками, другі — вченими, треті — розвідниками земних надр.

Мріяв у дитинстві і я.

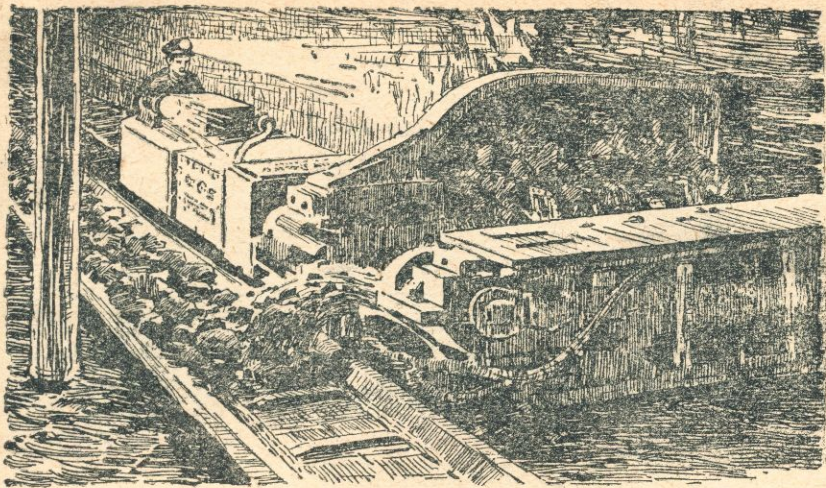
Народився і виріс я в шахтарському селищі, в сім'ї потомственого гірника.

Часто з товаришами по школі ходили ми на шахту, дивилися на шахтарів, що повертаються з роботи... А з того дня, коли мені пощастило побувати під землею, я вирішив теж стати шахтарем.

Мій батько любив свою спеціальність. Він не раз говорив мені:

— Чудова професія шахтаря. Ми добуваємо для Батьківщини вугілля! Йдуть по країні поїзди, плывуть по морях і океанах пароплави, димлять труби заводів, і скрізь — у топках паровозів і пароплавів, у заводських печах — горить антрацит, добутий нашими руками!

Ці розповіді батька остаточно зміцнили моє рішення стати шахтарем. Але професія гірника, як і всяка інша, вимагає знань. Я вступив до школи фабрично-заводського навчання. Тут у до-



свідчених шахтарів, майстрів своєї справи, я багато чого навчився і здобув спеціальність підземного електрослюсаря.

Так почалося моє шахтарське життя.

Назавжди запам'ятався мені вересневий день 1948 року. До нас на шахту прибув перший вугільний комбайн «Донбас» — чудо гірничої техніки. Мов підземний танк, посувався він, підкоряючись найменшому руху водія. Весело гудів мотор комбайна.

Так ось вона, та машина, про яку мріяли покоління шахтарів, про яку мріяв мій батько! Мимохить проходили в моїй пам'яті розповіді старих гірників про дореволюційний Донбас. Важко жилося тоді шахтарям. Задихаючись у вузьких, темних, схожих на звірячі нори забоях, лежачи на спині або на боці, підрубували гірники вугільний пласт. Обдираючи до крові коліна й руки, тягли вони тісними виробітками тридцятипудові «санки», вантажені вугіллям. Праця була каторжною!

Тепер — не те! Машини скрізь і всюди витісняють важку ручну працю гірника. Виснажливу працю тягальника замінили транспортери. На зміну обушку та лопаті прийшли врубові машини і комбайни. Замість сліпих коптилок, горять під землею електролампи денного світла!

Незабаром я сам став машиністом комбайна!

Так здійснилася моя завітна мрія.

Кожна професія у нашій країні — почесна і поважна. Народ оцінив і мій скромний вклад у справу будівництва комунізму.

Я, простий робітник-шахтар, тепер — депутат Верховної Ради нашої республіки. Я горджуся цим. А більш за все горджуся моєю любимою Вітчизною, Комуністичною партією, яка веде народ до світлого майбутнього — до комунізму!

Запитання і завдання.

1. Про яких видатних робітників — відмінників виробництва — читали ви в дитячих газетах і журналах? Випишіть їх прізвища у зошит.

2. Як ставляться у радянському суспільстві до людей і дій, подібних до описаних у статтях В. Семінського і В. Кучера?

3. Подумайте над тим, яку професію ви хотіли б обрати після закінчення школи.

М. Познанська.

У КОЛГОСПІ «ПЕРЕМОГА».

Скрізь в Радянському Союзі проживають наші друзі.

Звідусіль ідуть дороги
до колгоспу «Перемога».
І з Росії, з Білорусі,
і з Кавказу — звідусіль
приїжджають рідні друзі
у село до нас в артіль.
Навесні, в зеленім травні,
кожне літо, восени
прибувають гості славні,
взимку приїздять вони.
Ми у друзів теж бували:
у Криму були не раз,
гостювали на Уралі,
влітку бачили Кавказ.
Друзі нас стрічають радо,
раді й ми гостям своїм.

Нам вони дають поради,
ми даєм поради їм...
А сьогодні — як я рад!
Знову гості — з-за Карпат!
Всі колгоспники з артіль,
з чотирьох усіх бригад,
зустрічать гостей ходили,
рідних друзів з-за Карпат.
Мама там була моя,
тато мій...
Ходив і я.

Гості вийшли із вагонів,
ми їх стріли на пероні¹,
руки друзям подали
і до себе повели.

Гості бачили село — ой, цікаво ж їм було!

Голова колгоспу з ними
цілий день тоді ходив
аж від рання до смеркання.
Він їх всюди поводив:

і по вулиці Жовтневій,
і по вулиці Травневій,
ще були й на Фронтівій
і на вулиці Новій.

¹ Перон — майданчик на залізничній станції, біля якого зупиняються пасажирські поїзди.



(Це уже після війни
побудовані вони).
Бачили будинки наші,
у яких живем тепер.
Будував їх дядя Саша,
він в артілі — інженер.

В кожному домі є кімнати,
кухня є, і спальня є.
В спальні я лягаю спати,
там і ліжечко моє.
Інженер той, дядя Саша,
збудував і школу нашу,
в школі весело у нас,
в школі є й десятий клас...
І майданчик для футболу
у дворі оцім, де школа.
Гості бачили й лікарню.
В нас лікарня дуже гарна!
Це просторий білий дім,
візерунки скрізь на нім.
У лікарні лікар є,
що в пригоді всім стає.
От як зробить він уколи —
не захворієш ніколи!

А той лікар — то мій дядя,
вчився в місті Ленінграді,
там закінчив інститут
і тепер працює тут.

Гості бачили будівлі,
що стоять в дворі артілі,
це — комори під зерно,
з поля йде сюди воно.
Ми зерна в такі комори
насипаєм цілі гори!

Гості ще були на річці,
Ясновода річку звать.
Кінчимо в цій п'ятирічці
станцію тут будувать.
Буде струм нам посилати
станція по проводах,
він світитиме і в хатах,
і на фермах, і в садах.
Ви вже бачили? Споруда
там на березі стоїть.
Ми електрикою будем
і корів своїх доїть!

Подружили з нами гості, другий день живуть
в колгоспі.

Вже у хаті побувати
не в одній траплялось їм,
кожен зве гостей до хати:
«І до нас!»
«До нас ходім!»

Мовлять гості: «Друзі щирі!
(Так сказали голові).

Знаєм, є в вас бригадири,
агроном і ланкові...
В них повчиться ми б хотіли,
як нам краще працювать...»

«Що ж, будь ласка, друзі!
Згода!

Поживіть в нас тиждень, два.
Роздивляйтесь, навчайтесь»,
відповів наш голова.

Він — як батько в нас в артілі,
допоможе в кожному ділі:
всім порадить, відповість.
Він партійний, комуніст!

Голова наш гостям каже:
«Ми вам всю артіль покажем!
І, звичайно, познайомим
вас в артілі з усіма:

з ланковими, з агрономом...

От і ланкова сама!»
Це — Галина ланкова,
ланкова — передова.
В ланкової дружна ланка,
в ланки є своя ділянка.
Ланкова як скаже ланці:
«Не дамо, щоб ріс бур'ян!
Тож давайте рано-вранці!
завтра вийдемо на лан!»
І узавтра вже на полі —
тільки сонечко зійде —
буряки вся ланка поле,
ланкова перед веде.

Чи збирають шкідників,
щоб не їли буряків...
Нашу Галю хвалять люди,
кажуть: «Гарна ланкова».
Устигає Галя всюди —
в школі, в клубі — скрізь була!
А як пісню заспіває —
то аж котиться луна.
Весь район про неї знає,
комсомолка в нас вона!
Всі ми любим нашу Галю —
Бачили медаль її?
Це такі дають медалі
за хороші врожаї.

* * *

Хто завжди по полю ходить?
Хто пильнує за зерном,
провіряє перші сходи?
Це, звичайно, агроном!
Агроном наш плани має,
він усе по планах знає:
і які у нас поля,
і яка у нас земля,

де пшениці виростати,
де нам сіять ячмені...
Агрономом також стати
дуже хочеться мені!
Агроном дає поради:
як нам сіять і орати,
як лани оберігати

від усяких шкідників,
бур'янів та ховрахів.
І артільні наші ниви
не пошкоджені зате,
і тому усім на диво
урожай рясний росте!
А оце ось — бригаири.
Познайомтесь, їх чотири:
тьотя Ліда, тьотя Клава
і два дяді — Кость і Сава.
І чотири в нас бригади.
Так нам краще працювати,

бо бригада сильна, дужа —
дружно всі працюють в нас.
Те й за рік не зробиш, друже,
що бригада зробить враз.
Бригадир до сонця встане,
скрізь хазяйським оком гляне,
скаже, що кому робити:
тим — в'язати, тим — косити.
Знає він, хто як працює,
сам працює день при дні.
Він бригадою керує
й пише в книжку трудовні.

* *
* *

Рахівник наш — у конторі.
Рахівниця на столі
і книжок у нього гори:
різні папки, табелі.
А яке він робить діло?
Облік всьому він веде.
А без обліку артілі
ви не знайдете ніде!

Все багатство: збіжжя тонни,
гроші, центнери муки,
і корови, вівці й коні
він записує в книжки.
Знає всьому він порядок:
де «прибуток», де «видаток».
Знає також з табелів,
скільки в кого трудовнів.

Тьотя Паша — героїня. Познайомтесь неодмінно!

Тьотя Паша — гордість наша!
Знає весь Радянський край,
що зростила тьотя Паша
небувалий урожай.
Це минулий рік було:
дивувалось все село!
Я дивитись теж ходив,
ще таких не бачив див:
брав руками я буряк,
а піднять не міг ніяк.

доглядала буряки.
Сходи чисті, як помиті,
зеленіли, як вінки.
Зріс буряк важкий, хороший.
(То все цукор важить так!)
Скільки ж цукру дати може
на ділянці весь буряк?!

Тьотя Паша ціле літо

Добра праця — і врожаї
добрі родить нам земля!
Слава йшла по всьому краї,
докотилась до Кремля.

Закарпатці — гості любі — побували в нашім клубі.

Тут є книги, доміно;
в клубі дивимось кіно.
А сьогодні в клубі збори,
виступає голова.
Голова наш так говорить:
«От уже прийшли й жнива,
а врожай у нас багатий:
глянеш — море з краю в край!
Треба лиш обміркувати,
як зібрати цей урожай —
як скосити, змолотити,
щоб утрат не допустити,
щоб зерниночку й одну
не згубити на лану».
Потім мама говорила,
ланкові, дідусь Панас...
І тоді вже ухвалили:

щоб на полі взавтра в нас,
ще до сонця, на світанні,
вже усі були комбайни,
і всі ланки, всі бригади,
комбайнери, косарі,
щоб жнива нам розпочати
завтра вранці до зорі.

Потім гостям ми сказали:
«Ще не дуже пізній час.
Може б, ми іще заграли,
заспівали що для вас?»
Стихло. Й раптом залунала
в клубі пісня голосна.
Пісню грали на роялі.
Пісню ту усі співали.
Це — про партію вона!

Слава партії великій, ми возз'єднані навіки!

Ми і наші друзі нині
у республіці одній.
Буть щасливій Україні,
розквітати вічно їй!

У Радянському Союзі,
в краю рідному моїм,
всі республіки в нас — друзі,
розквітати їм усім.

Розквітати Україні,
будувать життя нове,
бо вона в сім'ї єдиній
із Росією живе.

Будем дужі ми навіки,
будем сильні — не збороть!
Слава партії великій,
що з'єднала наш народ!

Завдання і запитання.

1. За змістом другої частини твору розкажіть, що побачили гості з-за Карпат у колгоспі «Перемога». Про які нові культурно-побутові заклади в селі говорить автор в цій частині?
2. Про яких людей розповідає автор у третій частині твору?
3. За що уряд нагородив тьотю Пашу?
4. Перекажіть своїми словами, про що говорив голова колгоспу на зборах.
5. Знайдіть в останньому розділі рядки, в яких говориться про розквіт Радянської України в єдиній сім'ї народів СРСР.
6. Як дбають Комуністична партія і Радянський уряд про колгоспників?



М. Рильський.

ЗА МИР.

За мир у всьому світі —
це значить за народ,
за колоски наліті,
за шум весняних вод!

За мир у світі всьому —
це значить проти тих,
хто в горі вселюдському
прибутків жде нових.

За мир у всьому світі —
це значить за життя,
за руки працьовиті,
за матір і дитя!

За мир у світі всьому —
це за братерство клич,
за те, щоб дню ясному
навік збороти ніч.

За мир у всьому світі —
це за пісні й поля,
що правдою повиті,
як голос із Кремля!

Завдання.

1. Вивчіть цей вірш напам'ять.
2. Дайте усну відповідь на запитання:
 - а) Чому наша боротьба за мир є боротьбою «за колоски наліті», «за руки працьовиті», «за пісні й поля»?
 - б) Проти кого виступають борці за мир?

ПІОНЕРСЬКИЙ ГАЛСТУК.

Одягти піонерський галстук стало мрією Олега Кошового. Від бабусі Віри, члена Комуністичної партії, Олег добре знав, до чого зобов'язує такий галстук. Це не просто стьожка, а маленький прапор, який носить на грудях кожний піонер. Під цим прапором, казала не раз Олегова бабуся, серце повинно бути чесне і щире. Забіяка не може одягти червоного галстука. І ледар та брехун теж не мають права носити його. Піонер перед своїми товаришами урочисто дає клятву, що твердо стоятиме за справу Комуністичної партії, за перемогу комунізму. Піонер обіцяє жити і вчитися так, щоб бути прикладом для дітей, щоб з нього виріс достойний громадянин соціалістичної Вітчизни.

Олег мав право бути піонером. Учився він добре, з дорослими був чемний, вдома допомагав мамі поратися по господарству. Коли б не вчорашній випадок з Грицем, Олег був би зовсім готовий надіти червоний галстук.

З Грицем Олег ще з весни посварився. Одного разу до гурту, де грався Олег, підійшов Гриць, чорноокий замазура, з рогаткою в руці. Він був на два роки старший за дев'ятилітнього Олега і з меншими поводився погано. Кому ногу підставить, а кому шапку закине, або так «кавуна дасть», що в малюка аж сльози виступлять. На цей раз чорноокий замазура став перед хлопцями і почав вихвалити себе, який з нього добрий стрілець з рогатки. Він казав, що може поцілити в горобця за десять кроків, а в велику ворону навіть на льоту, що кращого снайпера не знайти у всьому Ржищеві.

Олег не мав своєї рогатки і не любив бити пташок, але ще більше не любив таких хвастунів, як Грицько. Він вихопив у Гриця рогатку, натягнув гуму, націлився на пташку, що сиділа на куці, і випустив у неї камінець.

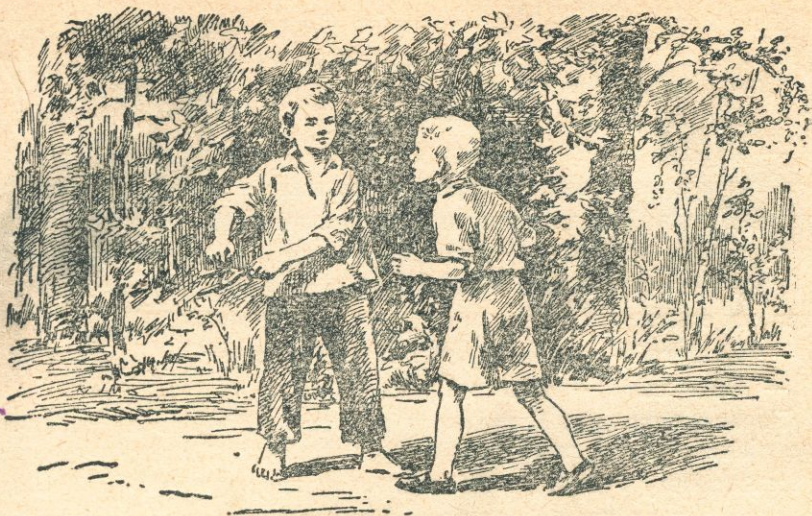
— Есть, есть! — закричали Олегові товариші і кинулись до куща.

Олег лишився на місці і сказав Грищеві:

— Тепер змірай, скільки тут кроків.

Як Гриць не розтягував своїх кроків, до куща він налічив їх аж сімнадцять.

Олег переміг хвастуна. Гриць більше не задирав носа перед Олеговими товаришами. Всі на Солов'їній вулиці знали, що найкращий снайпер — Олег Кошовий.



50588
3854

Але сам Олег не радів з своєї перемоги. Він пошкодував, що згарячу вихопив у Гриця рогатку і поранив пташку. Хлопцєві було жаль її. Він узяв пташку додому, посадив у клітку, а саму клітку повісив у кімнаті над вікном. З батькової товстої книжки, де були малюнки та описи всіх птахів світу, Олег дізнався, що його сіренький в'язень був соловейком особливої породи, може, одним із тих, які щовесни поверталися з теплих країв на їхню Солов'їну вулицю.

Олег виходив свого бранця. Настав день, коли він виніс соловейка в садок і з словом «лети» підкинув його вгору. Пташка тріпнула крильцями, знялася над Олеговою головою і щезла за деревами.

Олег дав собі слово більше не чіпати пернатих друзів. Він став їхнім захисником, робив для них гнізда, а в своєму дворі прив'язав до дерева дві шпаківні.

Грицеві Олег оголосив війну. Одного разу, коли Гриць полював біля пристані на птахів, Олег з своїми товаришами відібрав у нього рогатку. Як не погрожував замазура, Олег закинув його рогатку далеко в Дніпро.

Але хлопці переказували, що Гриць зробив собі нову рогатку і продовжував бити птахів. Учора Олег сам мав нагоду переконатися в цьому. Він ішов парком і бачив, як Гриць націлював свою рогатку на сірокрилу синичку.

— Що ти робиш? — крикнув Олег.



Гриць здригнувся. Він дивився на Олега похмуро, праву руку з рогаткою заховав за спину, а ліву стиснув у кулак.

Олег підійшов до нього.

— Віддай рогатку! — звелів він.

— А вона твоя? — буркнув Гриць.

Олег відкинув свій портфель з книжками на землю і наскочив на Гриця. Той не належав до полохливих. Крім того, він був на два роки старший. Тоді Олегові легко вдалося відібрати в Гриця рогатку. З ним були його друзі. А тепер вони стрілися один на один.

— Віддаси? — схопив Олег Грицеву праву руку.

— Не віддам! — затався Гриць.

Почали боротися. Гриць не піддавався. Він був вайлуватий, але міцний, важку руку мав, а Олег був легкий і спритний. Він підставив ногу Грицеві, і той незграбно перекинувся. Олег швидко опинився на ньому, вчепився обіруч за рогатку і вирвав її.

— Будеш? — замірився нею Олег.

У Гриця на очах блискотіли сльози.

— Пусти, — попросив він.

Олег підвівся, відійшов убік і розламав рогатку надвое.

Увечері Олег розповів про цей випадок бабусі Вірі. Він звик у всьому радитися з нею і не ховався із своїми вчинками ні від неї, ні від матері. Так і тепер. Хлопцеві самому було не по собі. Що провчив Гриця — то, може, воно добре, але як він після цього дасть завтра присягу — Олег сам не знав.

Бабуся заспокоїла його.

— Про це не турбуйся, Олег. Піонерський галстук ти достойний носити. Я от думаю про інше: про птахів ти дбаєш, а за самого Гриця зовсім забув.

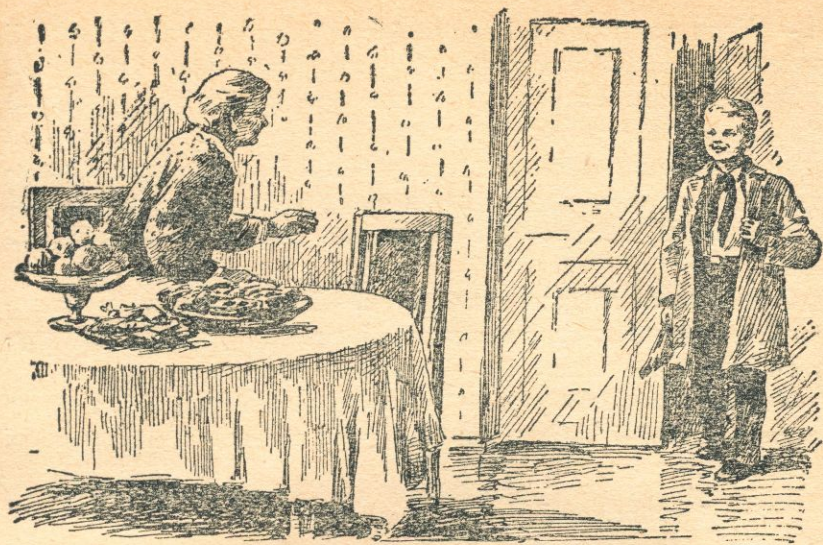
— Як-то забув? — спитав здивований Олег.

— А так, — відповіла бабуся, — що негарні у вас справи з Грицем. Гриць, може, непоганий хлопець. Може, з нього буде снайпер або мисливець... От якби ти подружився з ним, замість воювати, та дізнався, що він за хлопець...

Олег запротестував:

— Та він же хуліган.

— Хулігани не родяться, — сказала бабуся. — Та й який там з нього хуліган? Просто пустун. Станеш піонером — першим ділом займися Грицем. Переконай хлоп'ят, щоб товаришували з ним. Коли і в Гриця на грудях буде піонерський галстук — отоді вас кожен похвалить.



Вони сиділи на дивані. Хлопець тримав худеньку руку своєї бабусі і думав над її словами. Досі було так: поки в хаті ще не засвітили лампи, Олег сидів коло бабусі, пригортався до неї і просив: «Бабусю, розкажи, як ви з буржуями воювали». Або: «Розкажи, як тікали вони від Червоної Армії». А бувало, що казку попросить розповісти йому. А сьогодні не пригорнувся, сидів коло бабусі, як дорослий, лише з її доброю рукою не міг розстатися.

— Добре,— сказав, зітхнувши, Олег.

Він думав про Гриця, підшукував у голові те слово, з яким звернеться до нього, бачив себе разом з ним у парку, де найбільше буває птахів... Олег посміхнувся. Він знає, з чого почне свою розмову з Грицем. Олег покличе його додому, винесе татову товсту книгу, розгорне її на тій сторінці, де намальована пташка, яку хоче підстрелити Гриць, і скаже:

— Глянь. Хочеш послухати про неї? Тут усе написано.

Олег певний, що Гриць не встоїть і підійде до нього, а тоді вже в них знайдеться про що далі говорити.

Потім прийшла мама, засвітила лампу. Бабуся Віра дістала з шафи захований там пакуночок у білому папері і розгорнула його на столі. На папері блиснув червоний шовк.

— Ось що я приготувала тобі на завтра, Олег.

Вона взяла своїми натрудженими пальцями галстук, піднесла його до Олегових грудей і, милуючись хлопцем, сказала:

— Носи на здоров'я. Бережи його. То кров наша. Немало її пролито за те, щоб вам радісно жилося. Живи чесно і правдиво.

В день свята Великої Жовтневої революції Олег щасливий повертався з школи. Мама і бабуся, які прийшли з демонстрації раніш за нього, побачили Олега у вікно. Хлопець ішов поважний, голову тримав гордо. Ще в сінях розстебнув пальто, щоб його червоний галстук було видно, як тільки він переступить поріг.

Олег зайшов до хати і побачив на білій скатертині стола великий святковий пиріг, у кришталевій вазі красувалася гора червоних яблук, обіч на тарілці — квітчасті цукерки.

У всьому світі, мабуть, не було щасливішої людини за Олега Кошового, який 7 листопада 1935 року вступив до піонерської організації.

Завдання і запитання.

1. Як Олег ставився до навчання, до товаришів, до дорослих людей?
2. Як він ставився до своєї матері й бабусі?
3. Чи виправдував Олег своєю поведінкою звання піонера?
4. Поділіть оповідання на частини й доберіть до кожної з них заголовок.

П. Безпощадний.

ЯБЛУНЬКА.

На Садовій вулиці
світлий дім стоїть,
кучерява яблунька
під вікном шумить.

Яблуню-красунечку
сам Олег садив,
пильно доглядав її,
поливав, ростив.

Як він ждав, хвилюючись,
перших журавлів,
як він ждав, щоб яблуньки
пишний цвіт розцвів...

Сходились під яблуньку
дорогі дружки,
мов крило метелика,
цвіту пелюстки.

Він співав з хлоп'ятами,
вірші він читав.

Там, де рудник, яблуні
посадить гадав...

На Садовій вулиці
є «Олегів дім»,
кучерява яблунька
під вікном ясным...

Завдання.

1. Пригадайте за раніш читаними творами, чим уславився Олег Кошовий і його товариші — молодогвардійці.

2. Підготуйте усну розповідь про те, як ви посадили своїми руками деревце, чи кущі і як ви їх доглядаєте.

ДО ШКОЛИ.

Ну, прокидайтеся, діти:
ранок — до книжки пора!
Сонечко вспіло залити
все посереду двора.

Швидше вдягайтесь до школи!
Кращі прогаєте дні,—
пізно вертати,— ніколи
їх не завернете, ні!

Змалку кохайтесь в освіті,
змалку розширюйте ум,

бо доведеться у світі
всяких назнатися дум.

Треба самим розібрати:
як і до чого все йде,
шлях безпомилочно взяти —
той, що до правди веде.

Щоб не зросли ви на сором
(бійтесь найпаче того!)
та не зробились позором
рідного краю свого.

Завдання і запитання.

1. Розкажіть своїми словами, що заповідав поет молодому поколінню. Як він радить нам учитись?
2. Що він зве шляхом, «що до правди веде»?
3. Визначте основну думку цього вірша

ХТО ВОНА?

(Загадка).

Широкий світ вона для нас відкрила,
кує знання, ростить дитячі крила,
огнем ясним нам світить у житті,
любити книгу кожного привчила,
а як не дружиш з нею — винен ти!

Прислів'я.

Гарна птиця пером, а чоловік — умом.

ІСТОРІЯ З ГЕОГРАФІЄЮ.

Вийшов я якось погуляти в садок. Дивлюсь — сидить на лавочці Сашко Муха, зігнувся втрое, обхопив кулаками голову, а на колінах у нього лежить розгорнута книжка.

Що це, думаю, сталося з Мухою, що він отак наполегливо вчить урок?

Підійшов я ближче, сів скраю на лавочці, поруч із школярем, а він навіть і не помітив мене, читає, бубонить на весь садок.

Зазираю я через плече хлопчині в книжку. Підручник географії! Це, мабуть, думаю, дощ буде, або град, або ще які дивні зміни в природі, що Муха Сашко отак завзято за книжку взявся.

Побачив мене школяр, перестав бубоніти.

— Вчиш? — кивнув я на книжку.

— Вчу, — зітхнув Муха. — Така мені трапилась історія з географією, що треба вчити.

— А що таке?

— Викличе завтра вчителька, — відповів Муха. — Сама сказала, що обов'язково викличе. А історія вийшла вчора. Ото, треба вам сказати, грав я в футбол. Воротарем був. А це дуже відповідальний пост — бути воротарем. Противник у нас був серйозний — команда Тимка Квасолі. Я вісім раз ловив м'яча на самісіньких воротах. Коли б інший воротар був на моєму місці — лічи вісім голів! А я підтримав честь своєї команди — жодного м'яча в ворота не пропустив! Забув тільки того дня вивчити географію. Ганна Михайлівна не дивиться на те, що ти — воротар, а урок повинен знати!

Ото прийшов я в клас, бігаю в коридорі з хлопцями, а в самого на думці: «Ой, гляди, Муха, викличе тебе сьогодні вчителька відповідати!» Перед уроком я вже не встиг вивчити. Та й побігати з товаришами охота. Може, думаю, і не викличе.

Увійшла в клас Ганна Михайлівна, а в мене серце тільки — тьох! Мабуть, таки викличе. Інших цілий місяць, буває, не викликають, а мені ніколи не везе: як не знаю уроку, то вже дивись, тільки ввійде вчителька в клас, зразу: «Муха, до дошки. Відповідати».

Сховав я голову під парту і тільки одним оком стежу за Ганною Михайлівною. Дивлюсь — озирає вона весь клас, наче шукає когось. «Ну, думаю, та це ж вона мене шукає! Зараз викличе».

Не витримав я та враз і підняв руку.

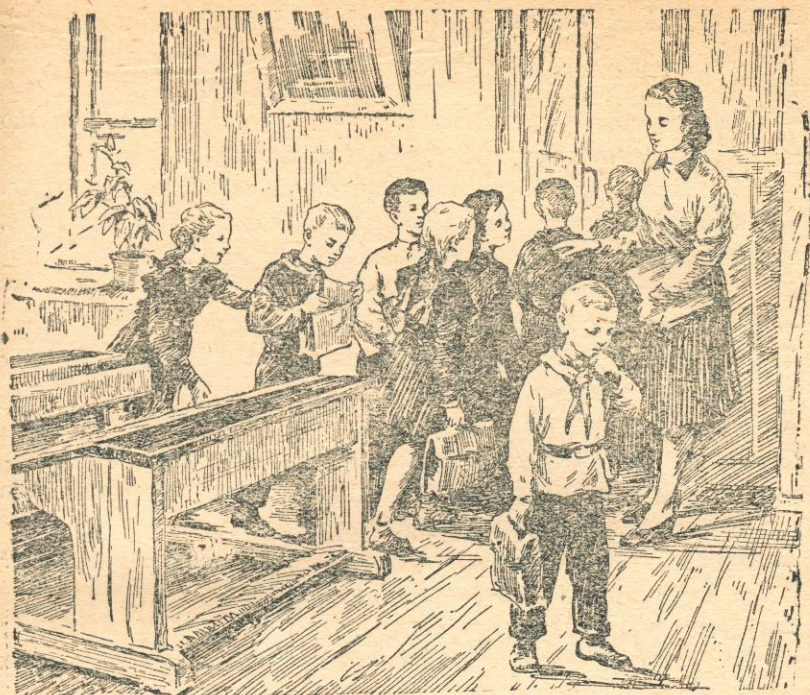
Глянула на мене Ганна Михайлівна.

— Чого тобі? — питає.

— Не можу, — кажу, — відповідати сьогодні уроку, бо голова дуже болить.

А вона тоді:

— Ну що ж, питаю тебе наступного разу,



І навіть у журналі якусь помітку зробила. Не інакше як записала, що мене треба викликати. Щоб не забути, значить.

От скінчився урок, радий я, що так усе сьогодні гаразд минуло. Коли це Ганна Михайлівна каже:

— Збирайтеся, підемо всім класом на екскурсію в музей.

Тут всі зраділи так, що й не сказати. Давно вже збиралися піти в той музей. Там усе таке цікаве, розповідала вчителька, що такого ніколи й уві сні не побачиш.

А найбільше за всіх зрадив я. Як підскочу, як закручусь на одному місці, мов дзига!

Та враз я так і прикипів на місці. Ганна Михайлівна позирнула в мій бік та тоді голосно, на весь клас:

— Усі,— каже,— підемо, крім Мухи Сашка. Ти, Сашко, йди додому та лягай у ліжко спочити, бо з хворою головою йти не можна. Та не забудь температуру зміряти.

Ну, я зібрав книжки й вийшов із класу. І навіть не скривився. Дуже хотілося сказати, що голова в мене вже перестала боліти, що вона й не боліла зовсім. Та не сказав нічого. А як виходив з класу, то Ганна Михайлівна мені навздогін гукнула:

— Видужуй та пам'ятай, що наступного разу я тебе викличу. Оце я й сиджу та вчу. Аж в очах мені темно. Як ви гадаєте, і справді викличе мене завтра чи, може, забуде?

— Мабуть, викличе,— відповів я.— Сам ти розповідав, що Ганна Михайлівна в журналі якусь помітку зробила.

— Сам знаю,— пробурмотів Сашко,— доведеться ще вчити.

— А знаєш що, хлопче? Вивчивши урок, приходь до мене, я тебе перевірю. Тоді вже сміливо підеш у клас.

Муха погодився. Увечері прийшов до мене.

— Питайте. Все на світі вивчив. Аж схуд.

Спитав я його урок, і виявилось, що Сашко й справді постався. Розповів він мені урок чудово.

— На «п'ятірку»,— похвалив я.

Сашко пішов від мене з гордо піднятою головою. А наступного дня дивлюсь — бреде він із школи сердитий, на товаришів ніякої уваги не звертає, теліпає сумку з книжками.

— А що, Сашко,— зупинив я його,— як відповів з географії?

Муха блимнув на мене й промовив:

— Ніяк. Ото як тільки увійшла в клас Ганна Михайлівна, я зразу й гукнув: «Викликайте мене, голова не болить, увесь урок вивчив — аж три з половиною сторінки, а з малюнками — чотири!

А вона посміхнулась та й каже:

— То й добре, що вивчив.

Ну, я зараз же мерщій вискочив з-за парти та до столу:

— Питайте!

Та, думаєте, вчителька й справді спитала мене?

— Е ні,— каже,— сьогодні, Мухо, тебе не викличу. Сідай. Спитаю вдруге колись.

«Вдруге!» Як сказала, наче ложкою по лобі стукнула. Отакечки вчив, разів двадцять прочитав увесь урок!

— Коли ж? — питаю.

А Ганна Михайлівна знову посміхнулась:

— А тоді,— каже,— викличу, коли ти полінуєшся й не вчиш!

— Ось які діла,— докінчив Сашко.— Тепер, виходить, щоразу треба вчити. Коли ж його тоді в футбол грати?..

Запитання

Яку б ви дали відповідь на останнє запитання Сашка?

Прочитайте книгу О. Донченка «Голубий гвинтик».

НА КОЛГОСПНИХ ЛАНАХ.

Настало літо. Ідуть жнива у нашому колгоспі,— пора гаряча, трудова, і дні, і ночі поспіль ¹ . Шумлять, хвилюються жита, поглянь лише навколо,— пшениця стигла, золота додолу хилить колос. І на широке поле те заходять вже комбайни.	І ллється збіжжя золоте, ядерне, урожайне. Ідуть жінки й чоловіки на працю, як на свято. А ми збираєм колоски, дівчатка і хлоп'ята. І дуже радісно мені, що й ми приносим нині маленькі наші трудовні на користь Батьківщині.
---	--

Завдання.

1. Знайдіть у цьому вірші прикметники, які допомагають уявити картину жнив на колгоспних ланах. Якими прикметниками поет змальовує збіжжя, пшеницю, жито, трудову пору жнив?
2. Напишіть за цим віршем, що роблять під час жнив діти і з чого вони радіють.
3. Скажіть, які малюнки можна намалювати до цього вірша.

За О. Десняком.

КОЛГОСПНІ ЖНИВА.

На полі, підносячись на пагорбах, стояли золотаві копи пшениці. Між ними снували трактори — лушили стерню. Шум моторів лінув над полями. На току працювали молотарки.

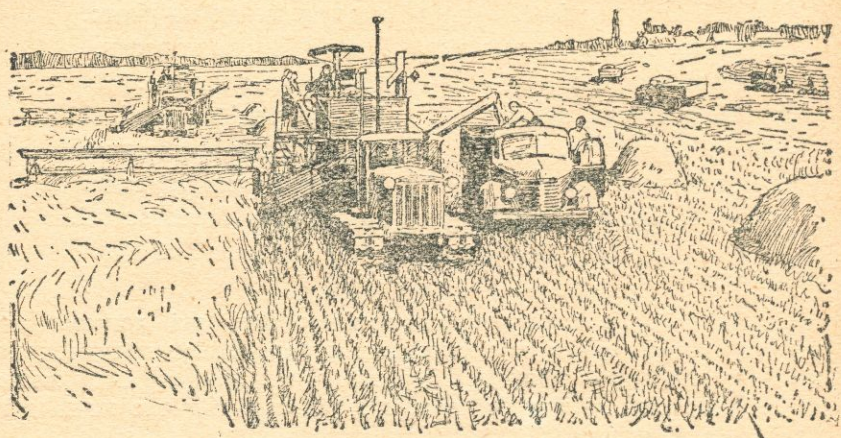
Швидко пролітали автомашини, забирали добірну пшеницю з-під комбайнів і мчали в село, залишаючи в стерні мережаний слід.

Під'їздили підводи, навантажувались важким зерном, їхали і їхали в Заудайку². Над ланами шугали табунці куріпок, на пшеничище падали зграйки білих і сизих голубів, сторожко чаїлись³ у стерні, готові кожної миті пурхнути в сонячний простір. На свіжу ріллю спускались, кружляючи на розпластаних крилах, гайворони, ішли один за одним у прокладених тракто-

¹ Поспіль — підряд, безперервно.

² Заудайка — назва села.

³ Чаїлись — ховалися.



рами борознах і діловито висмикували з-під блискучих скиб гробаків.

Над обжатими масивами стиглих пшениць линула тепла мелодія¹ женців, на жовтавому фоні рясніли білі сорочки, мигтіли граблі.

Плавню пливли у сонячному сяйві степові кораблі, шаруділи жнивварки.

На полі росли безконечні ряди пишних кіп.

Завдання і запитання.

1. Що письменник називає «степовими кораблями»?
2. Чому пісню женців письменник називає «теплою»?
3. Чого радіють жінці-колгоспники?
4. Перекажіть усно цей уривок з твору О. Десняка «Удай-ріка».
5. Дома намалуйте картину на тему «Жнива в колгоспі».

Прочитайте книгу
О. Десняка «Алікова таємниця».

¹ Линула мелодія — лунала пісня.



М. Некрасов.

ДІД МАЗАЙ ТА ЗАЙЦІ.

В нашім низиннім, болотянім краї
стало б уп'ятеро більш дичини,
якби сітками її не ловили,
якби сільцями її не давили;
хоч би зайці — постраждали й вони!
Тільки напровесні води наринуть,
сотні зайців і без того загинуть.
Ні! Ще замало! — наскочать дядьки,
б'ють їх кілками, і топлять, і ловлять.
Де в них сумління?.. Якось за дровами
у човні я їхав. Чимало з ріки
дров тих у повінь до нас наганяє.
Іду, ловлю їх. Вода прибуває.
Раптом дивлюсь — на малім острівці
цілою купкою збились зайці.
Кожну хвилину вода підкрадалась
ближче і ближче... Під ними лишалось
зо три аршини землі в довжину,
тільки аршин в ширину...
Я підпливаю. Зайчата — ні з місць...
Вухами плещуть... Узяв я одного,
решті наказ дав: — Стрибайте самі!
В човен плигнули зайчата... нічого.
Сіли в човні. А вода прибуває —
вже й острівець під водою весь зник...

— Бачте,— кажу,— я до жартів не звик!
Слухайте, зайчики, діда Мазая.
Так з балачками помалу пливем.
Он ще зайча — ніби стовпчик над пнем...
Лапки схрестивши, зіщуливсь від жаху...
Скільки ж ваги там,— узяв бідолаху.
Тільки почав працювати веслом,—
зирк — під кущем причаїлась зайчиха,
ледве жива, а гладка, як купчиха.
Я її взяв та накрив кожухом —
дуже-бо змерзла... Вже вечір надходив.
От проплива повз мене колода.
Сидячи, й стоячи, й лежачи вряд,
тут рятувалось з десятків зайчат.
— Взяв би і вас я, та човника шкода.
Шкода, проте, і зайців, і колоди...
Я за колоду гачком зачепив,
взяв на причал їх і далі поплив.
Що було сміху бабам та малятам,
як пропливли між хатами зайчата:
— Глянь-бо, що робить старий наш Мазай!
Добре, дивись, тільки нас не займай...
В річці за хутором ми опинились.
Тут мої зайчики ніби сказались:
глянуть навколо — на лапки встають,
човен хитають, гребти не дають.
Вгледіли берег мої довговухі,
озимину, і ліщину, і луки...
Впрост я під берег колоду пригнав,
човна причалив — «Бувайте!» — сказав...

І що є духу
пішли зайчата.
А я їм: у-ух!
Мерщій, звірята!
Глядіть мені —
тепер тікайте,
та цур — взимі
не потрапляйте.
Націлюсь — бух!
І ляжеш... Уу-ух!

Вмить мої сірі побігли щосили,
в човнику тільки дві пари лишились:
змерзли та змокли... Так я їх в чувал
взяв та додому собі почвалав.
Хворі зайчата на ранок зогрілись,
висохли, виспались, добре наїлись.
Я у мішку їх на луки приніс,
витрусив — ух! — і чкурнули у ліс.
Я навздогін їм все ту ж приповідку:
«Взимку мені не стрічайсь!»
Я їх не б'ю навесні чи улітку:
хутро погане... облазить зайча.

Завдання і запитання.

1. Чому дід Мазай не вбивав зайців весною і влітку?
2. Що зробив дід Мазай з кволими (хворими) зайцями? Чому?
3. На яких тварин та птахів полюють у вашій місцевості?
4. Прочитайте вірш виразно: відмічайте, які рядки слід читати жартівливо, які — із здивуванням, які — з докором. Виділіть рядки, які слід читати швидше, ніж інші.

П. Грабовський.

СОНЕЧКО ТА ДОЩИК.

Якось сонечко казало:

«Буду все собі світити».

Почув дощик: «Пуття мало,
от я краще буду лити».

«З тебе людям холод, сльота»¹,
каже сонечко і слуха.

Відрік дощик: «Не робота,
як почнеться і посуха».

Зазмагались: «Хто все плодить:

груші, сливи, огірочки?»

«А без мене,— дощ доводить,—
враз пов'януть всі садочки».

Так сперечались довгенько
і на тому покінчили,
щоб робити звичайненько
їм обом, як перш робили.

Завдання.

Поміркуйте над суперечкою сонечка та дощика і знайдіть правильне вирішення цього спору.

¹ Сльота — мокра погода.

ХМАРА.

Остання хмара по бурі розбитій!
Одна ти несешся на ясній блакиті,
одна ти наводиш зажурливу тінь,
одна в дець відрадний смутиш далечинь.

Ти небо недавно кругом облягала,
і блискавка грізно тебе вповивала;
і ти промовляла громами й вогнем
і землю жадливу поїла дощем.

Та годі, сховайся! Пора поминула,
земля освіжилась, і буря умкнула,
і, лащачи листя і зело¹ дрібне,
з небес тебе вітер у безвідь жене.

Завдання.

1. Напишіть, який вигляд має природа після бурі.
2. Вивчіть вірш напам'ять.

НАЗВАНИЙ БАТЬКО.

(Народна казка).

Зосталися три брати сиротами — ні батька, ні неньки. І дома нема нічого — ні хазяйства, ні хати. Ото й пішли вони всі втрьох найматися. Ідуть та й думають: «Коли б натрапити на доброго хазяїна!» А йде дід старий-старий, борода біла. Зустрів братів та й питає:

— Куди це ви, дітки, йдете?

А вони кажуть:

— Найматися.

— Хіба в вас свого хазяйства нема?

— Нема,— кажуть.— Якби до доброго чоловіка в найми попасти, то ми б йому по правді робили, по щирості слухалися і за рідного батька його мали б.

Тоді дід і каже:

— Добре. Коли так, то будьте ви мені сини, а я вам батько. Слухайтесь мене, то я з вас людей пороблю, навчу, як жити, з правдою не розминаючись.

¹ Зело — зілля,

Згодились вони та й пішли з тим дідом. Ідуть темними лісами, широкими полями... Ідуть та йдуть, коли бачать, аж стоїть така хатка, чепурна, біленька, у вишневому садку, квітками обсаджена. Вибігає з хати дівчина така гарна, що сама як квіточка. Глянув на неї старший брат та й каже:

— Коли б мені цю дівчину посватати, та ще щоб були в мене воли та корови.

А дід-батько й каже:

— Добре, ходім сватати. Буде тобі дівчина, будуть у тебе воли й корови. Живи щасливо, та тільки за правду не забувай.

Ото вони тоді пішли сватати ту дівчину. Висватали, відгуляли весілля, і ото вже старший брат хазяїном став і в тій хаті жити зостався.

Ідуть вони далі — вже втрюх. Коли знову стоїть хата гарна, а коло неї млин і ставочок, і дівчина хороша щось робить коло хати,— така працювита. То підстарший брат тільки глянув та й каже:

— Коли б мені ту дівчину за себе взяти, та ще щоб млин і ставочок, то я б у млині сидів та й хліб мав би, поки мого віку.

А дід-батько й каже:

— Добре, синку, так і буде.

Зараз вони пішли в тую хату, посватали дівчину, вже підстарший брат до тієї дівчини в прийми пристає. Відгуляли весілля, тоді й каже дід-батько:

— Ну, синку, тепер живи щасливо, та гляди — за правду ніколи не забувай.

Та й пішли собі вже вдвох: дід-батько та найменший син. Ідуть, коли бачать — хатка вбога стоїть, і дівчина виходить з хати дуже гарна, як зірочка ясна, а бідна така, що лата на латі. То найменший брат і каже:

— Коли б мені з цією дівчиною одружитися, то робили б ми, і хліб у нас був би, то не забули б ми і про вбогих людей: і самі б їли, і людей наділяли б.

То дід-батько й каже:

— Добре, синку, так і буде. Гляди ж тільки, правди не забувай.

Оженив і цього та й пішов собі по світу.

А три брати живуть. Старший брат так забагатів, що вже будинки собі помурував, червінці складає та тільки про те й

думає, як би то йому тих червінців найбільше настягати, а щоб убогому чоловікові допомогти, то того й не згадує — дуже скупий був. Середній брат теж забагатів. Стали на його наймити робити, а сам він тільки лежить, їсть, п'є та порядок дає. Найменший так собі живе: коли що дома є, то й з людьми поділяється, а як нема, то й так собі проживе.

Ото пішов дід-батько по світу... Пішов, а тоді вертається — подивитися, як-то його сини живуть та з правдою не розминаються.

Приходить до найстаршого старцем убогим... Той ходить по двору... Він кланяється, каже:

— Якби ваша ласка подати мені шматок хліба.

А той каже:

— Ге, не такий старий. Схочеш, то заробиш, — я сам недавно на ноги зіп'явся.

А в його добра такого, що страх. Будинки муровані, стоги, стодоли, товару¹ повні обори, комори добра повні, гроші. А шматка хліба не дав...

Пішов той дід. Одійшов так, може, з версту, став, оглянувся назад, на ту господу та на те добро, — так усе добро і запалало...

Пішов він тоді до середнього брата. Приходить, а в того і млинок, і ставок, і хазяйтвечко гарне. І сам він у млині сидить. От дід уклонився низенько та й каже:

— Дай, чоловіче добрий, хоч трохи борошна: я вбогий чоловік, не маю чого з'їсти.

— Шкода, — каже, — я ще й собі не намолов. Багато вас тут таких вештається.

Пішов дід... Одійшов трохи, оглянувся — так і обхопило той млин полум'ям.

Приходить дід до третього брата. А той живе вбого, хатка невелика, тільки чистенька. Прийшов дідок та такий уже зробився обшарпаний, обідраний.

— Дайте, — каже, — хоч шматочок хліба.

То той чоловік:

— Ідїть, — каже, — дїдусю, в хату, там вас нагодують.

Приходить він у хату; жінка як глянула на його, що він такий обідраний, пожаліла його, пішла в комору, внесла одержу, дала йому. Надів він... Та як надївав, вона глянула, аж у нього на грудях така рана велика, така страшна...

¹ Товар — худоба.

Посадила вона його за стіл, нагодувала, напоїла... А тоді чоловік питає:

— Скажіть мені, дідусю, а від чого у вас рана на грудях?

— А це,— каже,— така в мене рана, що від неї мені скоро смерть буде. Тільки мені день і зосталося жити.

— Оце лихо! — каже жінка.— І немає на неї ніяких ліків?

— Є,— каже дід,— та тільки ніхто тих ліків не дасть, хоч кожен може.

Тоді чоловік:

— А чому ж не дати? Аби міг. Кажіть, які.

— Та такі,— каже дід: — як хазяїн сам візьме та підпалить свою хату та все його добро згорить, то тоді взяти того попелу та й затоптати мені рану, то так і загоїться. Та хіба ж є такий чоловік на світі, щоб те зробив?

Замислився найменший брат. Довго думав, а тоді до жінки:

— А як, жінко, думаєш?

— Та так,— каже жінка,— що ми хату вдруге наживемо, а добрий чоловік як умре, то вже йому другого життя не буде.

— Ну, коли так,— каже чоловік,— то винось дітей з хати.

Повиносили вони дітей, самі повиходили... Глянув чоловік на хату — жалко йому стало добра. А людину ще більше жалко. Взяв та й підпалив. Так ураз вона полум'ям і взялася — де й ділася. А замість неї постала інша хата, така гарна та пишна.

А дід стоїть та тільки всміхається.

— Бачу,— каже,— сину, що з вас трьох тільки ти сам не розминувся з правдою. Живи щасливо!

Тут одразу пізнав чоловік цей свого названого батька-діда. Кинувся до нього, аж його вже й нема, бо то не дід був, а Правда людська.

Завдання і запитання.

1. Поділіть цей твір на розділи за змістом та дайте заголовок кожному розділові.

2. За що покарав названий батько старшого і середнього синів?

3. В чому виявилось правдиве життя молодшого сина?

4. Визначте основну думку цієї казки.

Прочитайте книгу «Жар-птиця».

Казки народів СРСР.



З ДИТИНСТВА О. С. ПУШКІНА.

Олександр Сергійович Пушкін народився в Москві в 1799 році. Тоді в Росії було ще кріпосне право.

Батьки Олександра Сергійовича, Сергій Львович і Надія Йосипівна, уроджена Ганнібал, належали до старовинного дворянського роду.

Будинок, в якому народився Пушкін, не зберігся: він згорів під час війни з французами в 1812 році.

Там, де стояв цей будинок, на вулиці Баумана (колись Німецькій), тепер збудовано велику школу.

Сім'я Олександра Сергійовича була російська, але між собою всі в сім'ї розмовляли по-французькому, бо в той час пани вважали для себе непристойним розмовляти «мужицькою» російською мовою. Нею можна було розмовляти тільки з «простолудом», з челяддю...

Тому Пушкін у дитинстві дуже добре розмовляв французькою мовою і досить погано російською.

Але на наше щастя, на щастя художньої літератури, головними його вихователями в дитинстві були бабка по матері, Марія Олексіївна Ганнібал, і няня-кріпачка, Арина Родіонівна. Обидві вони розмовляли з хлопчиком чудовою російською мо-

вою. Бабка не тільки розмовляла, а навіть уміла писати по-російському, що в ті часи дуже рідко траплялося.

Сидячи з бабусею, він спостерігав, як вона вишиває або в'яже.

— Бабусю, розкажіть мені, будь ласка, казку, тільки російську і страшну.

— От хочеш російської казки, а розмовляєш по-французькому, ти й проси по-російському, ну-бо повторюй за мною...

І почне навчати внука, а потім і розповідь що-небудь. Коли ж у бабки сиділи гості або вона була не в настрої, тоді він біг до няні. А няня була його другою матір'ю, тільки ніжнішою, ласкавішою, вона пестила його, а втім іноді й докоряла, особливо, коли він довго не засинав уночі. Адже їй треба було вставати вдосвіта — от вона на нього й побурчить, примовляючи: «Он у димарі тоненько домовик співає — засніть, батеньку Олександрє Сергійовичу! Засніть швидше, а то всіх замучили: і бабку, і няньку, і мене, домового». Арина Родіонівна пам'ятала силу казок, жартів, уміла до речі забарвити свою мову прислів'ям, приказкою і чудово розповісти чарівну небувальщину.

Коли хлопчикові минуло сім років, бабка купила недалеко від Москви невеликий маєток — Захарово.

Влітку вся сім'я Пушкіних виїжджала туди на дачу.

У свята селянські дівчата співали пісень, танцювали і запрошували з собою в танок кучерявого блакитноокого хлопчика. Він не відмовлявся і дуже полюбив ці веселі народні ігри.

А все-таки найбільше він любив гратися й гуляти сам. Під впливом няниних казок про богатирів та розбійників він і сам уявляє себе богатирем, який повинен убити якогось чарівника і визволити когось із зачарованого царства, через те він дуже старанно бився дерев'яним мечем з буйною кропивою та високими міцними будяками.

Восени дуже неохоче повертався він до Москви.

Читати Пушкін навчився дуже рано, звичайно, спочатку по-французькому. Семи років він знав напам'ять дуже багато віршів з книжок, які брав з батькової бібліотеки. Бібліотека була велика, бо батько вважався знавцем і любителем книжок. Дядько Пушкіна, Василь Львович, непогано писав невеликі твори.

У дев'ять років хлопчик почав «писати» п'єски для власного театру. Артистом був сам автор — він розмовляв різними голо-

сами за всіх дійових осіб, а глядачами — старша сестра Ольга та молодший брат Лев.

Іноді публіка була задоволена виставою, а іноді, навпаки, шикала й сміялася і з артиста, і з поганої п'єси.

На сестру й на брата невдаха-автор не ображався, а ще й сам придумував глузливі вірші на свої провали. Інша річ, коли з нього сміялися його гувернери, — тоді він зовсім шаленів. А гувернери, знайшовши його віршики, несли їх матері й скаржилися: «От бавиться пустим».

В господу Пушкіних раз на тиждень до сестри Ольги приїжджали подруги вчитися танцювати. Дівчатка бували з своєю бабкою. Ось як розповідала ця старенька про Пушкіна-дитину: «Кучерявий, смуглолиций, не можна сказати, щоб дуже красивий, але з надзвичайно жвавими очима, в яких так і спалахували іскри.

Іноді ми приїдемо на танці, а він сидить у кутку в залі, обгороджений стільцями — нашкодив, виходить, от і покараний.

А іноді і він разом з усіма ішов у танець, і тому, що був дуже незграбний, з нього хто-небудь і посміється. Він увесь почервоніє тоді, відійде в свій куток, і вже цілий вечір ніхто його не стягне з стільця. Образливий був. А то бувало так розходиться, що нічим не втихомириш. З однієї крайності в іншу впадає, немає в нього середини. А бабка, Марія Олексіївна, його любила набагато більше від інших внучат, але й картала його досить: «А, який же ти пустун, згадаєш моє слово, накладеш колись своєю головою».

Часто бувало, коли вже й бабка розбурчиться і няньці ніколи, внук тікав у батькову бібліотеку і там за книжкою забував усі свої жалі, образи, уявляючи себе тими героями, про яких читав, і переживаючи за них усе, що з ними траплялося. Нерідко тут його заставала ніч, і нянька несла або вела його сонного до ліжка.

Завдання і запитання.

1. Який вплив на Пушкіна мала нянька?
2. Розкажіть про улюблені заняття та ігри Пушкіна в дитинстві.

КАЗКА ПРО ПОПА І НАЙМИТА ЙОГО БАЛДУ.

Жив собі піп,
околоту сніп.

Пішов піп по ринку,
чи не купить яку дешевинку.

Назустріч йому Балда
іде, навкруги погляда.

«Здоров, попе-борода,
чого так рано схопився,
по що спорядився?»

Піп йому: «Шукаю служника такого,
не вельми ціною дорогого,
щоб знав і коня доглядати,
і шить, і варить, і майструвати».

Балда відказав:

«Служитиму рік тобі славно,
щиро ще й дуже справно
за три щиглі тобі в лоб од мене,
а їсти буду ячмінь варений».

У попа від тих слів
зразу лоб засвербів,
затряслася з ляку борода,
а проте, подумав: не біда!

Каже піп Балді: «Добре, згода!
Не вийде з того обом нам шкода,
іди ж до двору до мого ти,
покажи, який ти до роботи».

Живе Балда в поповім домі,
спить собі на соломі,

їсть за чотирьох,
працює за сімох;

ще з ночі в нього все ходором ходить,
виоре нивку, заскородить,
піч затопить, усе заготує, закупить,
ячко спече та сам і облупить.

Попадя Балдою не нахвалиться,
попівна без Балди сохне і печалиться,
попеня зове його татком;

кашу зварить, бавиться з дитятком.
Тільки піп Балду не любить,
ніколи його не приголубить,
за розплату думає частенько.
Дні минають, уже й строк близенько.
Піп не їсть, не п'є, ночі не спить,
лоб йому задалегідь тріщить.
От він попаді признається:
«Так і так, що робить зостається?»
Бистрий розум жіночий,
до всяких до хитрощів охочий,
каже попадя йому стиха:
«Ось ми як того позбудемось лиха.
Загадай ти роботу Балді таку,
що ніхто б не зробив на людським віку.
Тим ти і лоб захистиш від побою,
і рахунки свої закінчиш із Балдою».
Тут зробилося попові веселіше,
поглядає він на Балду сміливіше,
став він, гукає до Балди:
«Вірний мій слуго, а йди-но сюди!
Слухай: чорти мені подать велику
підписалися платити довіку.
Луччого прибутку не бажати,
та недоплатників за три роки багато.
Як наїсися ячменю свого ти,
іди, виправ подать із бісоти».
Балда, не чувши ніякого горя,
пішов та й сів край берега моря;
там узявсь він мотузку крутити
та кінець її в морі мочити.
От вилазить з моря старий біс.
Каже: «Який тебе вітер заніс?»
«Та от мотузкою хочу море морщить
та вас, прокляте плем'я, корчить».
Впала бісові на серце туга:
«Скажи, за що така нам наруга?»
«Як за що? Почали ви нас гнівити,
податі не хочете платити.
Добра ж тут буде нам утіха,

вам, собакам, не утекти від лиха».
«Балдонько, зажди ще час-годину,
матимеш подать за всю нашу родину.
Постривай, вишлю свого внука».
Балда мислить: «Чортика обдурить не штука!»
Виринуло те бісенятко,
занявчало, як голодне кошенятко:
«Здоров, Балдо-селючок, здоров:
а по яку-то ти подать прийшов?
Жодних податів чортячому народу
не доводилося платити зроду.
Ну, та дарма,— бери; лишень умова
з нашого обопільного слова,
щоб надалі уникнути нам горя:
хто скоріше з нас оббіжить круг моря,
той і подать візьме сповна;
у мішку там готова буде вона».
Засміявся Балда лукаво:
«Ех ти ж, нерозумна прояво!
Де тобі змагатись зо мною,
зо мною, з самим Балдою?
От уже послали супостата!
Пожди лишень мого меншого брата».
Пішов Балда в близький лісок,
спіймав двох зайчиків та в мішок,
знов до моря він підходить,
чортеня край моря знаходить.
Держить Балда одного зайчика за вуха,
«От тепер ти нашої музики послухай!
Ти, чортенятко, іще хлопченятко,
супроти мене і зовсім малятко.
Змагатись зо мною — часу даремна трата.
Ану дожени спочатку мого брата.
Раз, два, три! Ну-бо, швидко!»
Побігли вони, ледве видко,—
чортеня по березі морському,
а заїнько в ліс додому.
От, море все обкруженявши,
висунувши язик, мордочку піднявши,
прибігло бісеня задихаючись,



мокре геть, лапкою втираючись,
мислить: «Нічим Балда собі не зарадить!»
Зирк — а Балда свого братіка гладить.
«Братіку,— каже,— любий та милий,
утомивсь, бідолашний. Відпочинь, наберись сили!»
Чортик отетерів,
хвостика підобгав, геть присмирнів,
до братіка боком заходить.
«Почекай,— шепоче,— принесу зараз подать».
Пішов чортик до діда, каже: «Біда!
Перегнав мене менший Балда!»
Старий чорт узяв тут думати думу,
а Балда наробив такого шуму,
що все море замутилось,
хвилями так і розходилося.
Вилізло чортеня: «Годі,— кричить,—
подать тобі принесемо вмиць.
Тільки слухай: бачиш цього дрюка?
Кинути його — нехитра штука,
а хто далі цей дрюк закине,
подать візьме тієї ж хвилини.
Що ж? Боїшся ти ручки пошкодить?
Чого ж ти ждеш?» «Та от хмарка надходить.
Закину на неї свого дрюка,
а тоді почнеться вам, чортам, наука».
Побігло бісеня до діда старого
розказати про Балдину перемогу.



А Балда знов море розтривожує
та чортам мотузкою загрожує.
Вилізло чортеня: «Стривай,— пищить,—
буде тобі подать умити!..»
«Ні,— каже Балда,—
тепер мені черга припада,
умову я сам призначу,
завдам тобі, враження, задачу —
побачимо, яка в тебе сила.
Дивись, он там сива кобила,
кобилу підійми-но ти,
спробуй хоч трохи з нею на спині пройти.
Піднесеш кобилу — подать твоя,
не піднесеш кобили — то буде вже моя».
Бідолашний біс
під кобилу підліз,
та натужився,
та напружився,
підняв кобилу, два кроки ступнув,
на третій упав, ніжки простягнув,
а Балда йому: «Дурненьке, дурне ти,
нічим ви, чорти, мене не поб'єте!
Ти й руками не підняв кобилу,
а я ось ногами покажу свою силу».
Верхи Балда на кобилу сів,
проскакав версту, аж куряву збив.

Бісеня тут до діда біжить:
«Переміг нас Балда!» криком кричить.
Чорти подумали, погадали,
повний мішок податі зібрали,
Балді принесли — «забирай» — сказали.
Іде Балда, несе, аж зігнувся,
а піп як побачив — ужахнувся,
за попадею ховається,
од ляку корчиться-здригається.
Балда його відшукав,
віддав подать, про плату йому нагадав.
Що ж піп робити має?
Лоба він підставляє.
Раз йому Балда щигля дав —
підскочив піп, стелі дістав;
удруге Балда щигля дав —
мову людську піп утеряв;
утрете Балда щигля дав —
старий геть з розуму спав.
А Балда похитав з докором головою:
«Не вганяв би ти, попе, за дешевиною!»

Завдання.

1. Поділіть цю казку за її змістом на основні розділи, наприклад, розділ перший: зустріч попа з Балдою; розділ другий: праця Балди у попа в домі і т. д.
2. Придумайте назву до кожного розділу.
3. Дайте усну характеристику основних дійових осіб казки — попа і Балди.

Прислів'я.

Без попа і бога нам рівна дорога.

Прочитайте книгу
О. Пушкіна «Казки».

НА СТОРОЖІ.

В садку по стежці стрибали молоденькі горобенята. А старий горобець умостився високо на гілочці дерева й зірко вдивляється, чи не появиться де-небудь хижий птах.

Летить поза хатами яструб-розбійник. Він лютий ворог дрібної пташки. Летить яструб тихо, без шуму. Але старий горобець запримітив злодія та стежить за ним. Яструб усе ближче й ближче.

Зацвірінкав голосно й тривожно горобець, і всі горобенята разом поховалися в кущі.

Все притихло.

Тільки старий горобець-вартовий сидить на гілочці не рухаючись, очей з яструба не спускає.

Запримітив яструб старого горобця, розмахнув крилами, розправив кігті і, як стріла, пішов униз.

А горобець упав у кущі, як камінець. Яструб залишився ні з чим.

Озирається він навколо. Зло взяло хижака. Вогнем горять його жовті очі.

Стрепенувся розбійник і полетів далі.

Знову вмостився горобець на тій же гілочці. Сидить і весело цвірінкає.

З шумом повилазили з кущів горобенята, стрибають по доріжці.

Завдання.

Напишіть переказ цього оповідання.

П л а н п е р е к а з у: 1. Горобенята в саду на стежці. 2. Старий горобець високо на гілочці вартує. 3. Горобець попереджає горобенят про яструба-розбійника. 4. Невдалий напад хижака. 5. Горобець і горобенята після нападу.





ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО.

Великий поет українського народу Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 року в сім'ї селянина-кріпака.

Друг Шевченка, російський письменник Жемчужников, так писав про дитячі роки Шевченка:

«Тарас Шевченко народився серед степів дніпровських і там, з молоком матері, всмоктав любов до батьківщини, її перекази, її поетичні пісні. Тужна пісня лунала в убогій хаті; гоїдалась убога колиска; мати переривала спів... і гарячі, сердечні сльози падали на його обличчя; мати брала його на руки, повитого в лахміття, і тяглася з ним на панщину в спеку й негоду».

З любов'ю й смутком розповідав потім Шевченко про цю хату:

Не називаю її раєм,
тії хатиночки у гаї
над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
і, повиваючи, співала,
свою нудьгу переливала
в свою дитину...

Це була хата Григорія Шевченка, кріпака села Моринці на Київщині. Незабаром Тарасів батько переселився в село Кирилівку. Ці обидва села належали панові Енгельгардту, і малий Тарас теж був власністю цього пана-поміщика.

Деякий час Тарас ходив у школу.

Коли хлопцеві було одинадцять років, батько його «не витерпів лихої долі — умер на панщині». Залишився Тарас круглим сиротою, бо мати його померла за три роки перед тим.

Про тяжке сирітство згадує поет у вірші «І золотої й дорогої», де каже:

аж заплачу... як побачу
малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось од гіллі,
одне-однісіньке під тином
сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
що це ж та молодість моя.

Після смерті батька пішов Тарас до дяка у найми. Тут він носив воду, прислужував і разом учився. Любов до науки у нього була велика. Ще дитиною він до всього приглядався, всім цікавився, все хотів знати, зрозуміти. В повісті «Наймичка» Шевченко розповідає:

«На своїм дитячій віку я з батьком чумакував. Виїздили ми з Гуляй-Поля. Я сидів на возі і дивився на Новомиргород, що лежить у долині біля Тикича... Сумно мені споминати ті степи широкі, безкраї, що я тоді побачив...»

Тут наслухався Тарас чумацьких пісень.

Багатющі творчі здібності майбутнього великого поета й художника почали прокидатися в Шевченка ще з ранніх дитячих років.

Хлопчик Тарас шукає вчителя, щоб навчитись малювати. Але йому не щастило знайти доброго вчителя, бо дячки-п'яниці лише визискували хлопця. Поблукавши якийсь час від села до села, Тарас повернувся у Кирилівку, де пас череду, поки пан Енгельгардт не забрав його до свого двору. Там його зробили «козачком». У новій свитці, підперезаний кольоровим поясом, сидить підліток у куточку біля дверей панської горниці. Треба стежити, коли пан візьме люльку, щоб викресати вогню і припалити її або піднести щось панові. Замислиться козачок, забудеться, що він

у панських горницях, та й заспіває пісню, яку чув раніш у чумаків,— але потихеньку, щоб пан не чув, або почне малювати.

Одного разу пан-поміщик застав його за малюванням, «Він люто нам'яв мені вуха і надавав ляпасів,— розповідає Шевченко.— Другого дня він звелів кучерові Сидорці випороти мене добренько, що й було виконано з належною ретельністю». Ця пригода трапилась у місті Вільно, куди виїхав із своїм паном Шевченко, коли йому було п'ятнадцять років. З Вільно Енгельгардт переїхав у Петербург, куди пішки пішов із панською челяддю і Тарас.

Коли Шевченкові минуло вісімнадцять років, пан віддав його у навчання до маляра Ширяєва, щоб мати свого дворового маляра.

Тяжко жилося Тарасові у Ширяєва. Жив він на горищі, виконував доручення майстра — фарбував паркани, малював вивіски.

У вільний час Тарас ходив до Літнього саду, де змальовував статуї¹. В цьому саду зустрівся Шевченко з художником Сошенком, який звернув увагу на здібності юнака до малювання і здобув йому дозвіл відвідувати заняття в Академії мистецтв, де навчалися художники. Але по-справжньому вчитись, будши кріпаком, було неможливо. Нові знайомі Шевченка — видатні російські художники й письменники — вирішили викупити його у пана. Енгельгардт неохоче пішов на продаж кріпака Тараса і запросив за нього величезну на ті часи суму — 2500 карбованців.

Щоб здобути ці гроші, видатний художник Академії мистецтв Брюллов намалював портрет поета В.А.Жуковського, і на здобуті за цей портрет кошти в квітні 1838 року викупили Шевченка. З сльозами радості зустрів Тарас Григорович довгождану звістку про викуп. Він тепер мав змогу вчитись в Академії мистецтв і зайнятись поетичною творчістю.

Цього року Шевченко написав ряд видатних творів (поема «Катерина» та ін.) і присвятив їх тим, хто викупив його з кріпацтва.

Тарас Шевченко був одноступнем і другом великих російських революційних діячів та письменників — В. Белінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова. Вони мали великий вплив на його творчість і високо цінили Шевченка як народного поета. Тарас Шевченко, як і його російські друзі, закликав до знищення царизму і кріпосницько-поміщицького ладу.

¹ Статуя — скульптурне зображення людської фігури на весь зріст.



Зустріч Т. Г. Шевченка з Сошенком
у Літньому саду в Петербурзі.

В 1845 році Шевченко закінчив Академію і виїхав на Україну. Але недовго довелось йому попрацювати тут. Царські жандарми, довідавшись, що Тарас Григорович виступає в своїх віршах проти царя й поміщиків, закликає народ до боротьби з ними, весною 1847 року заарештували його і заслали в далеку Орську кріпость, в дикі тоді казахські степи.

Десять років пробув Шевченко у засланні, в найжахливіших умовах життя. Цар заборонив йому писати й малювати, і поет змушений був писати свої вірші, ховаючись від наглядців.

Повернувся Шевченко з заслання сивим, змученим, хворим. Не довго ще довелось йому попрацювати на радість і користь рідному народові.

10 березня 1861 року помер поет, замучений царем і його посапками — урядовцями й поміщиками.

Але темні сили царизму неспроможні були знищити гнівне слово поета, його твори, які закликали народ до боротьби й перемоги.

Ці твори живуть і в наші часи «в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій» — в сім'ї вільних народів Радянського Союзу.

Т. Шевченко.

ПРО СЕБЕ.

(Уривок з повісті «Княгиня»).

Село! О, скільки любих, чарівних споминів пробуджується в моєму старому серці при цьому милому слові! Село! І от стоїть передо мною наша вбога, стара біла хата з потемнілою соломяною покрівлею і чорним димарем, а біля хати на причілку яблуня з краснoboкими яблуками, а навколо яблуні квітник — улюбленець моєї незабутньої сестри, моєї терплячої, моєї ніжної няньки. А біля воріт стоїть стара розлога верба з сухим верхів'тям, а за вербою стоїть клуня; довкола клуні стоги жита, пшениці й усякого збіжжя; а за клунею на косогорі піде вже сад! Та який сад! Бачив я на своїм віку таки чимало добрих садів, от хоч би уманський і петергофський¹, але що то за сади! Шага мід-

¹ Уманський сад — парк у м. Умані, за життя Т. Шевченка належав польському поміщику Потоцькому. Петергофський сад — парк у м. Петродворці (колись Петергоф) недалеко від Ленінграда, де містилися царські палаци.

ного не варт, як порівняєш з нашим прегарним садом: густий, темний, тихий, словом, другого такого саду нема в цілому світі! А за садом левада, а за левадою долина, а в долині тихий потічок ледве-ледве дзюрчить, оточений вербами та калиною і окутаний широколистяними, темнозеленими лопухами; а в цьому потічку під навислими лопухами купається кубічний білявий хлопчик, а викупавшись, перебігає він через долину та через леваду, вбігає в тінний сад і падає під першою грушею або яблунею і засипає справжнім непорушним сном. Прокинувшись, він дивиться на гору супроти його, дивиться, думає і сам себе питає: «А що ж там за горою? Там мають бути залізні стовпи, що підпирають небо. А що якби піти та подивитись, як там вони його підпирають? Піду та подивлюся, воно ж недалеко».

Встав і, не міркуючи, пішов він через долину і леваду прямо на гору. І от виходить він за село, минув царину, перейшов з півверсти полем, а на полі стоїть невисока чорна могила. Він виліз на могилу, щоб з неї подивитися, чи далеко ще до тих залізних стовпів. Стоїть хлопець на могилі та дивиться навкруги: і по цей бік село, і по той бік село, і там із темних садів визирає церква з трьома банями, білою бляхою вкрита, і там теж визирає церква із темних садів і теж білою бляхою вкрита. Хлопець задумався. «Ні,— думає він,— сьогодні вже пізно, не дійду я до тих залізних стовпів, нехай уже завтра вкупі з Катрею. Вона до череди корів пожене, а я піду до залізних стовпів, а сьогодні одурю Микиту (брата), скажу, що я бачив залізні стовпи, ті, що підпирають небо». І він, скотившись, немов баридьце, з могили, звівся на ноги і пішов, не озираючись, до чужого села. На його щастя, зустрілись йому чумаки і, зупинившись, спитали:

— А куди ти мандруєш, парубче?

— Додому.

— А де ж твоя домівка, небораче?

— В Кирилівці.

— Так чого ж ти йдеш у Моринці?

— Я не в Моринці, а в Кирилівку йду.

— А коли в Кирилівку, так сідай до мене на мажу¹, товаришу, ми тебе доведемо додому.

Посадовили його на скриньку, що буває на передку чумацького воза, і дали йому батіг у руки; поганяє він собі волів, та й байдуже.

¹ М а ж а — віз.

Під'їжджаючи до села, побачив він на протилежній горі свою хату і весело гукнув:

— Онде, онде наша хата!

— А коли ти вже бачиш свою хату,— мовив хазяїн воза,— так їди собі з богом!

Він зняв хлопця з воза, поставив його на землю і, обернувшись до товаришів, мовив:

— Нехай їде собі з богом!

— Нехай їде собі з богом! — промовили чумаки, і хлопець побіг собі з богом у село.

Смеркалося вже надворі, коли я (бо оцей кубічний білявий хлопець був не хто інший, як смиренний автор цього журливого оповідання) підійшов до нашого перелазу. Дивлюся через перелаз на двір, а там, під хатою, на темному зеленому бархатному шпоріші, всі наші сидять собі кружком та вечеряють, тільки моя старша сестра і нянька Катерина не вечеряє, а стоїть собі біля дверей, підперши голову рукою, і ніби позирає на перелаз. Коли я висунув голову з-за перелазу, то вона гукнула: «Прийшов, прийшов!» — і, підбігши до мене, схопила мене на руки, понесла через двір і посадила в кружок вечеряти, промовивши: «Сідай вечеряти, приблудо!» Повечерявши, сестра повела мене спати і, поклавши на постіль, перехрестила, поцілувала і, усміхаючись, знов назвала мене приблудою.

Я довго не міг заснути; події минулого дня не давали мені спати. Я все думав про залізні стовпи та про те, чи казати мені про них Катерині й Микиті, чи не казати. Микита був разом з батьком в Одесі і вже ж там бачив оті стовпи. Як же я йому казатиму про них, коли я їх зовсім не бачив? Катерину можна б обдурити... Та ні, не скажу я їй нічого; і подумавши ще трохи про залізні стовпи, я заснув.

Завдання.

Напишіть переказ цього оповідання за таким планом:

1. Чим зацікавився малий Тарас?
2. Що він пішов шукати?
3. Куди він зайшов?
4. Кого він зустрів?
5. Як він повернувся додому?
6. Як його зустріли вдома?

МЕНІ ТРИНАДЦЯТИЙ МИНАЛО.

(Скорочено).

Мені тринадцятий минало.	боже небо голубее —
Я пас ягнята за селом.	і те помарніло.
Чи то так сонечко сіяло,	Поглянув я на ягнята —
чи так мені чого було?	не мої ягнята!
Мені так любо, любо стало,	Обернувся я на хати —
неначе в бога...	нема в мене хати!
Уже прокликали до паю ¹ ,	Не дав мені бог нічого!..
а я собі у бур'яні	І хлинули сльози,
молюся богу... і не знаю,	тяжкі сльози!.. А дівчина
чого маленькому мені	при самій дорозі
тоді так приязно молилось,	недалеко коло мене
чого так весело було?	плоскінь вибирала
Господне небо і село,	та й почула, що я плачу,
ягня, здається, веселилось!	прийшла, привітала,
І сонце гріло, не пекло!	утирала мої сльози
	і поцілувала...

Та недовго сонце гріло,	Неначе сонце засіяло,
недовго молилось...	неначе все на світі стало
Запекло, почервоніло	моє... Лани, гаї, сади!..
і рай запалило.	І ми, жартуючи, погнали
Мов прокинувся, дивлюся:	чужі ягнята до води.
село почорніло,	

Завдання.

1. Знайдіть у цьому вірші рядки, в яких поет показує тяжке життя селянського підлітка за часів кріпацтва.

2. Складіть усну розповідь про дитячі роки Т. Г. Шевченка (за цим віршем і іншими читаними вами творами на цю тему).

3. Вивчіть цей вірш напам'ять.

¹ Уже прокликали до паю — покликали до обіду.

ТАРАСОВІ ШЛЯХИ.

(Уривок).

Отара ягнят, як біла хмарка, що впала на зелені луки... Хай собі пасуться! І по небу пропливають ясні легенькі хмарки. Куди вони плывуть? Мабуть, далеко-далеко звідси... Як колись хотілося дізнатися Тарасові, що за тими стовпами, які землю підпирають, так тепер хочеться йому за тими хмаринками полинати, на світ подивитися.

Він лежить на пагорку, забувши про ягнят, забувши про всі поневір'яння і знущання. Ніби в білих чистих сорочках, виглядають хати з густих садів на горі, попід горою старий дуб, немов козак вийшов погуляти. Там тополі гнуться, розмовляючи з вітром. Ніби вся земля з гаями, садами, запашними луками живе, радіє і всміхається до сонця — і чомусь радіє і всміхається Тарас. Він, як та стеблина, що тягнеться вгору і радіє з кожного променя сонячного, кожного подиху літнього вітру.

Хмарки линули, линули, і раптом одна велика й темна закрила сонце.

Ніби прокинувся Тарас від сну чарівного. Що він? Кому він потрібний? Чого радів так і з сонця, і з неба синього, і з хат біленьких? Що в тих хатах? Скрізь там сльози, злидні, прокльони. А хіба є в нього хоч і така злиденна рідна хата? Що його, Тараса, чекає?.. Так гірко йому стало. Опустив голову на коліна й заплакав.

Немов вітер прошелестів травою, і чийсь ніжний дотик відчув він на шиї. Глянув. Дивилися ніяково і ніжно великі карі очі, а навколо рожевого личка, ніби сяйво сонячне, світлі кучері з коси вибилися.

— Чом же плачеш ти? Ох, дурний Тарас, бач, як малий, плаче. Давай я сльози тобі витру,— і дівчинка витерла широким рукавом очі Тарасові.

Тарас дивився ніяково. Це ж Оксаночка, ота кучерява Оксаночка, з якою гралися маленькими! Вона виросла, стала ще краща. Тарас дивився ніяково, але ніби сонце засяяло знову. Вона сіла коло нього і поклала руку на плече.

— Не сумуй, Тарасику, адже, кажуть, найкраще від усіх ти співаєш, найкраще від усіх ти читаєш, ще й, кажуть, малюєш ти. От виростеш і будеш малярем, еге ж?

— Еге ж, малярем,— усміхнувся радісно.

— І ти розмалюєш, Тарасе, нашу хату, еге ж?

— Еге ж... А всі кажуть, що я ледащо і ні на що не здібний...— мовив він, але не сумно і ніби сам дивуючись, що так кажуть...

При Оксаночці він не міг журитися, і взагалі при ній все ставало зовсім іншим.

— Ні, я не ледащо, я буду-таки малярем.

— Авжеж, будеш! — переконливо мовила Оксаночка і раптом засміялася.— А що ти ледащо, то правда. Дивись, де твої ягнята! Ой бідні ягняточка, що чабан у них такий,— вони ж питоньки хочуть!

Схопилися за руки й побігли вдвох до ягнят і, так само тримаючись за руки, весело погнали їх до води.

* * *

Він був і пастухом, і погоничем, і ким він тільки не був, і чого тільки не робив! Але йому ж хотілося бути малярем! Все, що бачив, хотілося змалювати. І гаї, і тополі, і... Оксаночку. Та минали літа, і було йому вже п'ятнадцять років.

— Ледащо! — казали люди. Бо замріється пастух, а череда в шкоду зайде. Або тут попові запрягати треба, на хрестини чи на похорон їхати, а погонич десь у садку під грушею притулився і виводить щось на папері.

...І знову, як колись, закинув Тарас торбинку за плечі і пішов шукати щастя.

Він шукав його недалеко. У селі Хлипнівці, що за Вільшаною, дяком був теж хороший маляр. До нього і прийшов Тарас. Дякувати долі, цей маляр уже не був хіромантом¹, як тарасівський дяк; йому було байдуже, які лінії на руках у Тараса. Він наказав йому намалювати хату, і малюнок Тарасів йому сподобався.

— Так от що, парубче,— мовив він,— лишити тебе у себе я б лишив, але ж ти панський, от мені й потрібен дозвіл від пана, щоб ти в мене жив і вчився. Іди мерщій у Вільшану та попроси в управителя, щоб такий документ дав.

— А він дасть?— спитав Тарас, і аж дух йому перехопило.

— А чому ні? Повчишся у мене й до пана вернешся.

¹ Хіромант — людина, яка по лініях руки нібито вгадує майбутнє і визначає характер.

«То вже побачимо», подумав Тарас. І ніби не драна свитина була в нього на плечах, а крила вирости.

— Так я піду, побіжу мерщій, до побачення, дядечку, я приїду зразу ж!

Він, справді, ніби летів у Вільшану. Він учитиметься малювати! Гей, осокори, ви чуєте? Пташко, ти летиш швидко,— як тебе обігнати?

— Дядьку, ви їдете до Вільшаної, може підвезете? Е, ні! Я швидше, ніж ваш кінь!..

* * *

Управитель, товстенький, гладенький чоловічок, сьогодні одержав від молодого пана Енгельгардта, якому тепер належали всі маєтки й села, листа. Лист, напевне, був дуже важливий, бо відразу управитель почав гримати на всю челядь, двох за якісь дрібниці відправив на стайню під різки, а сам ходив, як хмара, з заклопотаним, сердитим обличчям.

— Там до вас якийсь хлопець із Кирилівки проситься,— сказали йому.

— Ну, жени його сюди!..

Перед ним став хлопець із жвавими сірими очима.

— Пане управителю, я до вас. Я от дуже хочу вчитися малювати, і хлипнівський дяк бере мене в учні. Я прийшов до вас, щоб ви дозволили, документа дали.

Хлопець говорив вільно, жваво.

«А саме тебе, голубе, мені й треба!» подумав управитель, враз повеселішав, аж прицмокнув.

— А батьки в тебе є?

— Ні, померли, сам я.

— Ну, воно й краще.

— Та ні...— похитав головою Тарас,— де там уже краще — як горох при дорозі, хто не йде, той і скубне. От як я вивчуся на маляра, пане управителю... Так дасте документа?..

— Якого документа? Дурниці! — засміявся управитель.— Оце я листа від пана одержав, йому саме таких хлопців, як ти, треба в козачки набрати.

— В козачки?! Які козачки?..— ледве вимовив Тарас.

— А такі там козачки, пан уже знає. Так що тебе я до

кухаря нашого посилаю. Ти хлопець, нівроку, моторний і меткий, може, й навчишся чого.

— Пане управителю...— тремтячим голосом мовив Тарас.— Я хочу на маляра вчитися. Хлипнівський маляр погодився мене взяти.

— Ну, годі там базікати! — махнув рукою управитель.— Пан наказав усіх хлопців йому забрати. Ну, одведіть його на кухню.

Ще не розуміючи, що сталося, Тарас поплентався за якимсь служником на кухню...

Він глянув з вікна, ніби прощаючись з луками, гаями, ставками. Тепер прощай усе... То хоч вільно він бігав собі скрізь, а тепер — ніби в клітку його посадили.

Шляхом їхали гарби, може, і в Кирилівку, де Яринка, Оксачка, дід... Тепер він уже зовсім невірник... А як весело годину тому біг він цим самим Чорним шляхом!..

Так Тарас потрапив до свого пана Енгельгардта.

Завдання.

1. Доберіть заголовки до розділів цього оповідання.
2. Складіть план оповідання з цих заголовків і запишіть його у зошит.
3. За планом перекажіть оповідання усно, наводячи до окремих розділів цитати з читаних вами віршів Т. Г. Шевченка («Мені тринадцятий минало» та інших).

Прочитайте книгу О. Іваненко
«Тарасові шляхи», частина перша.

Прислів'я.

В наш чудовий час вічно буде жити Тарас.

Хто «Кобзаря» читав, той панів проклинав.

Шевченка твори сяють, як зорі.

Шевченко дужий був не силою, а словом мудрим.



Т. Шевченко.

І ВИРІС Я НА ЧУЖИНІ.

(Уривок).

Аж страх погано
у тім хорошому селі:
чорніше чорної землі
блукають люди. Повсихали
сади зелені, погнили

біленькі хати, поваялись,
стави бур'яном поросли.
Село неначе погоріло,
неначе люди подуріли,
німі на панщину ідуть
і діточок своїх ведуть!..

Завдання.

Вивчіть цей вірш напам'ять.

Я НЕ НЕЗДУЖАЮ, НІВРОКУ.

(Уривок).

Я не нездужаю, нівроку, а щось такеє бачить око, і серце жде чогось. Болить, болить, і плаче, і не спить, мов негодована дитина. Лихої, тяжкої години, мабуть, ти ждеш? Добра не жди,	не жди сподіваної волі — вона заснула: цар Микола її приспав. А щоб збудить хиренну волю, треба миром, громадою обух сталить, та добре вигострить сокиру — та й заходиться вже будить...
---	--

Завдання.

Поясніть такі вирази:

а) «А щось такеє бачить око, і серце жде чогось».

б) «Щоб збудить хиренну волю, треба миром, громадою обух сталить, та добре вигострить сокиру...»

СОН.

(Уривок).

Хіба ти не бачиш?
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися!..
Он глянь: у тім раї, що ти покидаєш,
латану свитину з каліки знімають,
з шкурою знімають, бо нічим обуть
княжат недорослих. А он розпинають
вдову за подушне, а сина кують,
єдиного сина, єдину дитину,
єдину надію! в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
опухла дитина — голоднее мре,
а мати пшеницю на панщині жне.

Запитання.

Які ще твори або вірші ви знаєте про тяжке кріпацьке життя селян у минулому? Хто їх автор?

СОН.

На панщині пшеницю жала, втомилася; не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать. Воно сповитеє кричало у холодочку під снопом. Розповіла, нагодувала, попестила; і ніби сном, над сином сидя, задрімала.	І сниться їй той син Іван і уродливий, і багатий, уже засватаний, жонатий — на вольній, бачиться, бо й сам уже не панський, а на волі; і на своїм веселім полі удвох собі пшеницю жнуть, а діточки обід несуть. Та й посміхнулася небога.
---	---

Прокинулась — нема нічого,
на Йвася глянула, взяла
його тихенько сповила
та, щоб дожать до ланового¹,
ще копу дожинать пішла.

Запитання.

1. Про що мріяла кріпачка?
2. Коли здійснилися мрії селян про кращу долю?

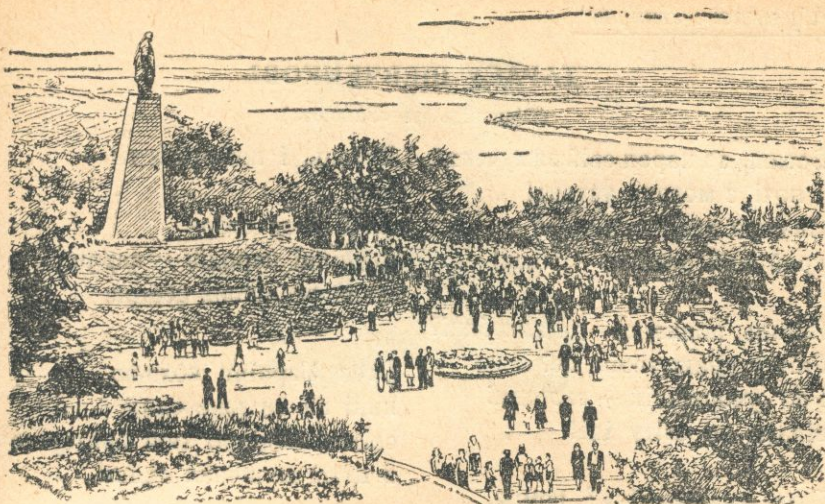
Прислів'я.

Тарасів «Кобзар» — для народу великий дар.

Тараса Шевченка думки будуть жити віки.

Прочитайте книгу
Т. Шевченка «Вірші» (видавництво «Молодь»).

¹ Дожать до ланового — виконати призначену роботу на панському лану.



Т. Шевченко.

ЗАПОВІТ.

(Скорочено).

Як умру, то поховайте
мене на могилі,
серед степу широкого,
на Україні милій,
щоб лани широкополі,
і Дніпро, і кручі
було видно, було чути,
як реве ревучий.

Поховайте та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою злою кров'ю
волю окропіте.

І мене в сім'ї великій,
в сім'ї вольній, новій,
не забудьте пом'янути
незлим тихим словом.

Завдання і запитання.

1. До чого закликає поет у цьому вірші?
2. Про яку «вражу злу кров» говорить поет?
3. Що спільного у цьому вірші й у вірші «Я не нездужаю, нівроку»?
4. Вивчіть вірш напам'ять.

ТАРАСУ ШЕВЧЕНКОВІ.

(Відповідь на «Заповіт»).

Встань, за народ свій замучений,
зі ночі, з могили устань!
Славою дивною з кручі
край твій осяяно,— глянь!

Встань, подивись—де злигодні?
Гніт у краю твоїм де?
Раб учорашній — сьогодні
вільно по світу іде!

Вже «малоросів»² немає,
край розтрошив ланцюги,
ім'я України Червоної
славлять кругом береги.

Встань і над синім простором
птахом могутнім кружляй.
Бачиш, — достатком і щастям
рідна розквітла земля.

Вирвав неволі коріння
Жовтець в незгаснім огні.
Браття проснулись.
Тарасе!
Й ти підведися
в ці дні.

Встань, і побачиш ти —
нині
мати твоя стара
в спілці народів — перлина,
юних республік сестра.

Степ України кохаєш
нині не ти вже один,
світить Дніпро твій братерству
в цвіті величних годин.

Води його на пороги
потом батрацьким текли,
води ті кров'ю народу
друзів серця опекли,—

нині над ним перемога
ранком зійшла огняним,—
квітне твоя Україна
садом труда весняним!

Голос живий і могутній
не замовкає в віках.
Ім'я і заклик Тараса
ми несемо у серцях!

Завдання і запитання.

1. Знайдіть у вірші образні слова, якими поет малює Радянську Україну.
2. Перекажіть своїми словами зміст п'ятої строфи.
3. Як розуміти вираз: «Світить Дніпро твій братерству»?
4. Визначте основну думку цього вірша-відповіді на «Заповіт» Т. Г. Шевченка.
5. Розкажіть, як здійснилися мрії Т. Г. Шевченка в наші дні.

¹ Абулькасім Лахуті — поет Радянського Таджикистану.

² «Малоросами» царський уряд називав українців.



Марко Вовчок.

ГОРПИНА.

(Скорочено).

I.

Старий Якименко оженив сина та таку-то вже невісточку собі взяв, що й не сказати! Білолиця, гарна й весела, а прудка, як зайчик: і в хаті, і на дворі в'ється, порядкує, господарює; і співає, і сміється, аж геть чути її голосок дзвінкий.

Народилась дівчинка у них. Так-то вже кохає та пестить Горпина свою первичечку і з рук не спускає: аби прокинулась, аби поворухнулась — вже вона й коло колиски: цілує, і колише, і співає над нею.

На панщину поженуть — дитинку за собою несе та вже й моститься там з нею; сама робить, а око біжить до дитинки.

Ото було молодиці й жартують:

— А що,— кажуть,— ваша дочка, Горпино?

Вона й почне:

— Та вже всміхається, сестриці-голубоньки, і рученятка до мене простягає: вже знає мене, ні до кого не йде — тільки до мене. Свекор бубликом манив — не хоче. І в долонечки вже плеще. Вийду я з хати та з-за дверей дивлюсь, а воно й водить оченятами — шукає мене.

— Розумна, розумна зросла,— кажуть,— готуй, лишень, посаг¹ та рушники — хутко й свататимуть.

А дівчинка, справді, як та квіточка розпукується,— таке славне дитяточко, веселе й здорове, нівроку.

II.

В ту пору помер наш старий пан, почав молодий господарювати. І старий був недобрий, а цей такий лихий, що й не сказати. Так людей жене — гірш, як тих волів. Оце три дні панські будем, а четвертий за подушне, а п'ятниця й субота — якісь толочні² повідумували. А яка толока? Не то страви, а й хліба не дають. День при дні робимо. Перше все сподівались — молодий пан буде добрий, та й діждали собі доброго! Він був не дуже багатий, а жити пишно, в розкоші великій хотів, по-панському. Що йому до того, що люди було на ниві падають. Він собі то коней заведе таких, що як змії, то коляску купить новеньку, то в місто поїде — там стратиться. А нам іще було кажуть сусідні панки: «Десь у вас тепереньки пан добрий. Так-то говорить, що аж лихо. Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, і невідь-що. Десь його мудро дуже навчено».

А це справді — перше говорив, що й хати нові поставлю³, у три віконця, а потім, то й старі розвалились. Може, його на добре й вчено, та, мабуть, панську істоту не переробиш.

Все село як за стіну засунулось, такі смутні усі, що сумно й глянуть. Тільки Горпина трохи веселенька, тішиться малою донечкою та й за громадське лихо забуває. Та не минула і її лиха година. Занедужала дитинка, кричить, плаче. Горпина й сама плаче над нею, та нічого не вгадує. Бігав старий свекор до лікарки — нема дома, та навіть і з молодичь нема нікого: всі на панщині. Далі й за Горпиною прийшли:

¹ Посагом звалося майно, що його приносила з собою дівчина, коли виходила заміж.

² Панські будем — тобто належимо панам і одбуваемо панщину. Подушне — поміщик платив у казну податок за кожного кріпака (за кожну душу). Кріпаки мусили за це одробляти панові та ще, звичайно, в кілька разів більше, ніж він платив. Толочні — за харч, що нібито давав кріпакам під час їхньої роботи на пана. Виходить, що для роботи на себе у кріпака залишався один день на тиждень — неділя.

³ Всі хати й будівлі в панському селі вважалися власністю панів, хоч ставили їх самі кріпаки.

— Чому не йдеш?

— В мене дитина нездужає,— каже вона плачучи.

— Панові треба робити, а про твою дитину байдуже.

Мусила йти. Узяла дитину, обгорнула та й пішла. А воно, бід-несеньке, кричить та кричить. Дійшли: пан стрічає сам, такий гнівний. Почав її словами картати, а дитиночка на руках так і пручається — кричить. Пан іще гірше розгнівався:

— Геть ту дитину,— гукнув,— геть! Треба мені робити, а не з дитиною панькатись.

Звелів десятникові¹ додому однести.

— Ой паночку, голубчику,— благає його Горпина плачучи,— нехай же я хоч однесу сама. Паночку мій, будьте милостиві! Це моя дитина єдина!

— Неси, неси,— каже десятникові,— а ти роби діло, коли не хочеш кари здобути.

Понесли дитинку полем, і ще довго Горпина чула дитячий плач, жалкий та болісний; далі все тихше, а там зовсім затихло...

Як вона уже там робила цей день,— увечері прибігла додому, аж дух їй захватило:

— Дитинко моя! Донечко! Чи ви ж доглядали її, батеньку? Скажіть же бо, що й як?

— Та годі побиватись, дочко,— каже старий свекор,— втихла трохи.

Та не надовго: уночі прокинулась знов та ще гірше страждає, аж горить. Радилась Горпина з бабами — нічого не врадили, нічого не допомоглося. А тут день уже починається, треба на панщину йти. Згадала Горпина, що чула колись — як дитина не спить, то настояти макові головки² на молоці та й дати випити. Так вона й зробила. «Нехай хоч воно одпочине — не мучиться», думає. Як дала їй, дитина зразу й втихла, засипати почала та так кріпко заснула, і не здригнулась, як крикнув десятник на весь голос:

— На панщину!

Положила Горпина дочку в колисці, поцілувала і пішла плачучи.

¹ Десятник — панський наглядч над кріпаками.

² З макових головок виробляється дуже сильна отрута — опіум. У невеликій кількості від неї тільки засипають. Але коли трохи передати, то можна заподіяти смерть.

III.

Як там її лаяли, як на неї сварились — і не слухає, аби їй до вечора діждати. Перемучилась день. Біжить вона додому, біжить... Убігла в хату: тихо й темно.

Вона до колиски, за дитину — дитина холодна лежить: не ворухнеться, не дише.

— Тату! — крикнула.

— А чого, дочко, мене лякаєш? Я був задрімав. Мала спить і досі.

Горпина й слова не промовить, обхопила дочку руками та наче й завмерла. Старий знов задрімав.

— Світла! Світла дайте! — скрикнула. — Тату! Світла!

Старий викресав¹ огню.

«Що це з нею подіялося?» думає, та як засвітив, глянув та й прикипів на місці. Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла, і страшно дивиться, а на руках у неї мертва дитина.

— Дочко, — промовив старий, — дочко!

— А що, — одмовляє, — бач, як допомоглося. Затихла моя дитина — не кричить.

А далі як заплаче, як затужить, — де ті й сльози беруться. Так ллються струменем.

Почули люди, прибігли, говорять, вмовляють. Вона як і не чує, і не одірвуть од дитини. Чоловік ходить сам як не при собі; свекор аж занедужав.

Стали похорон лагодити. От уже й домовину принесли новеньку, всипали квітками пахучими та зіллям.

— Горпино, — кажуть, — дай дитину.

Не дала. Сама обмила її і положила. Час уже й нести, а вона стоїть — дивиться. Люди до неї говорять — не чує, не слухає.

Одвели якось, узяли й понесли. Глянула вона тоді вперше навкруги і собі пішла. Куди люди не ступлять, і вона слідком за ними, за тою домовинкою; іде — словечка не промовить. А як стали ховати — так і кинулась за дитям у яму. Ледве вхопили її та принесли додому мов неживу.

Хворіла вона тяжко тижнів із три. Якось одужала, та розум не вернувсь. Така вона якась — не при умі. Цілісінький день ходить мовчки та городній мак збирає, а спитати — нащо? «А це, — каже, — для моєї дитини».

¹ В той час сірників на селі не було. Вогонь добували, викресуючи кресалом.

Взимку вона плаче: «Нема квіток. Чим мою донечку рятувати?»

Аби почала перша маківочка бриніти, вже й угледить і зараз вирве й любить нею, не натішиться. То ще діло робить, порається, а тільки зацвітуть маки в городах, вона й хату покине і не вийде з тих маків. Ідеш понад городами, то й бачиш: сидить між повними маківками в білій сорочці, гарно убрана, у намисті й сама ще молоденька,— тільки бліда, як сніг біла; сидить та перекидається маківочками і всміхається, як дитина... А маки процвітають і білим, і сизим, і червоним квітом повно.

Завдання.

1. Доберіть заголовки до кожного розділу цього оповідання.
2. Розкажіть про горе матері та про те, хто винен у смерті дитини і в хворобі матері.

1. Нечуй-Левицький.

БУРЯ НА МОРІ.

День був гарячий. Сонце сипало полум'ям з високого неба.

В одному місці, де небо сходилося з морем, де білів легенький туман, з'явилась чорна пляма. Та пляма все більшала швидко і все наближалась, неначе сунулась морем якась темна копиця, котра ніби росла й ширшала. Микола почув, що тихе море задвигтіло під човном, неначе хтось торкнув море з дна. Темна копиця стала ніби здоровою скиртою та все сунулась до берега. Тоненький край її заблищав проти сонця, неначе срібна каблучка. Білі вітрила на кораблі стали проти неї ще біліші і блищали, неначе проти чорного поораного поля. На небі раптом зашуміло й загуло, неначе сосновий ліс на вітрі, а чорна хмара так швидко росла й бігла, що можна було слідкувати за нею очима. Море почорніло під нею, і вона в одну мить неначе поглинула корабель. З моря набігла хвиля з білими густими гребенями і почала ніби танцювати кругом човна.

В море впало кілька здорових, важких крапель дощу, а за ними разом несподівано загув страшний вітер, кинув човен вгору, як трісочку. Посипався, як з решета, наглий краплистий дощ, а далі полив, як із відра. Море застогнало й загуло, як сосновий бір в час бурі, берег закутався в туман та в дощ. Сонце зайшло за хмари. Все змінилось в одну мить і злилось до купи: і земля, й море. На морі стало поночі, і тільки вітер свистів, шипів та ревів, як звір.



Вода почала заливати човен. Високі білі гребені бились об дошки, підскакували вгору, перелітали через човен.

Надворі разом стихилось. Швидко море з берега заблищало, все вкрите білими гребенями по зеленій воді, як буває сінокіс, вкритий довгими покосами. Сонце ясно блищало з-за хмари; небо над морем стало сизе, і на тому сизому небі заблищала пишна веселка. Вона оперлася одним дуже широким кінцем об море, а другим потяглася далеко за озеро, за плавні, в рівний, широкий степ. Червоні, жовтогарячі й жовті веселчані смуги були такі ярі, неначе горіли тихим полум'ям, а через широкий край веселки, розстелений, як павичевий хвіст по морі, було ясно видно зелене море, білі гребені на хвилях, пофарбовані то червоним, то жовтим, то синім кольором веселки. Веселка захопила корабель з його мокрими вітрилами і неначе вкрила його якоюсь пишною, дорогою тканиною.

Надворі почало смеркати.

Завдання.

1. Випишіть в зошит порівняння з цього уривка (наприклад: «Море застогнало й загуло, як сосновий бір в час бурі»).
2. Вивчіть напам'ять перші 15 рядків.

Прочитайте книгу О. Золотовського «Підводні майстри».



ЛЕОНІД ІВАНОВИЧ ГЛІБОВ.

Цікаві байки «Осел і Соловей», «Зозуля і Півень», «Орачі і Муха», веселі загадки і вірші написав відомий український письменник Леонід Іванович Глібов.

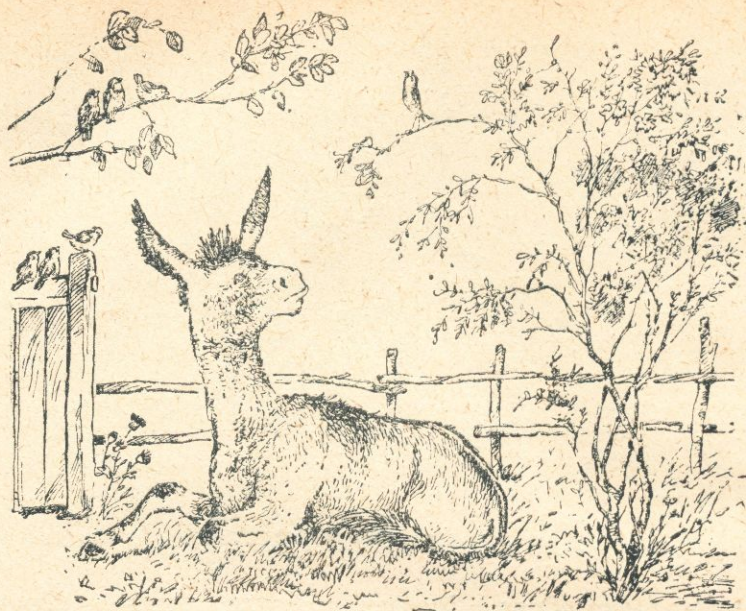
Глібов народився на Полтавщині, в селі Веселий Поділ, в 1827 році. Його батько служив у багатого пана управителем поміщицького маєтку. В дитячі роки Глібов жив на селі, бачив жорстокість панів і знущання їх над селянами-кріпаками. Це було в сумні часи поневолення селян. Коли Глібов виріс, він описав панську вдачу в байках, наприклад, у байці «Вовк та Ягня».

Писати вірші Глібов почав рано, ще в п'ятнадцять років. Написав він багато віршів і російською мовою. Та найбільше Глібов написав байок. У своїх байках він гостро критикував поміщиків, царських чиновників, суддів, лихварів, їх насильство над народом. За це царський уряд переслідував письменника і заборонив йому вчителювати.

За зразок для своїх байок Глібов брав твори славнозвісного російського байкаря І. А. Крилова і під впливом його творчості написав кращі з своїх творів: «Зозуля і Півень», «Осел і Соловей», «Вовк та Ягня» та інші.

В останні роки свого життя Глібов писав для дітей вірші, загадки, байки. Ці твори його друкувалися в дитячому журналі «Дзвінок» у Львові.

Помер Леонід Іванович Глібов у 1893 році.



Л. Глібов.

ОСЕЛ І СОЛОВЕЙ.

(Байка).

Раз у вишневому садочку
лежав Осел у холодочку.
Побачив він між рястом Солов'я
і став йому гукати:
— Здоров, співун! Насилу вглядів я;
який маленький ти, а кажуть, що горлатий,
ану лишень утни!
Казали у дворі індики,
що ніби ти співаєш мастак великий,
чи, може, брешуть вражії сини?
Ану, нехай і я почую,
яку там пісню ти вдереш —
веселую чи жалібну якую;
тут сила не в тому — яку, а як утнеш!..
І Соловей почав співати;
лунає пісенька на весь садок;

лежить і слуха дурень головатий,
неначе справді знає прок.

А Соловей аж горло надриває

і на всі заставки співає:

щебече, і свистить,

і тьохкає, і торохтить.

На щό вже горобці — і ті попритихали
і прислухаться стали.

Замовк співун і на Осла глядить,—

чи буде, мов, хвалить.

— Ну, молодець,— сказав суддя ухатий,—
хороший птах:

хоч невеличкий, та горлатий...

Ти, мабуть, виплодивсь не в наших сторонах.

Коли б ти нашого наслухавсь півня,

тоді б ще краще заспівав;

хоч він тобі й не рівня,

а все-таки хоч трохи б перейняв.

Такої похвали співун не сподівався;

якби був знав,

то й не співав.

— Прощайте, дякую! — він до Осла озвався.

— Прощай,— сказав Осел,— навідайсь ще коли,
бувай здоров, небоже!

Завдання і запитання.

1. Знайдіть у байці образні слова, якими байкар змальовує спів Солов'я. Чи розумівся Осел на тому — добре чи погано співає Соловей?

2. Визначте головну думку байки.

3. Вивчіть байку напам'ять.

Л. Глібов.

ЛЕБІДЬ, ЩУКА І РАК.

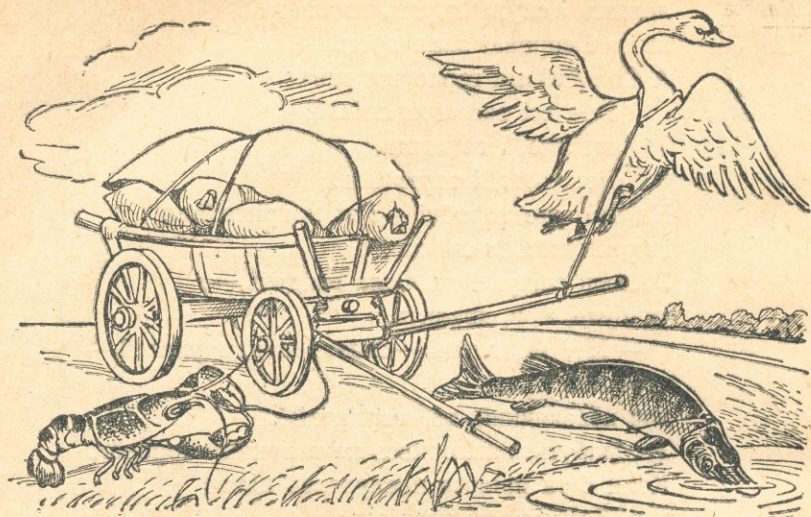
(Байка).

У товаристві лад — усяк тому радіє.

Дурне безладдя лихо діє,

і діло, як на гріх,

не діло — тільки сміх.



Колись-то Лебідь, Рак та Щука
приставить хуру узялись.
От трое разом запряглись,
смикнули — катма ходу...¹

Що за морока! Що робить?
А й невеличка, бачся, штука,—
так Лебідь рветься підлетить,
Рак упирається, а Щука тягне в воду.

Хто винен з них, хто ні — судить не нам,
та тільки хура й досі там.

Завдання і запитання.

1. Визначте головну думку байки.
2. Чи знаєте ви приклади з життя людей, що стверджують цю думку?
3. Вивчіть байку напам'ять.

¹ Катма ходу — нема ходу.

У ЛІСІ ЗАГАДКА ГУЛЯЛА.

У лісі загадка гуляла;
коваль пройдисвітку спіймав
і, щоб у лісі не гасала,
хвоста їй відрубав.
І невеличка, а зубата,
аж кору з дерева дере,
вродилася така завзята,
що, як підскочить, страх бере.
Залізний ніс, а хвіст вербовий,
у рот їй пальці не кладіть:
у лісі дуб який здоровий,
а як кусне — і той кричить.
Захоче — здуру зробить шкоду,
а іноді і насмішить:
устромить ніс свій у колоду,
хвіст задере і сторч стоїть.
В руках умілих не пустує
і робить все, як слід робить:
комору, хату вам збудує
і господарство звеселить.
На все здалась вона, гоструха;
її давно вже знаю я;
усяке діло майстра слуха,—
отак і загадка моя.

Раз двері рип: — Здоров, мій друже! —
озвавсь коваль,— ану, пиши:
ось загадка цікава дуже,
а ти ще трохи прибреши.
— Шкода,— кажу,— брехня — не слава,
годиться загадка і так,
бо неабияка проява:
с о к и р у нашу знає всяк.

Завдання.

Підберіть схожі за змістом слова до слів *гасала*, *завзята*.



Л. Глібов.

ВОВК ТА ЯГНЯ.

(Байка).

На світі вже давно ведеться,
що нижчий перед вищим гнеться,
а більший меншого тусає та ще й б'є —
затим, що сила є...

Примір недовго б показати —
та цур йому! Нащо чіпать?
А щоб кінці як-небудь поховать,
я хочу байку розказати.

Улітку, саме серед дня,
пустуючи, дурне Ягня
само забилося до річки —
напитися водички.

От чи пило, чи ні — глядять:
аж суне Вовк — такий страшенний
та здоровенний!

Та так прямисінько й біжить
до бідного Ягняти.

Ягнятї нікуди тікати;

стоїть, сердешне, та дрижить...

А Вовк, неначе комісар¹, кричить

(він, щоб присікаться, знайшов причину):

«Нащо це ти, собачий сину,

тут каламутиш берег мій

та квапиш ніс поганий свій

у чистую оцюю воду?

Та я тобі за цюю шкоду —

ти знаєш — що зроблю?..

Як муху, задавлю!»

«Ні, паночку,— Ягня йому мовляє,—

водиці я не сколотив,

бо ще й не пив;

а хоч би й пив, то шкоди в тім немає,

бо я стою зовсім не там,

де треба пити вам,

та ще й вода од вас сюди збігає...»

«Так цебто я брешу? — тут Вовк йому гукнув:—

чи бач! Ще і базікать стало...

Такого ще поганця не бувало!

Здається, ти й позаторік тут був

та капості мені робив. Тривай же!

Ти думаєш, що я забув?»

«Помилуйте! — йому Ягнятко каже: —

на світі я ще й году не прожив».

«Так брат твій був». — «Нема братів».

«Так, може, батько,

коли не дядько...

Або ж хто-небудь з ваших був...

Хіба не знаю я, не чув,

що ви усі мене б із'їли,

якби вловили?

Собаки й вівчарі твої,

усі ви — вороги мої:

од вас мені життя немає...

¹ Комісар — в даному випадку — урядовець у царській Росії.

Ще мало я терпів?»
«Так чим же я вам досадив?»
Ягнятко, плачучи, питає.
«Цить, капосне! Либонь не знає...
Ще й огризається, щеня!
Що ти за птиця? Ти — Ягня!
Як сміло ти мене питати?
Вовк, може, їсти захотів!..
Не вам про тее, дурням, знати!»
І — Вовк Ягнятко задавив...
Нащо йому про тее знати,
що, може, плаче бідна мати
та побивається, як рибонька об лід:
він Вовк, він пан... йому не слід...

Запитання.

1. Кого слід розуміти під Вовком та Ягням?
2. Що автор хотів сказати цією байкою?

НЕМА ХЛІБА.

(Народний жарт).

Прийшов старець до багача та й просить хліба. А багач тоді пироги їв та й каже:

— Іди, дурний, я сам хліба не маю, бачиш — пироги їм.

В. Стефаник.

КЛЕНОВІ ЛИСТКИ.

(Скорочено).

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи й шелестіли ложками. Коло них лежала мама, худа, жовта, і клала коліна під груди. По чорнім нечесаним волоссі спливала мука й біль, а губи зціпилися, щоб не кричати. Діти з ложками в роті оберталися до мами, дивилися й знов оберталися до миски.

— Семенку, ти вже наївся?

— Вже, — відповів шестилітній хлопець.

— То візьми вінчик, покропи землю, та й підмети хату. Мама не може нахилитися, бо дуже болить усередині. Не кури дуже.

— Уступіться, бо через вас я не можу замітати.

Мама звелася їй поволіклася на постіль.

— Семенку, а тепер гарно вмийся, і Катруся, і Марія хай вмийються, і побіжи в збанок¹ води начерпнути, але не впадь у криницю, не схилийся дуже...

— Семенку, піди та нарви огірків у решето, щоб мама в горшку наквасила, бо я бачу, що буду слаба, та не будете мати, що з хлібом їсти. Та й нарви хрону і вишневого листя.

— Семенку, здійми з гредок² сорочки, аби полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, усе робив, що мама казала, і раз по раз потручував молодші сестри і казав, що дівки не знають нічого, лише їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як виростуть, та й будуть тобі сорочки прати.

— Я наймуся, та й там мені будуть сорочки прати... я їх не потребую.

— Не тішся, дитинко, службі, бо не раз будеш свої дні оплакувати.

— Адже тато зросли у службі, та й нічо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того року. Але ти, Семене, не балакай, але збирайся татові нести обід. Він, десь, такий голодний, що його очі за тобою продивилися.

— Я мушу татову палицю брати, аби від псів обгонитися.

— А як загубиш, та й буде тато нас обох бити. Та не йди простоволосий, але озми хоч татів капелюх.

— Той капелюх лиш на очі пада, що не видно дороги.

— Вимий збанок та й сип борщу.

— Ви мене не вчіть кілька, бо я знаю.

— Семенку, а дивися, аби тебе пси не покусали.

Дріботів ногами по грубій верстві пороку і лишав за собою маленькі сліди, як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порядно спарить. Але я собі заберу волосся так, як жовнір³, та й буде мені ліпше йти.

Поклав обід на дорогу і зібрав волосся на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати, як обстрижений жовнір.

¹ Збанок — глек (посуд).

² Гредка — жердка під стелею, на якій вішають одягу.

³ Жовнір — солдат.

Очі сміялися, підскочив і покотився даліше. Та волосся з-під широкого капелюха зсунулося на потилицю.

— Це пустий капелюх, хай-но як я наймуся, то я тоді собі капелюшок...

Лиш облизався. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпичцями.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицею, потім рисував промені в колесі. Далі зірвався, перескочив поза сгод і побіг дуже зрадуваний.

До кожних воріт закрадався, зазирає, чи нема на подвір'ї пса, і аж тоді скоренько перебігав.

З одного двора вибіг пес і пустився за ним. Семенко перелякався, заверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, щоб кусав. Потім зважився подивитись і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояв коло нього.

— На, на, циган, на кулеші¹, але не кусай, бо болить дуже, та й штраф твій газда² буде платити. Та він тобі ноги поломить за той штраф.

Щипав з платка кулешу, кидав псові по шматочку й сміявся, що він на воздуху хапає. Пес мав отворену морду, і він собі рот отворяє.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуєш? А в поле що понесеш?

І якась жінка гупнула його в ший.

— А як, ви ще бийте, як пес хотів мене роздерти!

— А ти чий, такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину та й слабі, а я мушу нести обід, а мене пси кусають, а ви ще б'єте...

— Ой, як я тебе била... Куди ж ти несеш їсти?

— Татові несуч на лан, коло ставу.

— Йди зо мною, бідо, бо я також несуч туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варили, бо я ще не вмію, а Марія й Катерина ще менші від мене.

¹ Кулеша — густо зварена кукурудзяна каша.

² Газда — господар.



— То не слаба мама?

— Чому не слабі, так качаються по землі, так стогнуть, що аж! Але я за них роблю...

— Ото, ти роботник!

— Ви не знаєте та й говорите пусте. Ану, запитайтеся мами, який я розумний...

Жінка засміялася, а Семенко здвигнув плечима і замовк.

За ними біг пес, а він нібито кидав йому кулеші і загулював їти за собою.

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко й сестри, і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайтеся та й тихо сидіть, бо я понесу дитину до Василюхи, щоб побавила. Тато казали, щоб нести рано, в полудне¹ і надвечір, а увечір вони самі вже прийдуть.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, що ви спали. Тато казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, то вона ту булку ухватила і вкусила вже раз. Але я набив та й відоймив. Їстимете?

¹ В полудне — опівдні.

— Не хочу.

— Тато зсукали ще свічку та й казали, що якби ви вмирили, щоб вам дати в руки й засвітити. Коли я не знаю, коли давати...

Мама подивилася великими блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшлися разом в очах і разом сплудили дві білі сльози. Вони викотилися на повіки й замерзли.

— Тато рано на подвір'ї також плакали, так головою до одвірка лупили. Заплакані взяли косу та й пішли.

.....
— Як виростеш, Семенку, щоб межі собою дуже любилися, дуже, дуже... Щоб помагав їм, не давав кривдити.

— Як я буду служити та й буду дужий, то я їх не дам, я буду до них щонеділі приходити.

— Семенку, проси тата, що мама наказувала, щоб вас любив...

— Іжте булку.

— Співай дитині, хай не плаче...

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи й заспівала.

В слабім, уриванім голосі виливалася її душа й потихеньку спадала між діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невизначні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полю і ніхто їх позбирати не може, і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати й полетіти в пусте поле за листочками...

Завдання і запитання.

1. Поділіть оповідання на частини й доберіть заголовки (назви) до них.

2. Перекажіть зміст тієї частини, в якій розповідається про життя бідної селянської родини в старі часи.

3. Чому Семенко мріяв піти в найми, як виросте?

4. Що казала мама дітям, як була хвора?

ВЕСНЯНКА.

Ой хвалилася та берізонька:

«Що на мені кора та біленькая,
що на мені листя та широкее,
що на мені гілля та високее».

Ой одозветься зелений дубочок:

«Ой не хвалися та, берізонько,

не ти свою кору та вибілила,
не ти своє листя та широчила,
не ти своє гілля та височила.
Вибілило кору та яснее сонце,
широчив листя та буйний вітер,
височив гілля та дрібен дощик».

Завдання.

Виділіть з цього народного вірша образні прикметники, які постійно вживаються в народній творчості для змалювання явищ природи (наприклад, *яснее сонце*).

Ованес Туманян.

ГІКОР.

(Скорочено).

I.

У хаті селянина Амбо зайшло на суперечку.

Амбо хотів узяти до міста свого дванадцятирічного Гікора й пристроїти його до якого-небудь діла, щоб із сина люди вийшли і щоб він заробляв. Жінка не погоджувалась.

— Не хочу. Щоб то мою малу дитину та кинути в той проклятий вир? Не хочу! — плакала жінка.

Але Амбо не послухавсь.

Був тихий ранок, ранок сумний. Домашні та сусіди провели Гікора аж на край села, поцілували Гікора в щоки й одпустили в дорогу.

Сестра Зані плакала, а маленький Гало ї собі на руках у матері пищав: «Гікол, а куди ж це ти йдеш, Гікол! га?»

Гікор раз по раз оглядався назад. Видно було йому, як усі стояли ще на краю села і мати фартухом утирала сльози. І він знову то поруч з батьком йшов, то забігав уперед. Він оглянувся ще раз — та село вже сховалось за горбком.

Згодом Гікор почав відставати.

— Ану швидше, Гікор-джан¹, швидше! Ось-ось ми дійдемо,— підбадьорював сина Амбо; він ішов з перекинутим через плече хурджіном², в якому було кілька хлібин, сир та тютюну дві папуші.

¹ Джан — пестливе слово, тут означає: голубе, голубчику, лебедику.

² Хурджин — сакви.



На другий день дійшли вони до міста і зупинились у старого хазяїна постоялого двору. Ранком пішли на базар.

— Дядечку, а чи не віддав би ти свого хлопця у найми? — запитав один купець із крамниці.

— Так точно, — сказав Амбо і в той бік підштовхнув Гікора.

— Ну, то давай мені, я найму, — запропонував купець. Звали його базаз¹ Артем.

II.

Амбо в місті віддав Гікора в прислужники дому базаза Артема. Умови були такі: Гікор повинен прибирати в кімнатах, мити посуд, чистити взуття, носити обід у крамницю та ще виконувати деякі дрібні доручення. Строк — один рік.

За рік базаз зобов'язався узяти Гікора до крамниці «учнем», і таким сьм чином Гікор повинен був просуватись уперед.

— Перші п'ять років я поки що не платитиму нічого, — сказав купець, умовляючись. — Та коли хочеш знать правду, то це ще ти мені повинен платити за те, що твій син діла навчиться. Адже ж нічого він не вміє...

Гікор самотньо сидів у кухні купця Артема. Він уже увійшов в обов'язки служника.

¹ Б а з а з — купець,

Насунувши по самі вуха стару шапку хазяїна, в старих хазяїських черевиках та в синенькій сорочині, і так з ніг до голови перемінившись, сидів Гікор і думав про те, навіщо він кинув село своє, куди оце він потрапив і що йому тепер робити далі...

Саме в цей час до кухні увійшла пані Нато.

Гікор продовжував на місці сидіти. Пані щось таке сказала, але Гікор чи не дочув, чи, мо, не втямив.

— Не тобі хіба кажу, щена ведмеже?

Гікор розгубився, аж в піт його ударило, хотів було перепитати, та не посмів. Пані розгнівалася і вийшла з кухні.

— О, бодай би вам заціпило, дикуни нещасні,— і візьметься ж отаке на твою голову? Ти йому про діло, а він навіть не поворухнеться, слова тобі не вимовить...

«Скінчено! — промайнуло в думці у Гікора.— Але як швидко скінчилось...— як погано скінчилось!.. Що мені тепер робити?.. А тут ще й батько пішов!..»

Поки він так розмірковував, гадаючи, що всьому вже край, до кухні увійшла, розмовляючи сама з собою, вся в чорному, добра бабуса, мати купцева.

— Чому ж ти не встаєш, синку, як увіходить пані? — повчально звернулась вона до Гікора.— А коли тебе питають, треба відповідати. Хіба ж можна так?..

Бабусю всі тут звали деді¹.

Деді повчала Гікора: і що він повинен робити, і як того самовара ставити, як чистити черевики, як щітку тримати та як мити посуд...

Всі його кривдили, крім старенької деді.

Продавці з крамниці — «хлопчаки-учні» — постійно з нього кепкували, обзивали його, хапали за носа, бухали по голові, насували йому на очі шапку.

Та все це ще можна було терпіти.

Нестерпним було те, що він ніяк не міг звикнути до голоду. Дома, у себе, як він було проголодається,— ішов і брав шматок хліба, діставав сир із глека, наївшись, біг на гулянку. А то ще й так: схова собі в приполу та іде на поле. Як хотілось їсти — сідав під деревом або ж біля кринички та й їв собі на здоров'я.

А зараз — зовсім по-іншому. Який би він не був голодний, а доводилося ждати обідньої пори, та й то спершу обідали госпо-

¹ Деді — по-грузинському — мати.

дарі, а вже потім і він. А ця клята обідня пора так пізно приходила, що в бідного хлопця під грудьми вже ссало і завмирало серце.

Витерпівши ось так один раз, другий, десятий, надалі він почав уже розглядатися по кухні, чи нема часом чимсь підживитись, поки обід той прийде.

Спершу, що б він не знаходив — чи то сухі крихти хліба, чи обгризену кістку, чи ще що-небудь, — усе це потрапляло в рот. Згодом Гікор додумався до того, щоб нишпорити ще й по кухонних шафах, а потім навчивсь уже й з каструлі витягати недоварені шматки м'яса...

А що як помітять?

Ой же й погана ж справа вийде...

Якщо помітять...

Що тоді робити?

Покинути? Втекти?

І Гікор почав подумувати про втечу.

Але як тікати? Куди тікати? Одному, не знаючи дороги, не маючи знайомих?.. А батько?..

Скільки він набрався горя, умовляючи та настановляючи його: «Сяк-так день перебудеш. Присмерки впадуть — дивись, вже й день минув... день минув...»

III.

Побачивши, що Гікор не може вправлятися з хатньою роботою, перевели його до крамниці. Там він повинен був доставляти покупцям крам додому, укладати ситці на полицках, підмітати крамницю, а у вільний час закликати покупців.

Одного разу, коли Гікор закликав покупців, з протилежної крамниці вийшло двоє селян. Він підбіг до них і кинувся їх обнімати.

— Та ти поглянь! Єй же єй, нізащо б не впізнав тебе, синку! — здивовано сказав один із селян і звернувся до товариша:

— А ти, Баго, пізнав би хіба?..

— Я по очах його пізнав би, — похвалився товариш.

І справді, Гікор дуже змінився, змарнів. Вже й сам не той, що був, і одяга не та. Важко-таки було його пізнати.

— Але ж ти поглянь, який! Ну просто порядною людиною став... Одяг! А вигляд!.. — захоплювались селяни.

— От так Амбо! Чи ти бачиш, як синка він свого влаштував, а наші он свині пасуть там...

Тимчасом Гікор засипав їх запитаннями:

— А як там моя мама? А Зані, Гало?.. Чого батько не приїшов разом з вами?.. Чи отелилась наша корова? Хто в нашому селі помер?..

— Усі живі й здорові й тобі веліли кланятись,— відповідали селяни,— а помер Сукнанц Гукас та стара Пучуранц, а всі інші живі, здорові.

— А батько мій чого ж не приходить?

— Твій батько, може, й сам до тебе хоче, та як же вирватись йому? Адже він один працівник на хазяйстві і весь хатній клопіт на його голові.

— А мені нічого не передавали?

— А що ж би вони тобі передавали! Сам знаєш, яке у вас вдома становище. Цього року з хлібом кепсько, недорід, і твій батько-бідолаха ледве кінці з кінцями зводить. Що ти від нього хочеш? Якщо маєш змогу, то сам йому пошли. Податки ось уже правлять, а у нього ж за душею ні полушки.

— Ну, а із наших ніхто не хворий?

— Ні. Ото тільки корова ваша, Цагик, пропала.

— Цагик пропала?

— Бідна мати твоя стільки сліз тих виплакала, що аж очі опухли.

За цим словом один із селян витягнув із кишені листа, віддав його Гікору і сказав:

— Ну, що ти ще нам скажеш? Ми вже більше не побачимось: в дорогу пора. Якщо маєш передать що матері чи Зані, то давай — передамо.

— Звідки ж мені взяти, я ще нічого не заробляю... я тільки...

— А що таке?

— Хочу піти з вами. Дуже мені за селом скучно... ну й за своїми теж, та ще через те...

— Гай-гай... А ми ж думали, що ти й справді чоловіком вже став і порозумнішав... Хіба ж таке можна говорити? Живеш ти тут паном діло, одяг новий, руки-ноги чисті. Ми вже було подумали просить тебе, щоб ти й наших хлопців кудись тут пристроїв. А ти он що!

Ось так виговорювали селяни Гікорові та напучували його, а потім попрощались і пішли.

А як тільки пішли вони, Гікор забрався в свій куточок і розгорнув листа від батька.

«Любий мій сину, Гікоре-джан!

У місто Тифліс.

Ми всі живі й здорові і тобі бажаємо здоров'я. Низенько кланяються тобі батько, мати, Зані, Мосі, Мікіч, Гало. Дорогий наш сину Гікоре! Хай буде тобі відомо, що справи наші дуже кепські, що наполегливо правлять податки, а грошей нема, і що мати й Зані голяками ходять, бо нема чого вдягти їм, і що жити нам дуже стало сутужно. Гікоре-джан, пришли нам кілька карбованців і надішли листа про своє життя-буття, і хай буде тобі відомо, що Цагик наша здохла і що мати й Зані голяка ходять»

Прочитав листа Гікор, довго стояв на місці й думав. Туга за рідною родиною охопила його, а рядки листа пекли йому серце.

«Мати й Зані голяками ходять, бо нема чого вдягти їм... жити нам дуже стало сутужно...»

— Та закликай же! Ти, — чого остовпів? Чи пам'ять тобі відібрало? — гримнули на нього з крамниці.

— Сюди заходьте! Сюди, будьте ласкаві! — вигукував Гікор, стоячи біля дверей крамниці.

IV.

Настала зима. Дихаючи холодом, гуляла над містом хуртовина. З пронизливим свистом, із жалісним завиванням кружляла вона по вулицях, заглядала в усі закутки, шукаючи нужденних та голих, дітей отих бездомних, безпритульних.

І ось знайшла Гікора.

Одягнений в тоненьку сорочку, стояв він коло дверей крамниці й вигукував:

— Сюди заходьте, сюди, будьте ласкаві!

«О-о-ось-сь він!» зловтішно завила хуртовина, і холод, мов той меч-невидимка, пронизав хлопця до самих кісток його. Гікор увесь тремтів.

І без цього був він виснажений сильно, а тут ще й простуда. І він зліг у постіль.

V.

Хворий Гікор лежав у кухні базаза Артема. Старенька деді, розмовляючи сама з собою, по кілька разів на день навідувалась до Гікора.

— Чого бажаєш, синку Гікоре?

— Води!..

Деді подавала йому воду. Хворий тремтячими руками брав, жадібно випивав і знов прохав.

— Не освіжає серця вода оця, деді... я нашої хочу... холодної, з криниці... деді... додому хочу... до мами...

На купця Артема лиха година найшла. Він метнувся туди, сюди, розшукав, нарешті, когось із земляків Гікора й доручив переказати, щоб приїхав Амбо. Гікора ж помістив до міської лікарні.

Там лежало багато хворих, і лежали вони вряд. Тоскно стогнали вони, втупивши помертвілі очі в стелю.

З ними покладали й Гікора.

Ось тут і знайшов його батько.

— Що з тобою, Гікоре-джан?— болісно кинувся до нього Амбо.

Гікор лежав у гарячці і не пізнавав батька.

— Гікоре-джан, ну ось і я прийшов, Гікоре... це ж я... твій апі¹.

Хворий не зрозумів нічого. Він марив і в маренні все кликав: «Мікіч! Зані! Тату! Мамо!..»

— Я ж тут, Гікоре-джан! Мама послала мене забрать тебе додому... Не підеш?.. Он Мікіч і Зані стоять на покрівлі, дивляться на дорогу, тебе виглядають... Що ти кажеш? Та промов же хоч словечко, Гікоре-джан!..

— Сюди заходьте, сюди, будьте ласкаві! — вигукнув у гарячці хворий, щось мурмотів безладне й сміявся.

VI.

За два дні Амбо повертався у своє село.

Він поховав Гікора і йшов додому. Під пахвою ніс Амбо одержу Гікора, щоб мати могла над нею поплакати. В кишенях у Гікора знайшлася жменька блискучих гудзичків, різноколірні папірці, клаптики ситцю та декілька шпильок. Усе це, напевно, збирав і зберігав Гікор для своєї сестрички Зані.

Ішов Амбо і думав. Ще так недавно цією ж дорогою ішов він до міста разом із своїм Гікором. На цьому ось місці він сказав:

— Тату, ноги болять...

¹ Апі — татусь, татко.

А ось і те дерево, під яким вони відпочивали. А ось тут він сказав:

— Тату, я пити хочу...

Ось та й криничка, де вони пили воду...

Все, все тут як і було, тільки його більше нема...

На другий день, коли Амбо переходив перевал у горах, вдалині замайоріло їхнє село.

На краю села стояли, чекаючи на них, мати, Зані, Мікіч, Мосі, а маленький Гало, пручаючись на руках у матері, кричав:

— Іди з бо, йди, Гікол!..

Завдання і запитання.

1. Доберіть заголовки (назви) до кожного розділу оповідання.
2. Складіть з цих заголовків план оповідання.
3. Розкажіть про життя Гікора в наймах. В чому причина смерті хлопця?

Л. Глібов.

ХТО СЕСТРА І БРАТ ?

(Загадка).

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась?
Рано до схід сонечка росою вмивалась,
е у мене листячко, пахучії квіти:
чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашому над мене немає,
аж до моря славонька про мене літає,
із моєї сипанки смачна страва буде,
поливку і масличко дадуть добрі люди».
«Рівна, сестро милая, нам доля з тобою,—
обізвався братічок десь за борозною,—
скрізь по людях склалася і про мене слава,
он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

(Щоб відгадати, складіть слова з перших букв кожного рядка).

ВЧОРА БУЛА СУБОТОНЬКА.

(Народна пісня).

Вчора була суботонька,
сьогодні неділя:
чом на тобі, наймиточку,
сорочка не біла?

Ой не біла, ой не біла
та й не буде біла,
бо не знає бурлак бідний,
коли та неділя.

У неділю багацький син
на конику грає —
бурлак бідний напас воли
та вже й запрягає.

У будній день багацький син
личенько вмиває —
бурлак бідний напас воли
та з плугом рушає.

Оре наймит, оре бідний
із стареньким дідом...
Нема його господині
з раненьким обідом.

Оре наймит, оре бідний
та в гай виганяє...
Уже сонечко надвечір —
обіду чортмає.

Доорався наймит бідний
до темної ночі,
повертає плуг додому —
дуже їсти хоче.

Прийшов наймит, прийшов
бідний,
ворота втворює —
господиня на полиці
сухарів шукає.

Прийшов наймит, прийшов
бідний,
воли розпрягає —
господиня з усіх мисок
та в одну зливає.

Прийшов наймит, прийшов
бідний
та сів на порозі —
господиня ходить, кричить,
що сів на дорозі.

Встає наймит, встає бідний
з сінного порога,
та бере він коновочки,
та іде по воду.

Іде наймит, іде бідний
попід густі лози...
Обілляли наймитонька
дрібненькії сльози.

Завдання.

Опишіть за цією піснею життя сільського наймита, що працював у куркуля в старі часи.



МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ ЛОМОНОСОВ.

На одному з островів Північної Двіни в колишній Архангельській губернії розкинулося село Денисівка.

В 1711 році в цьому селі в сім'ї рибалки народився син. Хлопчик цей був Михайло Васильович Ломоносов. Він згодом став великим ученим і поетом.

Добре жилося Михайлові Васильовичу, поки він був дитиною і поки була жива його мати. Ріс він дужим, спритним, здоровим хлопчиком. Життя його було сповнене дитячими розвагами: то він ганяє по селу з іншими хлопчиками, то грається в бабки, то рибу ловить. Але й тоді він уже відзначався серед однолітків своєю спостережливістю. Грається він іноді з дітьми і раптом серед веселої гри стане, як укопаний. Не можуть зрозуміти діти, що з Михайликом. Здається, нічого особливого не трапилось. А Михайлик утопить очі в зірочки снігу, що падають з неба, і очей від них відвести не може. Хто так чудово вирізує ці зірочки? Чого вони падають з хмари? Чому вони, падаючи на руку, стають водою? Як потрапила вода в хмару?.. Усе, повз що тільки пройде хлопчик, усе спиняє його увагу, все цікавить його. Буря, спалахи блискавки, зірки, світло сонця, комахи — все викликає в його дитячій голівці безліч запитань, з якими він звертається до батька, до матері.

Але батьки його — люди темні: нічого пояснити йому не можуть.

— Вчитимешся грамоти, з книжок про все довідаєшся, — часто казала мати, голублячи Михайлика. І хлопчик нетерпляче чекав тієї пори, коли можна буде про все довідатися.

От, нарешті, віддав батько Михайлика вчитися до селянина Івана Шубного. Швидко навчився хлопчик читати, чим викликав заздрість багатьох своїх однолітків.

— Навесні поїдеш зі мною в море, — сказав батько Михайлові.

На промисел ішли тоді майже всі хлопчики десяти-дванадцяти років. Ідучи з батьком у море, Михайло Ломоносов до всього приглядався.

Про Михайлового батька говорили, що йому щастить у рибній ловлі. А йому щастило через те, що добре знав він життя моря.

— На цьому тижні тріска близько до берега не підійде, — казав Василь Дорофійович.

— Чому? — питав Михайло.

І батько пояснював йому, куди в таку погоду риба повинна направлятися, щоб знайти добрий корм.

— Простеж, куди чайка летить. Чайка — наш брат, рибалка, — казав батько.

І він пояснив синові, як, спостерігаючи літ морських птахів, можна простежити за ходом риби.

Хлопчик був тямущий. Йому не треба було двічі повторювати те саме. Він запам'ятовував зразу і назавжди.

Коли починалось ловіння, на судні було багато роботи. Хлопчики допомагали ставити й витягати сіті.

Михайло зважав не піддаватися втомі. Особливо важко було під час шторму у відкритому морі. Маленьке судно то злітало вгору, то летіло вниз...

Хвилі плескали через борт, і хлопчики мусили безперервно вичерпувати воду.

Широко розставивши ноги, щоб не впасти, Михайло годинами наполегливо працював.

— Море вперте. Коли його не переможеш — пропадеш, — казав батько.

З кожним місяцем плавання в душі хлопчиковій зростала наполегливість. Вона росла непомітно. Чим важча була справа, за яку доводилось братися, тим наполегливіше він доводив її до кінця.

У чотирнадцять років Ломоносов став високим, дужим і сміливим підлітком.

Та от Ломоносов довідується, що один селянин з їхнього села привіз якісь нові книги. Зараз же йде він до нього. Дуже важко було вблагати селянина дати йому книжки. Не чуючи під собою ніг від радості, прибіг він додому і сховав книжки на дно своєї скриньки. Він знав, що батько неприхильно ставиться до його прагнення читати. Особливо ж мачуха (на той час він залишився без матері, і батько одружився вдруге) нападала на нього за читання і часто відбирала від нього книжки. Через те хлопчикові доводилось чекати, поки всі в господі заснуть, і тоді він зможе взятися за своє улюблене заняття. Так і цього разу: дочекався він ночі, почав читати нові книжки і просидів над ними до світанку. Чув Ломоносов від свого колишнього вчителя, що в Москві є школи, де всього навчають і навіть іноземних мов. Думка про Москву, де багато чого можна навчитися, глибоко запала в душу Ломоносова. Ішов він з батьком на промисел чи робив що-небудь по господарству вдома,— все думав про те, як би пробратися в Москву, як би вступити там до школи. Аж ось минуло Михайлові 16 років, і мачуха почала говорити батькові, що пора Михайла оженити, помічницю в господу взяти. Батько завів із сином мову про одруження, але Михайло мало не заплакав і висловив батькові свою заповітну думку про те, що йому вчитися хочеться, що не лежить його душа до селянського життя.

Тут напались на нього і мачуха, і батько. Довго лаяли його, та Михайло Васильович не кидав думки про Москву і вирішив переговорити з батьком.

Василь Дорофійович не відразу його зрозумів.

— Якої ж тобі науки треба? Легкого життя захотів? — спитав він суворо.

Батько довго розмовляв з сином і довго думав. Він знав, що Михайло наполегливий. Коли задумав піти, його не переконаєш. Коли не пустити — сам піде. Тоді, очевидно, назад не повернеться. «І пускати не можна, і не пускати не можна», думав Василь Дорофійович.

Він вирішив не заважати синові, але й не давав йому грошей на життя в місті.

Михайло почав збиратися в дорогу.

Не можна було вирушати, не маючи жодної копійки. Допоміг Шубний: дав три карбованці. Довго жити на такі гроші у Москві

було неможливо. Михайло виїхав до Холмогор з валкою, що везла рибу.

З валкою він добрався до Москви. Радісно забилося серце Ломоносова, і на очах показалися сльози, коли відкрилась перед ним Москва... Проте в Москві йому нікуди було дітися, і він провів першу ніч на санях у рибному ряду.

Рано-вранці до рибного ряду випадково зайшов земляк Ломоносова. Він дав притулок у себе Михайлові Васильовичу і незабаром з допомогою одного знайомого влаштував його в Заїконоспаську школу при монастирі.

Тяжко доводилося жити Ломоносову в Москві.

Ось що писав він згодом про життя в Москві своєму другові: «...заробляючи за день алтин¹, не можна було мати на прожиття більше як на шеляг² хліба і на шеляг квасу, все інше — на папір, взуття та інші потреби. Так жив я п'ять років і наук не покинув. А школярі, малі хлопці, кричать і перстами показують: «дивись,— мовляв,— який йолоп прийшов латині у двадцять років учитись».

Та за своїми заняттями забував Ломоносов і свою бідність, і глузування товаришів, яких він незабаром випередив, пройшовши за рік курс трьох класів.

На той час, коли закінчував Ломоносов школу, до Заїконоспаського монастиря надійшла з Петербурга вимога відрядити із школи дванадцять найкращих учнів до гімназії, що організовувалась тоді при Петербурзькій Академії наук.

Виклика́ли учнів вивчати фізику й хімію. Звичайно, Ломоносов був серед дванадцятьох і з радісними надіями вирушив до Петербурга.

У Петербурзі Ломоносов пробув недовго. Разом з двома товаришами його відрядили вчитися за кордон. Із надзвичайним старанням узявся він до навчання. Професор у своїх листах до Академії висловлював похвальні думки про таланти й заняття майбутнього вченого.

8 липня 1741 року Ломоносов повернувся до Петербурга. Радісно забилося його серце, коли він побачив рідну землю. Він любив Росію.

Найулюбленішим заняттям Ломоносова були природничі науки, яким він присвятив усе своє життя.

¹ Алтин — давня російська мідна монета, три копійки.

² Шеляг — $\frac{1}{2}$ копійки.

Він написав дослідження про походження електрики, про блискавку, про зірницю, про північне сяйво, про походження гір, про родовища металів, про можливість завбачати погоду. Він також писав вірші, створив граматику російської мови.

Ломоносов брав найактивнішу участь у заснуванні Московського університету, де першими вчителями були його учні. Він не забуває й початкових шкіл, визнаючи, що освіта потрібна для всієї Росії, для всього російського народу.

Багато працював він на користь російського народу, і пам'ять про нього житиме вічно в усіх кінцях нашої Батьківщини.

Завдання і запитання.

1. Які риси характеру розвивалися і зміцнювалися з дитинства у Ломоносова?
2. Які явища природи дивували Ломоносова?
3. Чого він рвався до Москви?
4. Як йому пощастило добратися до Москви?
5. Які перешкоди довелося перемогти йому?
6. Як учився Ломоносов?
7. В чому виявилася наукова діяльність Ломоносова?
8. Розкажіть про заслуги Ломоносова перед Батьківщиною.

І. Крилов.

ВОВК І КІТ.

(Байка).

Вовк з лісу якось у село забіг,
не в гості,—скрута в небораки.
Бач, шкуру він свою беріг:
за ним мисливці гнались, і псарі, й собаки.

У перші-ліпші він ворота заверта,
але й останні

ворота замкнуті зарані.

Враз бачить Вовк мій на паркані
Кота.

І мовить:

«Васько, скажи мені, мій друже,

хто з мужиків тут добрий дуже,
щоб приховав мене від лютих ворогів?

Чи чуєш ти собак і гук страшний рогів?



Це все за мною, бач». «Проси мерщій Степана, мужик предобрый він», навчає Вовка Кіт.

«Та обідрав у нього якось я барана».

«То спробуй, може, у Дем'яна?»

«На мене злий він дуже кілька літ: у нього я украв козлятко».

«Біжи, он там живе Трохим».

«Що, до Трохима? Та боюсь я стрітись з ним: на мене він з весни сердитий за ягнятко».

«Ой, зле-бо як? А то сховає, може, Клим?»

«Ох Васю, та зарізає в нього я телятко».

«Що ж, куме, на селі ти всім тут насолив,— промовив Кіт до Вовка: —

якого ти рятунку тут собі хотів?

Погана в мужиків про вас іде помовка, щоб на свою біду тебе спасли вони.

І правда, сам себе вини:

що ти посіяв — те й пожни».

Завдання і запитання.

1. Навчіться читати цю байку в особах (від імені дійових осіб і автора).

2. Чому ніхто не хотів врятувати Вовка?

3. Визначте основну думку байки.

СТРИБОК.

Один корабель обійшов навколо світу і повертався додому. Була тиха погода, весь народ був на палубі¹. Серед людей крутилась велика мавпа і розважала всіх. Мавпа ця корчилась, стрибала, робила смішні гримаси, передражнявала людей, і видно було — вона знала, що нею розважаються, і тому ще більше розохочувалась.

Вона підскочила до дванадцятирічного хлопчика, сина капітана корабля, зірвала з голови в нього капелюх, одягла і швидко вилізла на щоглу². Всі засміялись, а хлопчик залишився без капелюха і сам не знав, сміятись йому чи сердитись.

Мавпа сіла на першій перекладці щогли, зняла капелюх і почала зубами й лапами рвати його. Вона ніби дратувала хлопчика, показувала на нього і викривлялась. Хлопчик посварився на неї і крикнув, але вона ще лютіше шматувала капелюх. Матроси дужче почали сміятись, а хлопчик почервонів, зняв куртку і кинувся за мавпою на щоглу. В одну мить він виліз по вірьовці на першу перекладку; але мавпа ще меткіше і швидше за нього в ту саму хвилину, коли він думав схопити капелюх, піднялась ще вище.

— Так не втечеш же ти від мене! — вигукнув хлопчик і поліз вище.

Мавпа знов підманила його, полізла ще вище, але хлопчик уже розпалився й не відставав. Так мавпа і хлопчик за одну хвилину добрались до самого верху. На самому вершечку мавпа витягнулась на всю довжину і, ухопившись за вірьовку, почепила капелюх на кінець останньої перекладки, а сама забралась на верхівку щогли і звідти корчилась, показувала зуби й раділа. Від щогли до кінця перекладки, де висів капелюх, було аршинів зо два, а тому дістати його не можна було інакше, як випустивши з рук вірьовку й щоглу.

Але хлопчик дуже розпалився. Він кинув щоглу і ступив на перекладку. На палубі всі дивились і сміялися з того, що виробляла мавпа і капітанський син; та коли побачили, що він випустив вірьовку і ступив на перекладку, похитуючи руками, усі завмерли від страху.

¹ П а л у б а — верхня частина корабля.

² Щ о г л а — високий стовп на кораблі, на який натягують парус.



Коли б він хоч трошки оступився, то розбився б уцент об палубу. Та хоч би навіть і не оступився, а дійшов до кінця перекладки і взяв капелюх, то важко було б йому повернутись і дійти назад до щогли. Усі мовчки дивились на нього, і ждали, що буде.

Раптом серед людей хтось охнув від страху. Хлопчик від цього крику отямився, глянув униз і захитався.

В цей час капітан корабля, хлопчиків батько, вийшов з каюти. Він ніс рушницю, щоб стріляти чайок. Він побачив сина на щоглі і зразу ж прицілився в сина й закричав:

— У воду! Стрибай зараз у воду, застрелю!

Хлопчик хитався, але не розумів.

— Стрибай, бо застрелю!.. Раз, два...

І як тільки батько крикнув «три!» — хлопчик розмахнувся головою вниз і стрибнув.

Мов гарматне ядро, шубовснуло тіло хлопчика в море, і не встигли хвилі закрити його, як уже двадцять молодців-матросів стрибнули з корабля в море. Секунд через сорок — вони довгими видалися всім — виринуло тіло хлопчика. Його схопили і підняли на корабель. Через кілька хвилин у нього з рота і з носа потекла вода, і він почав дихати.

Завдання.

1. Поділіть оповідання на 4 частини:

а) мавпа глузує з хлопчика; б) хлопчик женеться за мавпою; в) хлопчик у небезпеці; г) хлопчика рятують.

2. Дайте відповіді на запитання: а) Чи вірно зробив хлопчик, намагаючись наздогнати мавпу? б) Які риси характеру виявив батько-капітан, побачивши сина в небезпеці? в) Який найголовніший момент у цьому оповіданні?

І. Нехода.

ЯЛИНКА.

Мете пороша і сніжок,
метелиця мете...

О мій замріяний синок,
дитинство золоте.

Тобі — і сміх, і запах роз,
ялинка ця, і все...

От скоро прийде дід Мороз,
гостинці принесе...

Сіяй, гори, моя зоря,
погожі дні принось!

Впаде листок з календаря,
і скаже дід Мороз:

— Живіть у щасті і в добрі!
Веселий спів, грими
навкруг ялипоньки-зорі,
яку садили ми.

Для нас зросла вона, для нас
і сад, і радість ця,
і ця зоря, що зайнялась,
що гріє нам серця.

Синок всміхається... Рости,
співай нових пісень.

З ялинкою цвітеш і ти
у цей щасливий день.

Завдання і запитання.

1. Знайдіть у вірші образні слова, якими поет оспівує щасливе дитинство в Країні Рад.

2. Що зве поет зорею, яка зайнялась і гріє нам серця?

3. Визначте основну думку вірша.



ІВАН ФРАНКО.

Іван Якович Франко — славетний український письменник і видатний вчений. Він народився в 1856 р. недалеко від міста Дрогобича, в західній частині України. В часи діяльності Івана Франка ця частина України (Галичина) була під владою Австро-Угорської імперії, а тепер вона возз'єднана з Українською Радянською Соціалістичною Республікою — невід'ємною частиною Радянського Союзу.

Народні маси Галичини весь час боролися за звільнення від гніту австрійського цесаря¹ і поміщиків, за возз'єднання всього українського народу з братнім російським народом в одній вільній сім'ї.

Іван Франко ще з молодих років присвятив своє життя великій боротьбі народу за своє визволення і відбив її в своїх літературних творах. Йому й самому чимало довелося зазнати утисків і страждань з вини тодішніх владарів галицької землі — поміщиків та капіталістів. Він був сином сільського коваля. Часто, ще дитиною, він чув у батьковій кузні сумні оповідання селян про їх тяжке життя, про утиски від поліції і здирство поміщиків. Там, у батьковій кузні, пізнав малий Іван Франко радість праці. Це він згодом змалював у чудовому оповіданні «У кузні».

Шестилітнім хлопчиком Франко пішов до сільської школи, де пробув два роки. Батько його, сам неписьменний, хотів дати

¹ Цісар — імператор, цар.

освіту своєму синові. Нелегке було навчання дитини в школі. До сина «хлопа» ставилися презирливо, з нього знущалися.

Але великі здібності Івана Франка, його любов до науки перемогли всі перешкоди. Після сільської школи він успішно закінчив так звану «нормальну школу»¹ в Дрогобичі, потім там же — гімназію (середня школа). Ще в гімназії Франко ґрунтовно знайомиться з творами кращих українських, російських та іноземних письменників. Після закінчення гімназії Франко вступає до Львівського університету. В цей час він знайомиться з соціалістичною літературою, бере активну участь у громадському житті, пише в студентському журналі «Друг», вивчає твори Карла Маркса і свідомо стає на боротьбу за інтереси трудового народу. Франко з великою любов'ю ставився до російського народу, його культури й літератури. Він перекладав на українську мову твори Некрасова та інших видатних російських письменників, Великий російський письменник М. Горький глибоко шанував Франка.

Австрійський уряд тричі арештовував Франка й ув'язнював, але не міг зламати його твердого духу й завзяття.

Художні твори Франка сповнені глибокої любові до народу і віри в його кінцеву перемогу. Їх вільно читають тепер мільйони працюючих не лише України, а всього Радянського Союзу. Твори Франка перекладені на російську мову і кілька європейських мов.

Помер Іван Франко 1916 року в Львові.

І. Франко.

У КУЗНІ.

(Скорочено).

На дні моїх споминів, десь там, у найглибшій глибині, горить огонь. Невеличке вогнище неблискучого, але міцного вогню освітлює перші обриси, що виринають з глибини дитячої душі. Це вогонь у кузні мого батька. І досі бачу ту залізну лопату, якою батько набирає вугілля з дощаної скрині, — те вугілля він сам випалював за хатами в ямі, — кидає його в паленище² на жменьку розжевленого вугілля, принесеного в черепку з хати, а потім своїм звичайним поквапним способом обзивається до слуги:

¹ «Нормальна школа» в колишній Галичині — початкова школа.

² П а л е н и щ е — вогнище.

— Ти-ти-ти, Андрусю, ану дмухай, та поволі, поволі, поки розгориться.

Андрусь, той самий, що з хати приніс мене і посадив на вугляній скриньці близько вогнища, тепер хапається за жердку від міха і починає дмухати. У міха зразу якийсь короткий дух, він іще не набрався повітря, не вложився до праці, він розфукує вугілля, а вогню не зміцнює.

— Помалу, Андрусю... Ти-ти-ти, хлопче, помалу...

— Це дика баба фукає,— каже жартуючи Андрусь і щосили налягає на жердку, щоб набрати в міх якнайбільше повітря.

Його згадка про дику бабу проймає мене тремтінням.

— Де та дика баба? — питаю я.

Андрусь сміється.

— В міху. Хіба не чуєш, як фукає?

Я прислухався — справді фукає.

— Чекай, як я її добре надушу,— каже Андрусь,— то вона буде стогнати.

— Я не хочу! Не души! — скрикнув я.

— Но-но-но, ти, хлопче. Не кажи дитині дурниць. Не слухай, Івасю, не слухай, у міху нема ніякої дикої баби.

— А що ж там так сопе?

— То вітер, сину. Бачиш, міх набирається вітру, а як його здушити, то дмухає. Дивись — і я так дмухаю.

І батько кілька разів дмухає в огонь.

Я заспокоююсь. Вогонь розгоряється. Зразу він немов боязко вихоплюється з-поміж вугілля синявими язичками. Та дика баба починає дмухати дужче, синяві язики в горні червоніють і вискакують прожогом із глибини вугляної купи. Поволі чорне вугілля й собі ж набирає червоної фарби, полум'я сичить і випростується, робиться немов в'язка блискучих ножів або стріл.

А батько стоїть при ковадлі, взяв свій невеличкий молоток у руку і кілька разів ударив по ковадлі, швидко, раз за разом, мов на барабані. Пішов голос по всьому присілку — знак, що в кузні починається робота.

* *
* *

Батько був славний коваль на всю околицю, особливо його сокири мали велику славу. Ще тридцять літ по його смерті один чоловік в іншому селі, старий уже, розговорившись зо мною та згадавши про батька, мовив:



— Ні, нема вже такого коваля. У мене ще й досі його роботи сокира є. То душа — не сокира...

А в кузні дика баба стогне, вогонь у палсниці вже весь білий, а в глибині його щось жевріє, ясніє, як золото, і пускає довгасті, розгалужені іскри, так звані зиндри¹. Це «вариться» майбутня сокира. Батько кинув у вогнище добрі дві пригорщі гонталів², старомодних, ручної роботи гонталів із кованого заліза, приложив їх вугіллям і поставив ще одного чоловіка, крім Андруся, дмухати. В батьковій кузні така вже встанова: хто прийде — сиди, говори, дійде до почастунку — його не минуть, але як треба щось допомогти, то батько без церемонії обертається до нього: «Ти-ти-ти, хлопче!» (коли це хтось молодший), або: «Куме, куме! Ану-но за молот!» Або до міха. Або до чого там треба було. І про мою дрібну особу він дбав у такому разі. Коли треба було брати на ковадло якесь більше, дуже розпечене залізо, з якого скакали великі іскри, батько все просив когось із присутніх:

¹ Зиндра — іскра від розпеченого заліза.

² Гонталь — великий цвях.

— А заступіть-но там дитину.

Я дуже боявся тих іскор, та, проте, страх любив дивитися, як вони, мов рій вогнистих джмелів, вилітали з-під батькового молота і прискакали на всі боки. Найбільше тоді, коли треба було зварювати два окремі шматки заліза в один.

І так, коли батько з розтоплених у паленищі гонталів збив один шмат, коли він цей шмат викував і загнув його на круглім розі ковадла, а кінці склепав докупи, наставала найважливіша пора у виробі сокири: зробити добрий, міцний обух та зварити, викувати й насталити лезо. Зігнена груба штаба йшла знову в огонь, а коли розпікалась до білого, тоді в неформену дірку треба було вбити обушницю — залізний прилад, на якому формують дірку на обух. На тій обушниці батько виковував обух дуже старанно; його обухи ніколи не тріскалися й не розвалювалися, а це в господарській сокири (що часто служить і за довбню) дуже велика чеснота. Разом із обушницею йшла сокира знову в огонь. Місце, де обидва кінці штаби сходилися разом і де мало постати лезо, було геть обліплене рідко розведеною глиною — це мало допомагати, щоб залізо зварилося.

І дика баба починала стогнати щосили. Доти, доки з огнища не починали вихоплюватись яснобілі зиндри. Ні, ще не доти. Аж коли ці зиндри починали густими роями «сарахкотіти»¹ з вогнища, тоді був знак, що залізо зварено досить. Батько звільна брав кліщами розпалене залізо, обгрібав його молотком з вугілля й розтопленої глини, клав на ковадлі і робив кілька легких ударів своїм молотком. Ці удари здавалися мені таємничими: хоч які були легкі, а проте, за кожним ударом сарахкотіли та розскакувалися на цілу кузню великі рої зиндр.

Надавши м'якому залізу такої форми, як йому було треба, батько моргав на присутніх, особливо молодших, і приговорював:

— Ти-ти, хлопче. Ану, за молоти! Ану, живо!

Два чоловіки хапали здоровенні молоти і били в такт по залізу. Луп-цуп-цуп. Луп-цуп-цуп — лунали удари трьох молотів. Малий батьків тоненько, а два інші — грубо, важко, мов сердито.

Та ось сокира готова. Ще раз розпікає її батько, але тільки до червоного, а потім застромлює вістря на два пальці в холодну воду — вона гартується. А потім на шрубстак² із нею і,

¹ Сарахкотіти — миготіти, палахкотіти.

² Шрубстак — верстат.

нарешті, на точило, щоб нагострити,— і готова невідлучна товаришка селянина чи то в лісі, чи при плузі — всюди, де треба.

Коваль радісно дивиться на своє діло, любить ним кілька хвилин, а потім дає в руки сусідам. І мандрує нова сокира з рук до рук. Кожен оглядає обух, пальцем пробує, чи гостре вістря, оглядає лезо, чи гаразд виклепане, все оглядає, немов це була його власна сокира.

— Ну, ця житиме,— каже один.

— Мені б отих дубків тепер, що вона їх вирубає,— зітхає другий.

Щасливий господар нової сокири дивиться на неї з гордощами, з любов'ю. Він бачив, як її робили від самої першої хвилини, коли вона була ще пригорщею старих гонталів. Він помагав дмухати міхом, бити молотом; отже, вона почасти і його власне діло.

На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний вогонь. Це вогонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя.

Завдання.

1. Напишіть у зошит відповіді на запитання:
 - а) Хто був батько письменника?
 - б) Як батько працював?
 - в) Як ставились сусіди до коваля?
2. Поясніть зміст останніх трьох рядків оповідання.

Прочитайте книгу І. Франка «Лис Микита».

І. Франко.

ОСЕЛ І ЛЕВ.

(Казка).

Був собі раз Осел. Забагато йому стало праці і батогів у господаря.

— Давай,— думає,— втечу в ліс і буду жити на волі! Буду собі пастися по лісі, і хто мені що зробить?

І, не думавши довго, втік від господаря, та й у ліс. Добре йому там. Пасеться, де хоче, не робить нічого, ніхто його не б'є — відксли живе, ще такого добра не знав.

Аж раз дивиться — йде Лев, страшний-престрашний, та й просто на нього.

— Ну,— думає собі Осел,— аж тепер уже по мені буде!

Але поки Лев дійшов до нього, він якось трохи отямився і поміркував собі:

— Ану, може, я його як-небудь обдурю?

Та й як стояв,— бух на землю, ліг собі й лежить, мов і гадки не має. Надходить Лев і кричить уже здалека:

— Ей, ти, хто ти там? Як ти смієш лежати? Чому не встаєш і не поклонись мені?

А Осел мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими вухами клапає.

Надійшов Лев і знов кричить:

— Зараз встань і поклонись мені!

— А хто ж ти такий? — питає Осел.

— Ти ще й питаєш! — кричить грізно Лев.— Хіба ти не знаєш, що я Лев, над усіма звірами цар?

Осел, не встаючи, підвів голову і витріщив на нього очі.

— І що ти за дурниці балакаєш? — промовив він.— Ти цар над усіма звірами? Хто тобі це сказав? Маєш то на письмі? Хто тебе обирав на царя? Ну, говори!

Лев став, мов чолом о стіну стукнувся.

— Хто мені це сказав? Та всі мені це кажуть, що я над звірами цар. Хіба ж це неправда?

— Певно, що неправда. Не може тому бути правда, бо цар над усіма звірами не хто інший, як я.

— Ти? — здивувався Лев.— А ти хіба маєш це на письмі?

— Певно, що маю. А подивися ось тут.— І він встав на рівні ноги і, обернувшись задом до Лева, показав йому своє задне копито, на яким була прибита новісінька, блискуча підкова.

— Бачиш? Це моя царська печать. Якби ти був цар, то й ти б мав таку.

— Ото диво!— промовив Лев.— А я про те й не подумав ніколи. Мабуть, твоя правда. Але стій. Давай будемо змагатися. Ходімо в ліс, хто за годину наловить більше звірів, той буде справжній цар.

— Добре, нехай і так буде,— промовив Осел, і з тим розійшлися.

Лев побіг по лісі; бігав, бігав: тут спіймав сарну, там зайчика, там знов якусь звірину — за годину мав уже щось п'ять чи шість штук. Бере те все і волочить до Осла.

А Осел тимчасом що робить? Пішов собі на широку поляну, де сонечко ясно світило, посеред луки кинувся на землю, ноги геть повідкидав, очі зажмурих, язик висолопив на півліктя, наче неживий. А понад поляною все яструби літають, ворони, сороки, галки. Бачать вони — лежить неживий Осел, та й усі юрбою до нього.

Спочатку здалека заскакували, а там бачать, що він не рухається, то й почали по нім скакати, дзьобати його язик та очі. А Осел нічого, — тільки як котра пташина надто близько надлізе, то він кляц її зубами або стук її ногою — вб'є та й ховає під себе, та так хитро, що другі й не бачать.

Не минула година, а він уже надушив їх з півкопи. Тоді схопився на ноги, та як не стрепенеться, як не рикне — птахи всі врозтіч. Осел забрав усю побиту пташню та й несе на те місце, де мали зійтися з Левом. Приходить, а Лев уже там.

— Ну, що, — каже до Осла і показує йому свою здобич, — бачиш, скільки я наполював?

— Ну, та й дурний же ти, небоже, — каже Осел. — Таких звірів я міг би наловити зо дві копи. Та що вони варті. А ти подивися на моїх. Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. Ану, попробуй ти!

— Ні, я такої штуки не втну! — відповів Лев. — Аж тепер бачу справді, що ти над звірами цар, а не я. Вибачай мені, що я так нечемно говорив з тобою.

— А бачиш! — промовив гордо Осел. — Завжди треба бути чемним, бо як наскочиш на старшого від себе, тоді що буде? От і тепер, я міг би тебе зараз скарати на смерть, але вибачаю тобі, бо ти з дурноти це зробив, а не з злої волі. Иди ж тепер і стережися другий раз.

І Лев пішов, похнюпившись та підібгавши хвіст, немовби хто виляв на нього бочку зимної-презимної води. Чи близько, чи далеко, зустрів у лісі Вовчика-братіка.

— Здорові були, найясніший царю! — каже Вовк і кланяється низенько.

— Ет, иди, не смійся з мене! — каже сумно Лев. — Який я тобі цар?

— Як-то ні? — скрикнув Вовк. — Хто ж би смів інакше казати?

— Мовчи, братіку! — шепотом говорить до нього Лев. — Тут недалеко є справжній цар. Як почує, то біда буде і тобі й мені.

— Справжній цар? — дивувався Вовк. — Що за диво? Який же тут є справжній цар, крім тебе?

— Є, є! — злякано шептав Лев.— Я сам його бачив. Там такий страшний! А що за сила! Навіть тих звірів ловить, що в повітрі літають.

— Ну, що ти говориш! — дивувався Вовк.— Диво-дивне! Знаю цей ліс дуже давно, але ніяк не придумаю, хто би це міг бути. Як же виглядає той новий цар?

— Одне слово,— страшний! — говорив Лев.— Вуха отакі, голова, як коновка¹, а на задній нозі царська печать.

— Ніяк не вгадаю, хто це може бути,— клопотався Вовк.— Знаєш що, ходи, покажи мені його!

— Я? Ні за що в світі! — скрикнув Лев.— Досить уже раз страху наївся.

— Та ходи-бо! Чого боятися? — захочував Вовк.— От знаєш що, прив'яжи себе своїм хвостом до мого, сміливіше нам буде йти.

— Про мене,— каже Лев,— нехай і так буде.

Зв'язалися обое хвостами докупи та й пішли. Вийшли на горбок на полянці, що на ній пасся Осел. Лев зупинився, зазирає та й шепче до Вовка:

— Ось він! Ось він! Подивись!

Обертається Вовк, зазирає та й як не крикне:

— Дурний Лебе, та це ж Ослисько! — А Левові почулося, що «А то новий цар уже близько», як не злякається, та в ноги. Через пеньки, через ярки що було духу! Дер, дер, далі втомився, став та й озирнувся.

— А що, Вовче, близько вже той новий цар?

Але Вовк тільки язик вивісив. Як був прив'язаний до Левиного хвоста, так і волікся за ним усю дорогу і давно вже й дух спустив.

— А бачиш,— каже до нього Лев,— ти казав, що новий цар не страшний, а як побачив його близько, то з самого страху помер.

Запитання.

1. Чому Осел утік від господаря?
2. Як Лев доводив Ослові, що він є цар?
3. Як Осел заперечував проти цього?
4. Яким зображено Лева у казці?
5. Що в казці викликає сміх?

¹ Коновка — відро.

У ДОЛИНИ СЕЛО ЛЕЖИТЬ.

У долині село лежить,
понад селом туман дрижить,
а на горбі край села
стоїть кузня немала.

А в тій кузні коваль клепле,
а в коваля серце тепле,
а він клепле та й співа,
всіх до кузні іззива:

«Ходіть, люди, з хат, із поля!
Тут кується краща доля.

Ходіть, люди, порану,
вибивайтеся з туману!»

Та тумани хитаються,
понад селом згущаються,
розляглися по полях,
щоб затьмити людям шлях.

Щоб закрити їм стежини
ті, що вгору йдуть з долини
в тую кузню, де кують
ясну зброю замість пут.

Запитання.

1. Кого показав поет в образі коваля?
2. До чого закликав коваль трудящих людей? Скажіть про це словами вірша.
3. Про які ворожі сили, що пригнічували народ, говориться у словах: «тумани... розляглися по полях, щоб затьмити людям шлях»?
4. Як здійснилися мрії поета про перемогу трудящих над гнобителями і про кращу долю народу?

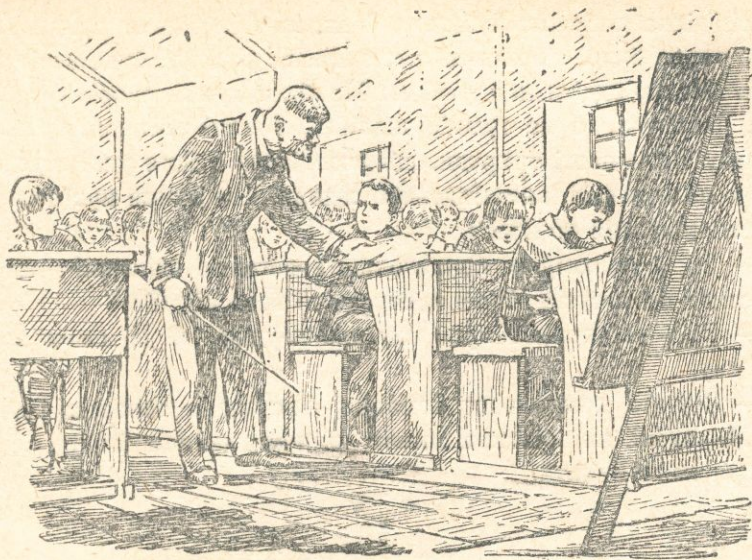
«КРАСНЕ ПИСАННЯ».

У просторому другому класі школи «отців» василіян¹ у Дробичі тихо, хоч мак сій. Наближається година «красного писання», страшна для всіх не так самим предметом, як особою вчителя. У василіянській школі всі предмети викладали самі «отці», а тільки для науки писання вони найняли собі світського² чоловіка, якогось бувшого економа чи наставника³, пана Валька.

¹ Назва однієї з релігійних організацій того часу.

² Світський — не церковний.

³ Наставник — наглядач за робітниками.



Панові Валькові ще й досі здається, що він економ: хоч із нагайкою ходити тепер не годиться, але все-таки він не цурається хоч палиці і ніколи не забуває робити з неї відповідного вжитку. Очевидна річ, що діти, віддані хоч би тільки на годину власті такого вчителя, дрижать наперед, і «красне писання» є для них найбільшою мукою.

Малий Мирон сидить спокійний, майже веселий. Він дивується, чому це нараз так тихо стало в класі, коли один смільчак, висланий у коридор на розвідку, вбіг до класу і крикнув: «Валько прийшов!» У тій самій хвилині стало тихо в класі. Малий Мирон не знав ще пана Валька. Він тільки що прийшов із сільської школи, батько записав його до другого класу в «отців» василіян, і нині перша година «красного писання». І хоч на селі він у писанні був дуже слабкий, не вмів ні пера відповідно взяти в руку, ні вивести гладко та рівно одного штриха,— то все-таки він дитина, як йому лякатись того, чого ще не знає? Він здивувався, чому це нараз так тихо стало, але про причину не смів допитуватись нікого із своїх сусідів — він же з ними досі дуже мало знайомий. Та й, зрештою, його це й небагато обходило. Серед тієї, для інших страшної й тривожної, тиші він тим вигідніше віддавався найлюбішому заняттю — думкам про свою рідну сторону. Не можна сказати, щоб він тужив за нею: він знає, що

щопонеділка побачить і батька й матір. Він тільки думав собі, як-то гарно буде, як колись літом приїде додому, буде знов свобідно бігати, сидіти над річкою. Це були думки скоріше веселі, ясні, блискучі, а не тужні, жалібні. Малий Мирон розкішно нирав у тій красоті природи, що розцвітала в його уяві серед сірих, холодних стін василянської школи, і не думав про погрозу, що наближалася до класу.

— Ба, а ти чому не прилагодиш зошита до писання? — запитав стиха один сусід Мирона, стусаючи його під бік.

— Га? — відповів Мирон, немило збуджений із свого золотого сну.

— Зошита приладь до писання,— повторив товариш і показав Миронові, як покласти зошит, як чорнильницю й перо за вимогами пана Валька.

* * *

— Іде вже, іде вже,— пронісся шепіт по класу, мов при наближенні якого грізного царя, коли на коридорі залунали кроки вчителя «красного писання». Швидко потім відчинились двері класу, і Валько ввійшов. Мирон зирнув на нього. Учитель своїм виглядом зовсім не нагадував ніякого царя. Це був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами і рудою борідкою. Його широке лице й широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими на боки повідгинаними ушима надавали йому виразу тупої впертості й м'ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали якомсь злобно та неприязно.

— Ано! — крикнув він грізно, зачинивши за собою двері класу, помахуючи тростиноюю гнучкою паличкою. І від того крику, немов від вітру хмарної літньої днини хилиться разом колосся жита, так само похилилися додолу голови вісімдесяти п'яти школярів над писемними, синьо та червоно полінованими зошитами. В руці у кожного школяра тремтіло перо. Один тільки малий Мирон, що не знав Валькової вдачі, сидів обернений лицем до класу і вдивлявся в нового вчителя.

— А ти що? — крикнув, визвірившись на нього, Валько і просто направив кроки до нього.

Малий Мирон так і остовпів з наглого переполоху. Він якимось несвідомим поривом обернувся й зложив своє тіло в таке положення, в яким уже з хвилину тремтіли його товариші.

Валько взяв у руку крейду, приступив до дошки, розмахнувся і почав писати. Зразу писав тільки букви: малі й великі, голосні й приголосні без ніякого, між іншим, значення. Але далі дійшов і до слів, а в кінці і до цілих речень, як наприклад: «Бог створив світ», «Чоловік має дві руки», «Земля — мати наша». Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє знання «красного писання» в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках, Валько положив крейду, відступився, зирнув ще раз з уподобою на записану дошку і відтак, обернувшись до трепечучого класу, крикнув грізно:

— Писати!

Його наукова діяльність у ту хвилину щасливо скінчилася, — тепер починалась його економська діяльність. Щоб показати це наглядно, він сильно стріпнув пальцями, щоб стрясти з них учений крейдяний порошок, і замість нього взяв у руки свою тростину. І, немов орел слідить з гори за добычею, так і він, озираючись по класу, зійшов з підвищеного градусу¹ і почав свій обхід.

Перший, на якого насунула його зла доля, був якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школярик. Він увесь у поті, нагнувшись над зошитом, працював з усієї сили, щоб вдержати перо в дрижачих пальцях, і щохвилини позирав на дошку, стараючись виводити на папері такі самі крючки, гачки та ковбаси, які вивела вправна економська рука на дошці. Та ба, рука його дрижала, крючки, гачки та ковбаси виходили ламані, нерівні, — навіть перо непослушно кривилося в пальцях, скрипіло, порскало, немов гнівалось чогось і бажало якнайшвидше визволитися.

— То ти так пишеш? — процідив звільна Валько, але тим швидше свиснула в повітрі його тростина і оперезала змією плечі бідного хлопця.

— Ой-йой-йой! — заверещав він, але зараз же й утих, стритивши грізний, гадючий погляд учителя.

— Ти не вмієш ліпше писати? — питав Валько.

— Вмію, вмію, — лепотів хлопець, сам не знаючи, що лепоче.

Учитель-економ, може, і справді вірив, що хлопець уміє ліпше писати і що тільки на збитки йому силується писати погано чи, може, з великої любові до його тростини.

— Ну, то вважай же, — і Валько пішов далі, не переконав-

¹ Градус — підвищення, де стояв стіл, за яким сидів учитель. Повести на градус — це значить: положити учня на підвищення і бити.

шися, які спасенні плоди принесла його докладна наука. Впрочім, йому було байдуже до тих плодів,— він тепер був тільки економ і більше нічим. Очі його вже звернулися в другий бік і в другому куті класу вигляділи іншу жертву.

* * *

Яке враження зробила ціла ота наука на Мирона, цього сказати годі. Він раз у раз дрижав, мов у лихоманці; йому шуміло в ухах і крутилося в очах, мов серед бурі. Йому так і мерещилося, що і його не мине ота буря, що кожний удар страшного вчителя впаде на нього. Написані слова й стрічки скакали перед його очима, надувалися й переплутувалися, виглядали ще поганіше, ніж були насправду. Він і сам не знав, коли перестав писати — сіра наволока стояла перед його очима.

— То ти так пишеш? — гукнув Валько над його головою.

Мирон стрепенувся, захопив перо, ткнув ним у чорнило і поволік по паперу.

— Чи ти не знаєш, як держати перо?

— Не знаю... — прошепотів Мирон.

— Що? — ревноу Валько.— Я тобі не показував уже десять раз?

Мирон зачудовані очі встромив у розлючене Валькове лице. Але замість відповіді Валько стиснутим кулаком ударив хлопця в лице. Малий Мирон, мов косою підтятий, повалився на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обілляла йому лице.

— Підійміть його,— крикнув Валько. З задньої лавки прискочили два учні і підняли зомлілого Мирона. Його голова не держалася на в'язах і хилилася додолу, мов у мерця.

— Біжіть по воду,— командував далі Валько і ще раз поглянув на Мирона.

— То що за хлопець? — спитав він.

— Мирон,— відповів «цензор», найстарший віком і найдужчий силою в класі, його «отці» настановили наставником над товаришами.

— Що за один? — питав далі Валько.

— Одного хлопа син, із Н...

— Хлопський син? Тьфу, якого біса тим хлопам пхатись сюди? — проворкотів Валько. В нього відлягло від серця. Він зачав був трохи побоюватися свого вчинку, але хлопський син — значить, можна його бити й зобижати, як хочеш. Ніхто його не захищатиме.

Валько не помилився у своїм розрахунку. Ніхто не взяв під захист хлопського сина. Нелюдський поступок учителя-економа пройшов йому гладко, так, як і багато його нелюдських поступків. Тільки в серці хлопського сина він не пройшов гладко, а став першим насінням обурення й вічної ворожнечі проти неволання та тиранства.

Завдання і запитання.

1. Хто такий був Валько? Як до нього ставились учні?
2. Чому вони його боялися?
3. Чому Валько схвилювався, коли Мирон упав на підлогу і знепритомнів?
4. Що його заспокоїло?
5. Які почуття залишилися в серці Мирона?
6. Складіть усну розповідь на тему: «Як навчали в школах Західної України за старого ладу».

Прочитайте книгу І. Франка «Олівець».

Янка Купала.

НЕМА ЩАСТЯ, НЕМА ДОЛІ.

Нема хліба, нема солі —
чужому роби.

Нема щастя, нема долі —
ось тут і живи.

Тут зима, мороз великий —
дрова в Мінськ тягни.

Дітки змерзли: зойки, крики —
ось тут і живи.

Пройшла зима. Стало тепло —
весна надворі.

А кормів і хліба мало —
ось тут і живи.

Весна, літо — час роботи:
ори, коси, жни.

Піт кривавий залле очі —
ось тут і живи.

Пройшло літо. Прийшла осінь —
податки жеси.

А дітей обдертих вісім —
ось тут і живи.

От і будь щасливий, брате,
долі не клени.

Холод, голод, біда в хаті —
ось тут і живи.

Працой важко дні і ночі,
погорду терпи:

сказав правду — деруть очі —
ось тут і живи.

У палацах п'ють, гуляють,
світяться вогні;

мене ж з хати виганяють —
ось тут і живи.

Завдання.

Розкажіть за цим віршем білоруського радянського поета, як жилося селянській бідноті до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

ПІСНЯ ПРО БАЙДУ.

(Історична народна пісня).

В Цареграді на риночку
та п'є Байда мед-горілочку;
ой п'є Байда та не день, не два,
не одну нічку та й не годиничку;
ой п'є Байда та й кивається,
та на свого цюру¹ поглядається:
«Ой цюро ж мій молодесенький,
та чи будеш мені вірнесенький?»
Цар турецький к йому присилає,
Байду к собі підмовляє:
«Ой ти, Байдо, та славнесенький!
Будь мені лицар та вірнесенький,
візьми в мене царівночку,
будеш паном на всю Вкраїночку».
«Твоя, царю, віра проклятая,
твоя царівночка поганая».
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,
візьміть Байду, ізв'яжіте,
на гак ребром зачепіте».
Ой висить Байда та й не день, не два,
не одну нічку та й не годиничку.
Ой висить Байда та й гадає,
та на свого цюру поглядає,
та на свого цюру молодого
і на свого коня вороного:
«Ой цюро ж мій молодесенький,
подай мені лучок та тугесенький,
подай мені тугий лучок
і стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки,
хочу я убити для його дочки.
Де я мірю, там я вцілю,
де я важу, там я вражу».
Ой, як встрілив — царя вцілив,

¹ Цюра (або джура) — слуга, зброєносець.

а царицю — в потилицю,
його доньку — в головоньку
«Отож тобі, царю,
за Байдину кару!»

Завдання і запитання.

1. В чому виявляється патріотизм Байди?
2. Знайдіть і выпишіть слова-означення, які стосуються Байди і цюри.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ.

(Народна пісня).

За Сибіром сонце сходить...
Хлопці, не зівайте:
ви на мене, Кармелюка¹,
всю надію майте!
Повернувся я з Сибіру,
та не маю долі,
хоч, здається, не в кайданах,
а все ж не на волі!
Маю жінку, маю діти,
та я їх не бачу!
Як згадаю про їх долю —
сам гірко заплачу!
Куди піду, подивлюся,—
скрізь багач панує,
у розкошах превеликих
і днює, й ночує.
Убогому, нещасному —
тяжка робота.
а ще гіршая неправда —
вічна скорбота!

Зібрав собі славних хлопців,—
що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
ждать подорожнього.
Чи хто іде, чи хто їде,—
так час нудно ждати,
що не маю пристанища,
ні своєї хати.
Асесори, ісправники
за мною ганяють,—
більше ж вони людей вбили,
як я гріхів маю!
Зовуть мене розбійником,
що людей вбиваю.
Я багатих убиваю,
бідних награждаю.
З багатого хоч я візьму,
убогому даю;
а так гроші розділивши,
гріха я не маю.

Запитання.

1. Чому повстав Кармелюк проти панів?
2. У чому виявлялося співчуття Кармелюка до знедоленого народу?

¹ Кармелюк — ватажок повстань кріпаків проти панів у 1812—1835 роках на Поділлі.



О. Пушкін.

ЛИСТ НА СИБІР.

(До революціонерів-декабристів).

На глибині сибірських руд
кохайте світлі почування:
не згине ваш скорботний труд
і дум високе прямування.

Надія, щирша мук сестра,
у підземеллі тугу спине,
блисне сподівана пора,
відвагу молодість прокине,

Запитання.

Як треба розуміти останні чотири рядки вірша?

Любов та дружба промінь свій
так само кинуть крізь затвори,
як дійде голос вільний мій
до вас у каторжницькі нори.

Порвуться ланцюги, падуть
темниці з мурами додолу;
брати меча вам віддадуть
в обіймах радісних визволу.



Н. Рубак.

ЦЕ БУЛО В 1654 РОСІ.

(Уривок з романа «Переяславська Рада»).

...В грудні, дня тридцять першого, велике посольство руське наближалося до Переяслава.

Полковник Іван Золотаренко, як було наказано гетьманом йому в Чигирині, чекав велике посольство за п'ять верст від міста. За спиною його на віддалі кількох кроків стояли полковник Павло Тетеря і десять сотників¹ Переяславського полку, полковий бунчужний² і полковий хорунжий³, а далі струнками лавами шістсот козаків на білих конях.

Рвучкий вітер напинав хоругви, і лопотіли на списах червоні, блакитні, зелені значкові прапорці. Сонце золотило шаблі і списи. Струнко стояли вершники. Ні слова, ні шепоту... Іван Золотаренко дивився пильно на північ, звідкіля мало от-от показатися велике посольство. Обвітрене, червоне обличчя полковника застигло в урочистому напруженні. Легка паморозь лягла на брови і на вуса.

Та ось показалися перші вершники, а за ними вже і карети послів. Золотаренко зсів з коня, позсідали і сотники. Чітким,

¹ Сотник — командир козацької сотні (роти).

² Бунчужний — офіцер у козацькому війську, який ніс бунчук (ознаку гетьманської влади).

³ Хорунжий — прапороносець.

рівним кроком вони пішли назустріч послам. Заграли сто сурмачів... З карет, які спинилися, вийшли великі послы. Боярин Бутурлін у високій соболиній шапці йшов попереду. За ним окольничий¹ Алфьоров, за Алфьоровим думний дяк² Лопухін, позаду стольники, дворяни, начальник московських стрільців Матвеев.

— Пане великий посол,— почав на весь голос Золотаренко, і вітер підхопив і поніс полем полковникові слова,— іменем гетьмана, іменем війська, іменем народу краю нашого вітаю тебе, здоровлю і славлю ту святую хвилину, коли ти, великий посол, і ви, пани послы, брати наші по вірі і крові, ступили на землю нашу, рясно политу кров'ю синів її, братів ваших, які, не шкодуючи живота свого, билися багато десятиліть за вольності свої і під булавою гетьмана Богдана Хмельницького досягнули найвище жадання своє — стати пліч-о-пліч на віки вічні під рукою царя Руської держави, преславного володаря многих царств, воєводств, князівств та земель інших, хай буде славен він вовіки, Олексія Михайловича.

Бутурлін і послы з увагою вислухали Золотаренка. Бутурлін низько вклонився, і полковник, сотники та почет козаків, що наблизився до посольського почту, почули басовитий голос боярина:

— Пане полковнику преславному і хороброго, окриленого розумом серця свого, мужнього гетьмана Богдана Хмельницького, здоровлю і вітаю тебе, козаків всіх і всі села і городи іменем його величності царя Олексія Михайловича — великого володаря землі нашої, який прислав нас сюди, щоб волею гетьмана вашого, народу і війська — піддатися під високу руку його величності, щоб віднині разом з братами вашими, руськими людьми, бути навек сполучними, тут на великій Раді у місті, що з дня сього стане преславним і славнозвісним,— закріпити.

Бутурлін і Золотаренко після цих слів тричі обнялися і почоломкалися.

Посольський обоз рушив до міської брами. Попереду йшли боярин Бутурлін, Золотаренко і Тетеря. За ними послы й сотники, позаду стрільці, а ще далі козаки. Біля брами знову спинилися. Козаки, що стояли двома шерезами на мурах, тричі дали сальву з мушкетів, та ще гучніше пролунало над містом нескінченне:

¹ Окольничий — в давні часи на Русі так називали один з вищих боярських придворних чинів.

² Думний дяк — урядовець в давні часи на Русі.

— Слава послам царя руського!

— Слава державі Руській!

— Слава братам нашим! Слава!

...Бутурлін і послы у відповідь на вітальні крики, що, наче один могутній голос, линули від брами до собору, куди прямували послы, кланялися на обидві сторони.

З собору після молебня послы у каретах в супроводі полковника Тетері та сотників поїхали в будинки, відведені їм для постою.

В соборі та в усіх церквах наче на свято дзвонили.

...Зранку було хмарно. Потому вітер розвіяв сіру отару хмар. Лунали дзвони весело, клично. По всіх вулицях піші і кінні козаки били в бубони, волали охриплими голосами:

— На Раду, люди, на велику Раду...

На стінах фортеці сто сурмачів сурмили в сурми.

Свято! Свято!

...Вже повно було людей на майдані, а все нові підходили...

Дітлахи повилазили на дерева, на дахи, повмощувались на парканах. Та не тільки діти...

О восьмій годині ранку ударили в бубон на майдані. Всі очі прикипіли до широкого помосту посеред майдану, вкритого червоним сукном.

Біля помосту козаки з списками, у синіх жупанах і сивих шапках з червоними шликами, — гетьманська варта.

Гомін пронісся майданом:

— Ідуть!..

— Ідуть!..

— Гетьман попереду!

Гетьман і старшина піднімалися на поміст.

Хмельницький ступив крок уперед. Напружена тиша злягла на майдан. Поволі обвів зором широкий майдан, море голів, дітей на деревах і на дахах — майнула думка: «Ці колись розкажуть...» — і далі дивився в очі тих, що стояли близько.

Непорушний застиг майдан. Хмельницький вдихнув січневе повітря, відчув десь під ребрами його морозний дух і підніс булаву:

— Панове козаки, полковники, осавули, сотники, все військо Запорозьке, всі православні!

Для того Раду зібрали ми нині явну, для всього народу, що би есте з нами обрали собі государя, з чотирьох котрого бажаєте.

Цар турецький кличе нас до себе у підданство, шле послів своїх безпрестанно. Другий — хан кримський — теж того воліє. Третій — король польський. А четвертого самі просимо і прагнемо бути під його високою рукою, — то цар народу братнього нашого, великий самодержець руський — государ Олексій Михайлович, бо там суть земля рідна і брати наші, які пліч-о-пліч з нами руську землю не давали і не дадуть злему ворогові ганити і кривдити. Великий государ, зглянувшись на муки народу нашого, зваживши на прохання наші, прислав до нас велике посольство, щоб воно, коли Рада приговорить, прийняло нас під його високу руку. Брати наші оружно йдуть нам на поміч. Нехай знають Варшава, Стамбул, Бахчисарай, Відень, Рим та інші столиці, де зло супроти нас умислюють, що, сполучно ставши з народом руським, нездоланні і неприступні єсьми.

— А буде хто з нами тут на Раді не згоден, тому тепер, куди хоче, вільна дорога!..

— Волимо під царя московського, православного! — пролунав громовий голос.

— Волимо! — крильно і весело ніс вітер це слово. Хмельницький озирнувся на полковників, рвучко повернув голову до майдану, що клетотів криками, і голосом, яким кликав у бій всі ці шість років, вигукнув:

— Так будьмо ж з народом руським сполучні навіки!

І у відповідь йому одним голосом з тисяч грудей вирвалось громохко:

— Будьмо!

Завдання.

1. Пригадайте, що ви читали про Богдана Хмельницького в читанці для 3 класу.

2. Складіть усну розповідь про возз'єднання України з Росією в 1654 році на Переяславській Раді.

П. Тихина.

НА ПЕРЕЯСЛАВСЬКІЙ РАДІ.

Дзвонять дзвони, сніг блискоче,
сонце світить молоде...

Люд на площу поспішає,—
Переяслав аж гуде...

Знов війна? Та ні,— братерство! —

А на площі гомін, тиск...

Голуби тріпочуть в небі,

мов сріблястий переблиск...

Ось виходить із собору

до народу сам Богдан,

а із ним і той боярин,

що послом з Росії дан.

Гляньте, гляньте,— і Бутурлін,

а кругом посольство все!

Ой, який же день багатий,

бо прекрасне він несе.

Роздалися усі навколо,

гетьман на помості став.

Короговок ліс червоний

легкий вітер захитав...

Дзвони стихли, всі завмерли —

тільки дишуть козаки:

вже ж прочули — буде радість,

буде дружба на віки.

І підніс Богдан Хмельницький —

і підніс він булаву:

— Чую, всі ви звеселились,

радістю ж і я живу!

Бо прибув до нас з Росії

щонайкращий вірний друг.

Бачите, як сонце світить?

Буде ще ясніш навкруг!

Що скажу вам, миле браття?

Терпим лихо і біду.

Із російським же народом

найрідніші ми в роду!

Вороги нам в хату пнуться —

і ні краю, ні кінця...

Тож ми хочем до Росії

прихилить свої серця!

Як султана ми одбили,

то вже шляхти дух запах...

На Москву нам вся надія,

на Москву єдиний шлях!

Рідні ми по крові й мові.
В нас ті ж самі вороги.
Возз'єднатись ми зійшлися
тут, де Альти¹ береги! —
І гримить на площі: «Слава!» —
Люд радіє, люд гука:
— Дружба, вірність і братерство —
ой це радість бо яка!
А боярин, як утихли,
руку тут підняв свою:
— Від російського народу
всім уклін передаю!
І гримить на площі: «Слава!» —
І лунають голоси:
— В дружбі нам тепер з Москвою
розцвітуть нові часи!
Він сердечну вів промову —
слово, сповнене тепла...
І його російська мова
зрозуміла всім була.
Підкидали шапки вгору
городяни й козаки...
— Хай живе братерська єдність
від сьогодні й на віки!
Дзвонять дзвони, сніг блискоче,
сонце світить молоде...
А на площі люд радіє,—
Переяслав аж гуде...

Завдання.

1. Знайдіть і прочитайте словами вірша відповіді на такі запитання:

а) Про що сповістив Богдан Хмельницький людей, які зібралися на площі?

б) Як зустрів народ звістку про возз'єднання з Росією?

в) Який заклик виголосили на Переяславській Раді у відповідь на промову російського посла?

2. Поясніть, як ви розумієте слова Богдана Хмельницького: «Буде ще ясніш навкруг!»

3. Вивчіть напам'ять уривок з вірша, починаючи з шостої строфи («Дзвони стихли, всі завмерли...») і кінчаючи рядками: «Дружба, вірність і братерство — ой це радість бо яка!»

¹ Альта — одна з річок, на яких стоїть Переяслав.

ЧАЙКА.

(Скорочено).

По садах вітри гасають, а над садами зоріє небо осіннє. Маленьку хату оступили кругом високі ясени. З ясенів спадає сухий лист на трухлу солому, падає додолу на зів'ялі півники, сережками чіпляється в бур'янах. Крізь бур'яни блимає низеньке віконце, блакиттю мальоване, у віконце шматок білої стіни видно в хаті, а на стіні на білій з-під чола позирає невеселий селяк у шапці. Чорнобривцями завітчаний, у рушник прибраний, а сам думний та сумний.

Вітри гудуть, а ясени скриплять, а матері дрімається. Дрімається та й вчувається, що то, пустуючи, по гіллях гойдаються діти.

Го-ой-да! Го-ой-да-ша!..

Було у матері їх, синів, троє. Максим — найстарший, Петро — середульший, третій — той Андрійко безталанний.

Всі троє по наймах... Шлють додому листи — нерадісні. Обкладеться мати в сирітній хаті тими листами, дивиться на них темними очима, сусіди жаліється: — Оцей пише: «гірко», а цей пише: «важко». А що вже цьому Андрійкові безталанному, то й за всіх краще: і вихворів, і виболів... Було його і в Таврії, і в Одесі, і по шахтах, і по Кримах, і по Римах...

Сумує: чи всім у світі така доля вдовиченкам, як моїм трьом?

* * *

Пороз'їздились — як і не було.

А як од'їжджали, оставили з того сумного селяка, що в книжці, на стіні малювання.

— Оце вам, мамо, щоб не самі були в хаті. Змалку рідного ми не знали, то нехай буде оцей нам за батька. Він нас розуму навчає і на стежку ставить.

Осміхнулась мати, розглядає:

— Бач, якого знайшли собі...

Та й завітчала і в рушник прибрала.

* * *

Рано восени,— ще не впало з дерева листя,— як грім, прилетіла в село з міста звістка: «Рятуйте дітей, стара Чайко, бо гинуть!..»

Один село проти пана поставив — сидить у Києві, другий не пішов цареві служити — посадили в Катеринославі, а третій, той Андрійко безталанний, все дошукувався правди, поки дали йому правди такої, що тепер лежить у Лубнах у лікарні, помирає.

Стрепенулась мати, продає одержину, продає полотно. Полетіла, як чайка,

* * *

Гуркотить машина.

У вагоні повно всякого люду. Коло вікна збився гурток, посередині стара жінка з латаними саквами. Плаче, побивається, чужим людям, як рідним, своє горе розповідає: про синів, про дочку, про зятя. І знову про синів: про Петра, і про Максима, і про того Андрійка безталанного. Плутає імення: голова забита. Розкаже раз, другий — знову починає про те ж:

— Приїхала в Катеринославі до Петра,— там сказали, що його надіслано вже в Харків. Поки поїхала в Харків, а вже його й там немає. Кажуть, треба було, бабо, раніш приїздити, бо вже твого сина послали аж у той Нарим...

— То так і не бачили?

— Постояла коло воріт, подивилась на ті страшні стіни муровані, виплакалась та оце їду до Андрійка... До цього їду, а третій, Максимко, з думки не йде, бо й до нього ж треба, бо й тому горе...

— А де ж, бабо, цей уже твій Максимко?

— А Максимка посадили в Києві.

— Теж у тюрму?

— В тюрму ж — не куди.

Збоку сидить панок — перснями грається. Чмихає носом, вертиться на місці, не всидить... Далі не витерпів:

— Добре ж учила, бабо, синів, що одного й другого в тюрму посадили. Може, і третій туди б попав, коли б не хворий. Га?

Дивиться на свого сусіда, осміхається. Примовкла жінка, тільки зігнулась, скривилась так, ніби він тими словами колочку загородив їй у груди...

Грати...

Повно їх нагнали, повно — сісти нема де. Всі молоді, як зелений ліс. Гомін, співи — ніби на свята зібрались. Стелять собі шлях далекий:

Куди вони йдуть,
там бори гудуть...

А один молоденький, безусий — зовсім дитина, з «Кобзарем» у руці, як з молитовником, все коло вікна отирається. З ранку до вечора. Все йому цікаво, що там на вільному діється світі: дядько на возі, і чиясь коза...

Кличе:

— Товариші, а подивіться, що воно за жінка сидить проти наших вікон. І вчора цілий день сиділа, і сьогодні сидить. Сидить та все на вікна позирає.

Один по одному — стовпились коло вікна, крадькома виглядають за ґрати, гомоняють:

— Бідна бабуся, — певно, десь до сина примандрувала.

— Та, видно, і не зблизька — одіж якась незнайома.

Почали вгадувати: один каже — так ходять на Волині, другий — понад Десною.

— Буханчики з калиною привезла, сердешна, синкові, — жаліе жвавий хлопчик.

Максим лежав на нарах. Снилась йому усю ніч хата під ясами, і півники в городчику, і брат Андрій — вже не хворий, веселий-веселий, радісний, як тільки малим бував... Цілий день, як обмарений, ходив, думав про долю, що розігнала їх по чужинах...

Почув розмову, устав, підійшов до гурту. Визирнув і собі через плечі у ґрати... Думає: такі свитки носять і в нашому селі. Нагнувся, придивляється. Далі зразу — одного в один бік, другого в другий, мовчки порозпихав товаришів, прожогом рвонувся до вікна. Очі заблищали, сам загорівся, серце билось, аж збоку було чути. Продерся до ґрат, тикається лицем то в одну дірку, то в другу — далі лицем до холодного ґратища як прикипів.

Крикнув на всі груди:

— Мамо!!

Всі аж кинулись до нього.

— Мамо Ковалихо!

Жінка на шляху здригнула, підвела голову, повела очима по вікнах. Побачила, схопилась, біжить до стіни. Плутається з саквами, руки вгору підймає, як крила, мов до ґрат летить зривається... Щось говорить — не чути.



Мов із гнізда чорний крук стрибнув їй назустріч. Навперейми руки розставляє. Стала, благає, кланяється, руку до серця кладе. Наставляє проти грудей багнета.

— Мамо, тікайте од нього, то скажена собака!

Не чує: нагинається, ловить його руку цілувати.

Люто шарпонує її за плече, повернувшись до себе спиною, турнувшись між плечі кулачищем.

Упала лицем на шлях, аж сорочка блиснула. Покотились сакви, посипались із саков: хлібець, полотняна сорочка, кілька грушок.

Із-за ґрат, як грім:

— Шкура! Гадюка! Буде правда на вас, на катів, буде суд! Тремтять ґрати.

* * *

Співали півні.

Одні й другі — сидить мати, як сиділа.

А вітри гудуть.

Вітри гудуть, а ясени риплять, а матері дрімається...

Затріщав каганець — гасне.

Глибоко-глибоко зітхнула, підвелась, налагодила гніт.

Стала посеред хати, на того селяка, що на стіні, очі зводить...

Підійшла до малюнка, обсмикала рушник, краще квіти порівняла, починає говорити до нього стиха:

«Скажи, сумний, скажи, невеселий ще й нерадїсний: куди мої діти позаводив? Де мені їх шукати? Куди листи слати?»

Витерла сльози, зітхнула:

— Як то в пісні співається:

Писала листи ніченьками,
а печатувала слізеньками,
а пересилала тими буйними вітроньками...

— Чи так, сумний?

Мовчить невеселий, мов із заліза кований, не гляне, бровою не поведе — твердий, як криця. Тільки з думного чола як огнем пашить, та ще причувається, ніби потаємки гуде в старій хатині бунтар — золотий дзвін:

І буде правда на землі...
Повинна бути, бо сонце стане
і оскверненну землю спалить...

Запитання.

1. Чий це портрет висів на стіні?
2. За що сиділи в тюрмі сини Максим і Петро?

ДАВНЯ КАЗКА.

(Уривки).

Навіть трудно розказати,
що за лихо стало в краю,—
люди мучились, як в пеклі,
пан втішався, мов у раю.

Пан гуляв у себе в замку,
у ярмі стогнали люди,
і здавалось, що довіку
все така неволя буде.

Стогін людський розливався,
наче хвилею сумною,
і в серденьку у поета
озивався він луною...

Ось одного разу чує
граф¹ лихі, тривожні вісті.
Донесла йому сторожа,
що не все спокійно в місті,

що співці по місті ходять
і піснями люд морочать,
все про рівність та про волю
у піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджали,
та ніщо не помагає,
їх пісні ідуть по людях,
всяк пісні ті переймає.

Вже збираються гуртами
і міщани, і селяни,
неспокій великий в краю,
так і жди, що люд повстане.

«Ну,— гукнув Бертольд,—
то — байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує, десь близьенько
залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
в пана хата на помості;
що ж, недарма люди кажуть,
що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
в пані рученька тендітна;
що ж, недарма люди кажуть,
що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
чи ті кості білі всюди,
чи блакитна кров полетиться,
як пробити пану груди?»

«Що це, що? — кричить
Бертольдо,—
гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

¹ Г р а ф — звання вельможного пана

Але тут почув Бертольдо,
як озвався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
та зловіте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремно —
все одно, вельможний пане,
вловиш нас сьогодні десять —
завтра двадцять знов настане».

Завдання і запитання.

1. Напишіть, що розуміє поетеса під виразом: «У ярмі стогнали люди».
2. Чому граф боявся співців? До чого вони закликали народ?

І. Франко.

ТОВАРИШАМ ІЗ ТЮРМИ.

(Уривок).

Ми ступаєм до бою нового
не за царство тиранів, царів,
не за церков, попів, ані бога,
ні за панство неситих панів.

.....

Треба твердо нам в бою стояти,
не лякаться, що впав перший ряд,
хоч по трупах наперед ступати,
ні на крок не вертатися взад.

.....

Не від бога те царство нам спáде,
не святі його з неба знесуть,
але власний наш розум посяде¹,
сильна воля і спільний наш труд.

Запитання.

1. До якого «бою нового» закликав поет?
2. Хто і як може створити, на думку поета, краще життя для працюючих?

¹ Посяде — здобуде.

КІМНАТА НА ГОРИЦІ.

(Уривок).

В оповіданні «Кімната на гориці» радянська письменниця Ванда Львівна Василевська розповідає про життя дітей-робітників у Польщі в ті часи, коли там панували поміщики і капіталісти. Мати чотирьох дітей вмерла, виснажена роботою на капіталістичній фабриці. Всю сім'ю змушена утримувати на свій маленький заробіток старша сестра Анка, сама ще майже дитина. Вона та її менші брати і сестра — Ігнась, Зося і Адась — живуть в кімнаті на гориці, за яку змушені платити власникові будинку значну частину Анчиного заробітку.

Сьогодні Анка вперше одержала платню за тиждень роботи на фабриці. Треба підрахувати, чи вистачить на все. У неї вирахували трохи за порвані на шпулях нитки. Вона одержала менше, ніж сподівалась.

Коли Адась уже спить в своєму ліжечку, три голови, темна, Анчина, і дві біляві, Зосі й Ігнася, схиляються над столом у вузькому колі світла, яке відкидає газова лампочка.

— На квартиру треба відкласти...

Івась зосереджено записує.

— В крамницю...

— За вугілля...

— Чобітки Адасеві віддати полагодити...

— Тепер підрахуй, скільки разом.

Ігнась рахує. Перевіряє ще раз, щоб не помилитись.

Анка кладе на стіл зароблені гроші.

— Ні, не вистачить! — каже вона звичайним своїм голосом. А сама в цілковитому розпачі. Вона зовсім забула про Адасеві підметки... І вугілля пішло більше, ніж вона сподівалась.

— Ну, нічого сьогодні голову сушити! Оплатимо рахунок у крамниці, а про квартиру будемо думати на тому тижні, — радить Ігнась. — Анко, ти б краще лягла раніше спати. Адже тільки в неділю ти можеш виспатись як слід!

«Справді, нічого не придумаєш. Грошей все одно не прибуде», думає Анка і лягає спати.

Вранці, коли вона прокидається, сонячне проміння золотистою смужкою лягає на чисто вимиту Зосяю підлогу. Зося й Адась сидять за столом. Малий щось малює.

— От виспалась! За весь час!

— А ми вже давно повставали! Тільки сиділи тихо, як мишенята, щоб тебе не збудити, — каже Адась.

Анка, сміючись, наливає води в миску.

— А де Ігнась?

— Кудись побіг з самого ранку. Напевне, на велосипеді поїхав, я чула, як він його діставав з комірки.

Анци трохи прикро. Вона думала, що неділю вони проведуть всі вкупі, а Ігнась взяв та й помчав невідомо куди. Вже більше року, як він одержав цей велосипед і ніяк не намилиється ним. Все б тільки їздив та їздив. Велосипед цей він одержав від дядька. На красивій сірій рамі, з уже облупленим місцями лаком, знати було сліди двох-трьох років сумлінної служби. Але він міг ще мчати по шляхах легко, мов птах.

Вчора ще Ігнасеві здавалось, що він не віддав би його нікому й нізащо; ще два тижні тому він тільки сміявся, коли Стефан, що працював у перукарні на розі, просив продати йому велосипед. Нізащо в світі! Його чекають далекі прогулянки і давня мрія Ігнася — подорож велосипедом по всій Польщі.

— Подумай ще, — сказав Стефан, — я дам тобі за нього тридцять злотих.

Але Ігнась сів на велосипед і, весело свиснувши, покотив світ за очі. Це було тільки два тижні тому. Так, але які зміни сталися в його житті за ці два тижні!

Тридцять злотих — це означало заплатити за квартиру і віддати полагодити Адасеві чобітки. Платня за тісну кімнатку з маленьким віконечком була не така вже велика, а швець був знайомий і брав не дуже дорого. Значить, мусить вистачити і на те й на друге. Анка перестане сумувати. Після тижня тяжкої праці вона зможе спокійно відпочити в неділю, не думаючи про те, звідки взяти гроші.

Вїхавши в місто, він стишив хід. Стефана не довелося довго шукати — він гуляв перед домом, на розі.

Сторгувалися в одну мить. Ігнась, побрязкуючи в кишені грішми, пішов додому.

Всі уже повернулися з прогулянки. Анка поралася біля печі. Зося швидко чистила картоплю.

— Де ти був?

— Ого-го! Довго розповідати...

Він висипав на стіл тридцять злотих.

Анка й Зося вражено дивилися на монети, які блищали на столі.

— Що це, Ігнасю?

— На квартиру й підметки, — сміявся Ігнась. А вигляд у нього був такий щасливий, наче він зовсім забув у цю хвилину, що це

був разом з тим і посвист вітру у вухах, і схилені над дорогою зелені верби, і дзюрчання річки, і всі невідомі шляхи Польщі, що чекали його в майбутньому.

Анка вибігла з кімнати. Чути було, як вона пересуває речі поруч у комірці.

— Ти продав велосипед, Ігнасю?

— Ну, продав! Що ж із того?

— Нічого,— сказала Анка. В очах її блиснули сльози.

Вона добре розуміла, якою ціною заплатив Ігнась за підметки Адася, за квартиру, тобто за їх спокій, за дах над їх головами. Вона знала, що це був свіжий подих вітру на обличчі, і шепіт верб, і хлюпотіння річки, і далекі, невідомі, чудесні шляхи всієї країни, якими ніколи вже не поїде сірий велосипед, керований рукою Ігнася.

Завдання і запитання.

1. Чому Ігнась продав свій велосипед?
2. Про що свідчить цей вчинок Ігнася?
3. Як поставилась сестра Анка до вчинку Ігнася?
4. Як ставилися діти одне до одного? З чого це видно?
5. Поділіть оповідання на частини, доберіть заголовки до них і перекажіть кожную частину.

Прочитайте книгу В. Василевської «Гості здалека і зблизка».

ЧУВ'ЯК ТА САП'ЯН¹.

(Адигейська казка-бувальщина).

Мулла² Ісхак-Хажі молився в мечеті, читав молодим весільні молитви, ховав мерців, ходив на поминки, а його наймит Учужук працював у нього в господарстві: рубав дрова, доглядав худобу, робив усяку чорну роботу.

Учужук працював щиро, не лінувався, але не було йому шані від «святого» хазяїна. Ісхак-Хажі навіть не кликав свого наймита на ім'я, а гукав: — Гей, чув'як! — бо робітник ходив у чув'яках з простої грубої шкіри з солом'яними устілками. Старий мулла був, як і всі мулли, жаднучий. А як лишався вдома, то ходив слідом за Учужуком і втручався в усяке діло.

¹ Чув'як — взуття, сап'ян — вчинена козлова шкіра.

² Мулла — мусульманський пщ.



— Це не так і те не так!..— лаявся він.— Погано працюєш, нічого не вмієш робити, а їсти хазяйський хліб умієш!..

От прийшов раз мулла з мечеті додому і гукає:

— Гей ти, чув'як, запрягай коня! Зараз поїдемо в сусіднє село — мене кличуть туди до одного хорошого покійника.

Хороший покійник — значить багатий покійник, а за звичаєм одіжку померлого та частину м'яса з баранів, яких різали на поминки, мулла забирав собі. Кому — горе, а мулла завжди радий, коли хто-небудь помирає в аулі. Не встигне померти заможний, як мулла чимдуж поспішає в дім померлого, щоб швидше одержати кращий його одяг.

— Живо запрягай мені! — підганяв Ісхак-Хажі свого наймита.

Учужук поклав на віз сіна, накрив його килимом і запряг коня. Мулла розлігся на килимі, робітник примостився на передку і поїхали. Ідуть вони лісом, коли раптом чують — хтось іде на них з самих хашів, і під його ногами хрустить сушняк. Ближче... ближче... Глянув Учужук і похолов... Ведмідь!

А мулла, «свята» людина, був страшенний боягуз.

Він стрибнув з воза і кинувся тікати. Розгубив верхнє взуття, послизнувся й упав. Великий бурий ведмідь підбіг до мулли і навалився на нього.

— Ой Учужук! — зойкнув мулла.— Рятуй мене, голубчику!

Учужук був здоровенний, незграбний, дуже лагідний парубок. Але в цю небезпечну хвилину він мерщій схопив з воза сокиру і з усього маху вдарив ведмедя по голові.

Ведмідь навіть не встиг заревти і важко впав на землю.

А щоб ведмідь більше не вставав, Учужук метнувся до воза, вхопив вила-двійчаки і придавив звіра до землі. Тільки зопалу проколов ведмедеві черево. Ісхак-Хажі підвівся, роздивився... Помалу його переляк минув. Підійшов він до вбитого ведмедя, подивився, побачив на череві дві дірки від вил і насупився:

— За те, що врятував мене від смерті, спасибі...— сказав він нехотя,— але ти проколов дві дірки на шкурі ведмедя. Дурень, адже ти зіпсував мені шкуру!

Кістляве обличчя хазяїна з облізлою борідкою знову стало розлючене:

— Ведмедя і то не можеш убити! Шкура гроші коштує, а ти її зіпсував, до збитків мене призвів. Нічого не вмієш робити! І за що тільки годую тебе?

Довго ще лаявся мулла.

Учужук мовчав і лише думав: «Ой святий, який же ти собака! Коли вже ти здохнеш? Коли вже ти перестанеш мучити мою душу?»

Все-таки ведмідь здорово нам'яв боки муллі. Крекчучи, став він шукати своє верхнє взуття, яке розгубив з переляку. Шукав та все лаявся:

— Чи бачили такого осла? Проколов шкуру в двох місцях!

Нарешті, знайшов мулла у траві своє верхнє взуття і надів поверх сап'янців.

— Ти відробиш мені за зіпсовану шкуру...— гримнув він.— Чого стоїш? Здирай шкуру з ведмедя, а поки будеш морочитися з нею, я спочину трохи.

Мулла виліз на віз.

«Отака моя наймитська доля,— думає наймит: — я врятував муллу від видимої смерті, убив ведмедя, і я ж ще і винний: не так убив, зіпсував шкуру і ще мушу відробити за неї. Виходить, я помилився: не ведмедя треба було вбити, а цього собаку».

Завдання.

1. Розкажіть цю казку.
2. Дайте письмову відповідь на запитання: які вчинки Ісхак-Хажі показують його ставлення до наймита Учужука?



МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ КОЦЮБИНСЬКИЙ.

Михайло Коцюбинський — один з найвидатніших дореволюційних українських письменників.

Все життя, починаючи з дитинства, прожив він серед трудового народу, добре бачив і сам відчував ті страждання, яких завдавав народові буржуазно-поміщицький лад, і глибоко відобразив у своїх творах народні почуття і прагнення. За це й тепер ми любимо твори М. Коцюбинського, шануємо його світлу пам'ять.

Народився М. Коцюбинський 1864 року в м. Вінниці в родині дрібного службовця. Ще в роки шкільного навчання він захоплювався творами кращих українських письменників — Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка — і дуже рано почав писати сам.

Великий вплив на молодого письменника зробили твори російських революціонерів-демократів Чернишевського і Добролюбова, а згодом твори великого пролетарського письменника Максима Горького. М. Коцюбинський був особисто знайомий з М. Горьким, дружив з ним і кілька разів їздив до нього у гості за кордон, до Італії, де Горький змушений був жити в дореволюційні часи, бо його переслідував царський уряд. Горький давав поради Коцюбинському, листувався з ним. Після смерті Коцюбинського М. Горький так писав про нього:

«Дуже часто він говорив про демократію, про народ, і завжди це було якось особливо приємно слухати, приємно і повчально.

...Велику людину втратила Україна, довго і хороше вона пам'ятатиме її добру роботу...»

Чимало чудових творів залишив нам у спадщину Михайло Коцюбинський. Серед них є кілька творів для дітей: «Ялинка», «Харитя» і інші, цілий ряд оповідань для дорослих та велика повість «Фата моргана» («Марев»), уривок з якої під назвою «На панській гуральні» ви тут прочитаете.

Міг би далеко більше написати цей талановитий письменник, якби не страшенні злидні, серед яких йому довелось жити. М. Коцюбинський змушений був заробляти собі на хліб, працюючи на дрібній посаді статистика в установі. Ці нестатки та тяжка праця передчасно звели його в могилу.

1913 року Коцюбинського не стало.

Прочитайте книгу М. Коцюбинського «Ялинка».

М. Коцюбинський.

НА ПАНСЬКІЙ ГУРАЛЬНІ.

Гафійка говорить:

— Мамо, хтось стука в вікно.

— Вікно? Яке там вікно?

Справді щось стука.

Маланка злазить із лави, мацає стіни, а у вікно хтось гатить.

— Що там? Хто стука?

Маланка одчиняє вікно.

— Йдіть на гуральню. Нещастя. Андрій скалічив руку.

— Нещастя! — повторяє за ним Маланка.

— Дуже скалічив?

— Не знаю. Одні кажуть — відтяло руку, а другі — пальці.

— Боже мій, боже...

Маланка товчється у пільмі, як миша у пастці, а що хотіла зробити — не знає. Нарешті Гафійка подає їй спідницю.

Яке безконечно довге село. Там, на гуральні, нещастя, Андрій вмер, може, он лежить довгий і нерухомий, а тут ті хати, сонні і тихі, одну минеш, друга встає на дорозі, як безконечник, За

тином тин, за ворітьми ворота... Чутно, як худоба в оборах важко сопе та Гафійка нерівно дихає поруч Маланки. А гуральня далеко.

Тільки тепер помічає Маланка, що за нею поспіша хлопець з гуральні.

— Ти бачив Андрія?

Хтось чужий поспитав, а хлопець зараз говорить.

Ні, він не бачив, його послали. Оповідає щось нудно і довго, але Маланка не слуха.

Ось вже дихнула нічна вогкість ставка, і раптом, за поворотом, рядок осяяних вікон різнув їй серце. Гуральня бухає димом і вся тремтить, ясна, велика, жива серед мертвої ночі.

На подвір'ї купка народу, а серед неї світло. Андрій помер. Вона кричить і всіх розпихає.

— Мовчи там, бабо!..

Сердитий голос її спиняє, вона раптом змовкає і лиш покірно, як битий песик, водить очима по людях.

Їй пояснюють:

— Він, бачите, був в апаратній¹...

— Біля машини, значить...

— Біля машини,— каже Маланка.

— Держав маслянку, а шестірня раптом і того... і повернулася...

— І повернулася,— каже Маланка.

— Він тоді правою лап, щоб схопити маслянку, а йому чотири пальці так і відтяло.

— При самій долоні.

— Живий? — питає Маланка.

— Живий... там фершал.

Долі світиться світло, а що там роблять, який Андрій — Маланка не знає. Тільки тепер почула, що стогне. Значить, живий.

Врешті той самий сердитий голос гукає:

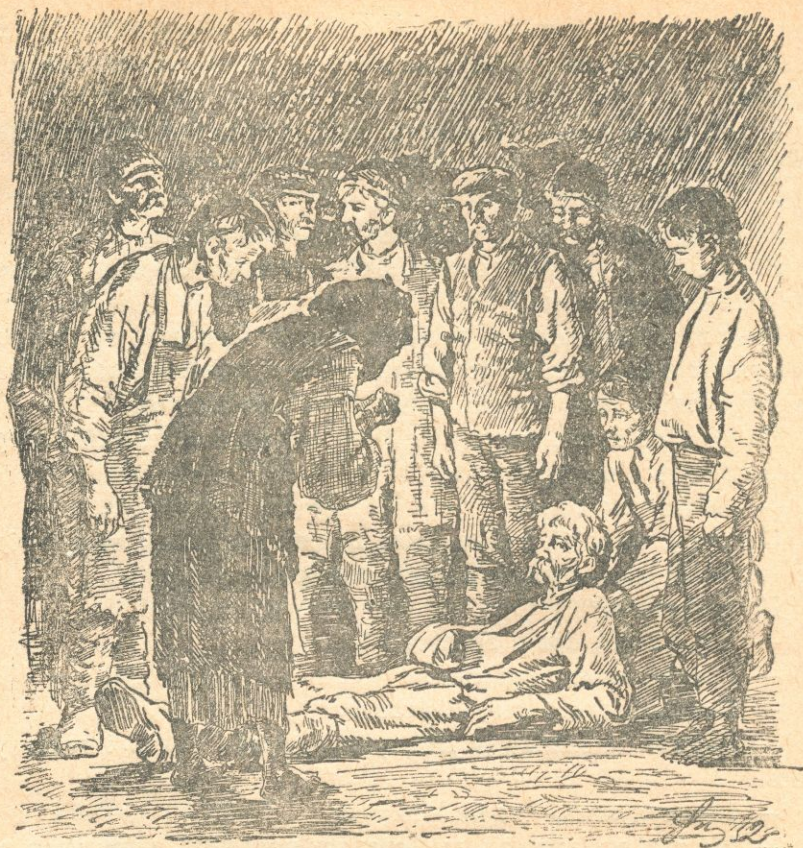
— Тут жінка? Ну, бабо, йди...

Робочі дають їй дорогу. Вона бачить щось біле, наче подушку, і тільки зблизька помічає жовте, як віск, обличчя, якесь зсохле, маленьке, чорне, скривлений рот.

— Андрійку, що ти зробив з собою?

Мовчить і стогне.

¹ А п а р а т н а — приміщення, де знаходяться машини.



— Що з тобою, Андрію?

— Хіба я знаю?.. Калікою став. Збери мої пальці...

— Що ти кажеш, Андрійку?

— Збери мої пальці, закопай в землю... Я ними хліб заробляв... Ой... боже мій, боже...

Підійшли двоє робочих і забрали Андрія. Не дали Маланці поголосити.

В апаратній Маланка шукала Андрійових пальців. Три жовтих, в олії, цурпалки валялись долі, біля машини, четвертого так і не знайшла. Вона загорнула знахідку в хустину і взяла з собою.

Вранці Андрія одвезли в лікарню, в город, а Маланку покликав сам панич Льольо. Він довго сердився, кричав на неї, як на Андрія, але, спасибі, дав п'ять рублів.

За три тижні Андрій повернувся. Худий, жовтий, посивів, рука в черезплічнику.

— Болять в мене пальці,— жалівся Маланці.

— Та де ті пальці?

— Як ворухну ними,— а все кортить — так і болять. Ти їх поховала?

— Авжеж. На городі.

— Що ж будемо робити? — журилась Маланка.

— Як що? Піду на гуральню, нехай поставлять на іншу роботу.

Але в конторі сказали, що калік не приймають. До панича Льольо і не пустили.

— Це добра справа,— кричав Андрій.— Робив, пане добродзею, на сахарні дванадцять літ — не чужа ж вона була, а твого тестя — тепер у тебе руку при машині скалічив, а ти мене викидаєш, як щось непотрібне...

Тоді ходила Маланка. Просила, благала — не допомоглося. І так, кажуть, великі втрати: за лікарню платили, п'ять рублів дали, а скільки мороки...

— От і маєш, Андрійку, гуральню! — шипіла Маланка, зганяючи злість.

Завдання.

Складіть за цим твором усну розповідь про умови праці робітників на капіталістичному підприємстві.

М. Островський.

ДИТИНСТВО ПАВКИ КОРЧАГІНА.

(Уривок з роману «Як гартувалася сталь»).

Хазяїн станційного буфету, літній, блідий, з безбарвними, вилинялими очима, зиркнув на Павку, що стояв оддалік.

— Скільки йому років?

— Дванадцять,— відповіла мати.

— Що ж, нехай лишається. Умова така: вісім карбованців на місяць і харч у дні роботи; добу робити, добу дома, і щоб не красти.

— Що ви, що ви! Він не крастиме, я ручуся,— злякано сказала мати.

— Ну, хай сьогодні ж стає до роботи,— звелів хазяїн.

...Так почалося його трудове життя. Ніколи Павка не працював так старанно, як у той свій перший робочий день. Зрозумів він, тут — не дома, де можна матері й не послухатись.

Розліталися іскри з товстопузих чотиривідерних самоварів, коли Павка роздмухував їх, натягши чобіт на трубу. Хапаючи відра з помиями, мчав виливати помиї в яму, підкладав під куб з водою дрова, сушив на гарячих самоварах мокрі рушники, робив все, що йому казали. Пізно ввечері стомлений Павка подався вниз, на кухню. Літня перемивальниця посуду Ониська, поглянувши на двері, за якими зник Павка, сказала:

— Іч, хлопчина якийсь чудний: мотається, мов навіжений. Не від добра, певно, послали отакого працювати.

— Хлопчина справний,— сказала Фрося,— такого підганяти не треба.

— Набігається швидко,— озвалася Луша,— всі спершу стараються...

О сьомій годині ранку, змучений безсонною ніччю й невпинною біганиною, Павка передав паруючі самовари своїй зміні — пикатенькому хлопчині з нахабними оченятами.

Пересвідчившись, що все гаразд і що самовари киплять, хлопчина, сховавши руки в кишені, чвиркнувши крізь стулені зуби слиною і з виглядом зневажливої зверхності поглянувши на Павку своїми білястими очима, сказав тоном, що не дозволяв заперечень:

— Ей, ти, шляпо! Завтра приходь о шостій на зміну.

— Чого це о шостій? — спитав Павка.— Адже змінюються о сьомій.

— Хто змінюється, нехай змінюється, а ти приходь о шостій. А багато базікатимеш, то зразу морду наб'ю. Куди ж пак, тільки-но поступило, та вже й пашекує.

Перемивальниці посуду, що поздавали свою зміну прибулим, з цікавістю спостерігали розмову двох хлопчиків. Нахабний тон і зухвала поведінка хлопчача розлютили Павку. Він ступнув крок до свого змінщика, готуючись дати хлопчикові доброго ляща, але подумав про те, що його можуть вигнати в перший же день роботи, і стримався. Увесь потемнівши, він сказав:

— Ти легше, не налітай, а то опечешся. Завтра прийду о сьомій, а битись я вмю не гірше за тебе; якщо схочеш спробувати — будь ласка.

Противник відступив на крок до куба і здивовано дивився на наїженого Павку. Такої категоричної відсічі він не сподівався й трохи розгубився.

— Ну, добре, побачимо,— пробубонів він.



Перший день минув щасливо, і Павка йшов додому з почуттям людини, яка чесно заробила свій відпочинок. Тепер він теж працює, і ніхто тепер не скаже йому, що він дармоїд.

Вранішнє сонце мляво підводилося з-за величезних споруд лісопильного заводу. Ось недалечко й Павчин будиночок визирне. Отут — зразу ж за садибою Лещинського.

«Мати, мабуть, не спить, а я з роботи вертаюся,— думав Павка і пішов швидше, насвистуючи.— Вийшло не так уже й погано, що мене з школи витурили. Однаково клятий піп не дав би життя, а тепер я на нього плювати хотів,— міркував Павка, підходячи до дому, і, відчиняючи хвіртку, згадав: — А тому, білочубому, неодмінно пику наб'ю, неодмінно».

Мати поралась у дворі з самоваром. Побачивши сина, спитала стурбовано:

— Ну як?

— Добре,— відповів Павка.

Мати хотіла про щось попередити. Він зрозумів: крізь відчинене вікно кімнати виднілася широка спина брата Артема.

— Що, Артем приїхав? — спитав він, збентежившись.

— Вчора приїхав і зостанеться тут. Служитиме в депо.

Павка не зовсім упевнено відчинив двері в кімнату.

Величезна постать, що сиділа за столом спиною до нього, обернулася, і на Павку глянули з-під густих чорних брів суворі братові очі.

— А, прийшов, махорочник? Ну, ну, здоров!

Не віщувала Павці нічого приємного розмова з прибулим братом.

«Артем уже все знає,— подумав Павка.— Артем може й наляяти, і побити».

Побоювався Павка Артема.

Та Артем, як видно, битись не збирався; він сидів на ослоні, спершись ліктями на стіл, і дивився на Павку пильно-пильно,— чи то кепкуючи, чи то зневажливо.

— Так ти, кажеш, університет уже закінчив, усі науки вивчив, а тепер до помий узаявся? — сказав Артем.

Павка втупив погляд у потріскану підлогу, уважно вивчаючи вилізлу головку гвіздка. Але Артем встав з-за столу і пішов у кухню.

«Минеться, мабуть, без припарки», полегшено зітхнув Павлик.

Доки пили чай, Артем спокійно розпитував Павку про те, що сталося в школі.

Павка розповів усе.

— І що з тобою буде далі, коли ти таким хуліганом ростеш? — сумно мовила мати.— Ну, що нам з ним робити? І в кого він такий удався? Господи, боже мій, скільки я муки натерпілася з цим хлопцем! — бідкалася вона.

Артем, відсунувши від себе порожню чашку, сказав, звертаючись до Павки:

— Ну, так ось що, браток. Коли вже таке сталося, шануйся тепер, на роботі фокусів не викидай, а виконуй усе, що треба; якщо й звідти тебе витурять, то я тебе так розмалюю, що далі нікуди. Затям собі це. Годі матір мучити. Куди, чорт, не поткнеться — всюди непорозуміння, всюди він щось устругне. Та тепер уже годі. Попрацюєш якийсь рік — прохатиму взяти учнем у депо, бо з отими поміями людини з тебе не буде. Треба вчитись ремесла. Зараз ти ще малий, але через рік попрохаю — може, приймуть. Я сюди переходжу й тут працюватиму. Мамка більше не служитиме. Годі їй спину гнути перед усякою сволотою, але ти гляди, Павко, будь людиною.

Він підвівся на весь свій величезний зріст, одяг піджак, що висів на спинці стільця, і кинув матері:

— Я піду в справах на годинку.— І, нахилившись перед одвірком, вийшов. Уже надворі, йдучи повз вікно, сказав:

— Там тобі привіз чоботи й ніжик, мамка дасть.

* *
* *

Кінчилася Павчина служба раніше, ніж він думав, і так кінчилася, як він і не сподівався.

Одного морозного січневого ранку допрацьовував Павка свою зміну і лагодився йти додому, але хлопця, що мав його змінити, не було. Пішов Павка до хазяйки і заявив, що йде додому, але та не пускала. Довелося стомленому Павці відстукувати другу добу, і до ночі він зовсім вибився з сили. В перерві треба було поналивати куби і приготувати їх до тригодинного поїзда.

Відкрутив кран Павка — вода не бігла. Водокачка, мабуть, не подала. Лишив кран відкритим, уместився на дровах і заснув: утома здолала.

За кілька хвилин забулькотів, забурчав кран, і вода полилася в бак, виповнила його до краю і потекла по кахельних плитках на підлогу посудомийні, в якій, як завжди в цей час, нікого не було. Води наливалось дедалі більше. Вона залила підлогу й протекла попід дверима до зали.

Струмки підтікали під речі й чемодани поснулих пасажирів. Ніхто цього не помічав, і тільки коли вода залила пасажира, що спав долі, і той, схопившись, закричав, усі кинулися до речей. Зчинилася метушня.

А вода все прибувала й прибувала.

Прохошка, що прибирав зі столу в другій залі, кинувся на крик пасажирів і, стрибаючи через калюжі, підбіг до дверей і щосили шарпнув їх. Вода, стримувана дверима, потоком ринула до зали.

Пасажири загаласували ще дужче. До посудомийні повбігали чергові офіціанти. Прохошка кинувся до заснулого Павки.

Удари один за одним сипалися на голову зовсім очманілого від болю хлопчика.

Він спросоння нічого не тямив. В очах спалахували сліпучі блискавки, і пекучий біль проймав усе тіло.

Побитий, ледве додбав додому.

Вранці Артем, насупившись, розпитував Павку про все, що сталося. Павка оповів усе, як було.

— Хто тебе бив? — глухо спитав Артем.

— Прохошка.

— Добре, лежи.

Артем одяг кожух і, не кажучи й слова, вийшов.

* * *

— Чи можу я бачити офіціанта Прохора? — спитав Глашу незнайомий робітник.

— Він зараз зайде, почекайте, — відповіла вона.

Величезна постать притулилася до одвірка.

— Добре, почекаю.

Прохор, що ніс на підносі цілу купу посуду, штовхнувши ногою двері, увійшов до посудомийні.

— Оце він і є, — сказала Глаша, вказуючи на Прохора.

Артем ступнув уперед і, важко поклавши руку на плече офіціантові, спитав, пильно дивлячись у вічі:

— За що Павку, брата мого, бив?

Прохор хотів звільнити плече, але страшний удар кулаком повалив його додолу; він спробував підвестися, але другий удар, страшніший за перший, пришив його до підлоги.

Перелякані посудниці кинулися вбік.

Артем обернувся і пішов до виходу.

Прохошка з розбитим до крові обличчям крутився на підлозі.

Артем з депо ввечері не повернувся.

Мати довідалася: сидить Артем у жандармському відділку.

Через шість днів повернувся Артем увечері, коли мати спала. Підійшов до Павки, що сидів на ліжку, і спитав лагідно:

— Що, оклигав, браток? — Сів поруч. — Буває й гірше. — І, промовчавши, додав: — Нічого, підеш на електростанцію, я вже про тебе говорив. Там діла навчишся.

Павка міцно стиснув обома руками величезну руку Артема.

Завдання і запитання.

1. Напишіть відповідь на запитання: з чого видно, що Павка був роботящий, сміливий хлопець?

2. Знайдіть у тексті оповідання місця, які підтверджують складену вами відповідь.

3. Як жилося дітям робітників у дореволюційний час?

Прочитайте книгу М. Островського
«Дитинство Павки Корчагіна».



ОЛЕКСІЙ МАКСИМОВИЧ ГОРЬКИЙ.

Олексій Максимович Горький — великий російський письменник, невтомний борець за свободу і щастя трудящих.

Горький народився 28 березня 1868 року в сім'ї робітника-столяра. Коли хлопчикові було чотири роки, у нього помер батько. Довелося маленькому Альоші жити в сім'ї свого діда, в Нижньому Новгороді на Волзі. Тепер це місто на честь великого письменника зветься Горький. Тяжко жилося Альоші. Дід його був суворою і жорстокою людиною. Зате любила й жаліла Альошу його бабка Акуліна Іванівна. Вона розповідала йому казки, вчила бути чесною, доброю людиною. І Альоша дуже любив свою бабку.

Восьми років Горький пішов працювати. За шматок хліба він збирав кістки й ганчірки, служив на побігеньках у крамничці, кухарчуком на пароплаві, підмайстром у пекарні. Потім він працював вантажником на пристані, сторожем на залізниці. Він обходив пішки майже всю Росію. Скрізь він бачив, як тяжко жилося трудящим, як гнобили їх багатії. Він гаряче співчував пригнобленому народу і ненавидів гнобителів.

Ні в гімназії, ні в університеті учитися Горький не мав змоги — для цього потрібні були кошти. Але він багато вчився сам,

багато читав. Книги були його кращими друзями. Увесь час, який лишався у нього від роботи, він віддавав читанню.

Своє перше оповідання Горький написав у 1892 році, коли служив сторожем на залізниці. З того часу він став письменником. В своїх чудових творах він правдиво показував тяжке життя трудящих за царизму і їх боротьбу; він закликав до революції.

Царські урядовці ненавиділи і боялися Горького. Вони ув'язнювали його, засилали у віддалені місця. Але ні тюрми, ні заслання не могли зломити волю мужнього борця. Він вірив у світле майбутнє своєї Батьківщини і разом з комуністами боровся за її звільнення. За це трудовий народ гаряче любив Горького. Шанував і любив Горького В. І. Ленін.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції О. М. Горький побачив, нарешті, свою Батьківщину вільною. Разом з усім радянським народом під керівництвом Комуністичної партії він будував нове життя.

Він учив наш народ ненавидіти ворогів соціалізму й нещадно боротися проти них. Він казав: «Якщо ворог не здається,— його знищують».

Горький дуже любив дітей, він бачив, як щасливо живеться їм в нашій країні, і радів за них. Юні піонери з усіх кінців Радянського Союзу надсилали листи «дідусеві Горькому», приїздили до нього в гості. Іноді він сам приїздив у гості до піонерів у табори, дитячі будинки, школи. Горький закликав радянську молодь добре вчитися, щоб бути гідною своєї Вітчизни.

Пам'ять про великого письменника, друга і вчителя трудящих нашої країни і всього світу, невтомного борця за їх свободу і щастя, живе і вічно житиме в серцях трудящих людей усього світу.

1. Груздьов.

В НАУЦІ У РИСУВАЛЬНИКА.

(З дитинства О. М. Горького).

Альоша знову повернувся до діда.

Бабка зустріла Альошу ласкаво і зразу ж пішла ставити самовар; дід глузливо, як завжди, запитав:

— Чи багато золота назбирав?

— Скільки є — все мое, — відповів Альоша. Дід ще більше сердив його.

— Ну, Лексей, за те, що місце сам собі знайшов та грошей

назбирав — молодець. Поживи в нас поки що, а потім я тебе теж на хороше місце влаштую.

— Куди ще? — незадоволено запитала бабка.

— До тітки Мотрони, до сина її... Рисувальником буде.

Будинок, у який повели Альошу, стояв на околиці міста. Він був новий, але якийсь негарний, брудний. Перед будинком був яр, куди скидали сміття з дворів, і на дні його завжди стояла калюжа густої темнозеленої твані¹. Місце було вкрай нудне. Після річки, полів та лісу цей куточок міста викликав у Альоші злу нудьгу. Спав він на кухні, біля дверей на парадний ганок; у голову йому пекло від кухонної печі, у ноги дуло з ганку; лягаючи спати, він збирав усі підстільки і клав їх собі в ноги.

Працював Альоша охоче — йому подобалось прибирати у хаті, мити підлогу, чистити мідний посуд, душники, дверні ручки, але хазяйка усе було мало.

Раз у раз вони сичали:

— Швидше неси самовар! Підітри тут! Віднеси це! Біжи в крамницю...

Вони скаржилися хазяїнові на грубіянство, а хазяїн суворо казав своєму учневі:

— Ти, брате, гляди мені!

Але одного разу він байдуже сказав дружині й матері:

— Заїздили хлопця, інший давно б утік або здох від такої роботи.

Не стерпівши образи, Альоша сказав:

— Ганчірником і то краще жити, ніж у вас. Взяли в учні, а чого вчите? Помиї виносити...

Альоша думав, що його проженуть, та трапилось не так. Через день хазяїн прийшов на кухню. В руках у нього була трубка товстого паперу, олівець, косинець і лінійка. Він сказав Альоші:

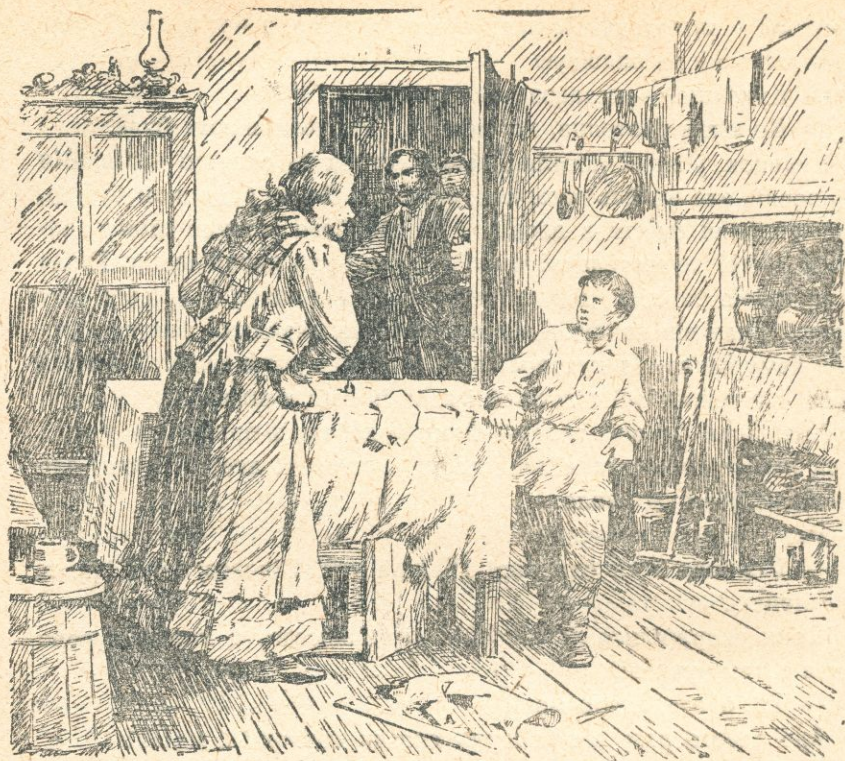
— Коли почистиш ножі, намалюєш оце!

На аркуші паперу був намальований двоповерховий будинок з безліччю вікон і ліпних прикрас.

— Ось тобі циркуль, — сказав хазяїн. — Зміряй усі лінії, познач кінці їх на папері точками, потім проведи по лінійці олівцем від точки до точки. Спочатку вздовж — це будуть горизонтальні, потім упоперек — це вертикальні. Валяй!

Альоша зрадів, що це чиста робота і початок науки. На папір

¹ Т в а н ь — bagno.



та інструменти він дивився з острахом та побожністю, нічого не розуміючи.

Проте одразу ж вимив руки і сів за стіл. Провів на аркуші всі горизонтальні, зміряв — добре! Хоч три, виявилось, були зайві. Провів усі вертикальні; з дивуванням побачив, що лице будинку безглуздо спотворилось. Вікна перемістилися туди, де мали бути простінки, а одно, виїхавши за стіну, висіло в повітрі, по сусідству з будинком. Парадний ганок піднявся на другий поверх, карниз опинився посеред даху, слухове вікно — на димарі.

Альоша довго і з сльозами дивився на ці непоправні чудеса, намагаючись зрозуміти, як воно сталося.

Потім вирішив так-сяк полагодити справу. Намалював на всіх карнизах і на гребені даху ворон, голубів, горобців, а на землі перед вікном — людей з парасольками.

Потім покреслив усе це навскоси смужками і віддав роботу вчителю. Той високо підвів брови, скуйовдив волосся і похмуро спитав:

— А це що таке?

— Дощик іде,— пояснив Альоша.— Коли йде дощ, усі будинки здаються кривими, бо дощ сам косий завжди. Птахи — оце все птахи — сховалися на карнизах. Так завжди буває в дощ. А це — люди біжать додому, ось пані впала, а це рознощик з лимонами...

— Красенько дякую,— сказав хазяїн, раптом зареготався і закричав:

— Ох, щоб тебе розірвало, звір-горобець!

Прийшла хазяйка, подивилася й сказала чоловікові:

— Ти його висічи.

Та хазяїн зауважив:

— Нічого. Я сам починав не краще...

Дав ще паперу і сказав:

— Валяй ще раз! Креслитимеш це, поки не доведеш до пуття.

І коли Альоша зробив вірну копію, хазяїнові дуже сподобалось:

— От бачиш,— зумів же! Так, можливо, ми з тобою дійдемо скоро й до справжнього діла...

І задав йому урок:

— Зроби план квартири: як розміщені кімнати, двері, вікна, де що стоїть. Я нічого не вказуватиму, роби сам.

Альоша пішов у кухню і замислився: з чого почати?

Та на цьому справа й кінчилася. Підійшла стара хазяйка і зловісно спитала:

— Креслити хочеш?

Схопивши Альошу за волосся, вона відтягла його від столу, розірвала рисунок і відкинула інструменти.

Прибіг хазяїн, припливла його дружина, і почали всі одне на одного кричати, а коли все скінчилося і баби розійшлися плачучи, хазяїн сказав Альоші:

— Ти поки що покинь усе це, не вчися — сам бачиш, он що виходить.

Запитання.

1. Що навівало на Альошу в тому куточку міста, де жив рисувальник, «злу нудьгу»?

2. Що робив Альоша у хазяїв?

3. Що сталося після протесту Альоші: «Взяли в учні, а чого вчите»?

4. Як Альоша виконував перше завдання?

5. З приводу чого хазяїн сказав Альоші: «Так, можливо, ми з тобою дійдемо скоро й до справжнього діла»?



М. Горький.

ДЕВ'ЯТЕ СІЧНЯ.

(Скорочено).

Офіцер, високий, білобрисий, з великими вусами, повільно йшов уздовж фронту і, натягаючи на праву руку рукавичку, крізь зуби говорив:

— Ро-озійдись!.. Ге-еть звідси! Що? Поговори,— я тобі поговорю!..

Обличчя в нього було товсте, червоне, очі круглі, світлі, але без блиску. Він ішов не кваплячись, твердо вдаряючи ногами в землю, але з його приходом час полетів швидше, наче кожна секунда поспішала зникнути, боячись наповнитись чимсь образливим, ганебним. За ним наче витягалась невидима лінійка, рівняючи фронт солдатів, вони підбирали животи, випинали груди, поглядали на носки чобіт. Деякі з них показували людям очима на офіцера й робили сердиті гримаси. Спинившись на флангу, офіцер крикнув:

— Струнко-о!

Солдати сколихнулись і завмерли.

— Наказую розійтись! — сказав офіцер і не кваплячись виїняв з піхов шаблю.

Розійтись було фізично неможливо, — натовп густо залив весь маленький майдан, а з вулиці, в тил йому, все йшов і йшов народ.

На офіцера дивилися з ненавистю, він чув насмішки, лайки, але стояв під їх ударами твердо, непорушно. Його погляд мертво озирає роту, руді брови ледь-ледь здригалися. Натовп гомонів, його, видимо, дратував цей спокій.

— Цей — скомандує!

— Він без команди ладен рубати.

— Ач, витяг оселедця...

— Гей, пане! Вбивати — готовий?

Розросталося буйне завзяття, з'являлося почуття безтурботного молодецтва, крики звучали голосніше, насмішки — гостріше.

Фельдфебель глянув на офіцера, здригнувся, зблід і теж швидко вийняв шаблю.

Раптом почувся зловісний спів ріжка. Публіка дивилася на горніста — він так дивно надув щоки й вирячив очі, що здавалось — обличчя його зараз лусне, ріжок тремтів у його руці і співав занадто довго. Люди заглушили гугнявий, мідний крик гучним свистом, виттям, вереском, вигуками прокльонів, словами докорів, стогоном тоскного безсилля, криками розпачу й молодецтва, викликаного відчуттям можливості вмерти в наступну мить і неможливістю уникнути смерті. Втекти від неї було нікуди. Кілька темних постатей кинулось на землю й припало до неї, дехто затуляв руками обличчя, а сивобородий чоловік, розкривши на грудях пальто, став попереду всіх, дивлячись на солдатів блакитними очима і кажучи їм щось таке, що тонуло в хаосі криків.

Солдати змахнули рушницями, взявши на приціл, і всі заледеніли в одноманітній, сторожкій позі, витягши до натовпу багнети.

Було видно, що лінія багнетів висіла в повітрі неспокійно, нерівно — одні занадто піднялись угору, інші нахилились униз, лише деякі дивилися прямо в груди людей, і всі вони здавалися м'якими, дрижали і наче танули, згинались.

Чийсь голос гучно, з жахом і огидою крикнув:

— Що ви робите? Убивці!

Багнети сильно і нерівно здригнулися, злякано зірвався залп, люди хитнулись назад, відкинуті звуком, ударами куль, падінням мертвих і поранених. Деякі почали мовчки стрибати через ґрати саду.

Бризнув ще залп. І ще.

Хлопець, поцілений кулею на ґратах саду, раптом перегнувся і повис на них вниз головою. Висока, струнка жінка з пишним волоссям тихо охнула і м'яко впала коло нього.

— Ах ви, прокляті! — крикнув хтось.

Стало просторіше й тихше. Задні тікали у вулиці, в двори, натовп важко відступав, скоряючись невидимим поштовхам. Між ним і солдатами утворилось кілька сажнів землі, густо укритої тілами. Одні з них, устаючи, швидко відбігали до людей, інші підводилися з важкими зусиллями, залишаючи за собою плями крові, вони, хитаючись, теж кудись ішли, і кров текла слідом за ними. Багато людей лежало нерухомо, горілиць і долілиць і на боці, але всі витягнувшись, у дивовижному напруженні тіла, що було схоплене смертю і наче виривалося з рук її...

Натовп, відступаючи, охкав, прокльони, лайки і крики болю зливалися в строкатий вихор з свистом, уханням і стогоном, солдати стояли твердо й були так само нерухоми, як мертві. Обличчя в них посіріли, і губи міцно постулялись, наче всі ці люди теж хотіли кричати і свистіти, але не наважувалися, стримувалися. Вони дивилися прямо поперед себе широко розплющеними очима і вже не кліпали. В цьому погляді не було помітно чого-небудь людського, здавалося, що вони не бачать нічого, ці спустошені, мутні цятки на сірих, витягнутих обличчях. Не хочуть бачити, може, потай бояться, що, побачивши теплу кров, пролиту ними, ще захочуть пролити її. Рушниці дрижали в їх руках, багнети коливалися, свердлили повітря.

Натовп знову похмуро й повільно посувався вперед, прибираючи мертвих і поранених. Кілька чоловік стали поруч з тим, що говорив до солдатів, і теж, перебиваючи його мову, кричали, умовляли, докоряли, беззлобно, з тугою й жалем. В голосах усе ще звучала наївна віра в перемогу правдивого слова, бажання довести безглуздість і безумство жорстокості, вселити усвідомлення тяжкої помилки. Намагалися й хотіли примусити солдатів зрозуміти ганьбу й огидність їх мимовільної ролі...

Офіцер вийняв з чохла револьвер, уважно оглянув його і пішов до цієї групи людей. Вона відступала від нього, не поспішаючи, як відступають від каменя, що не швидко котиться з гори. Блакитноокий бородатий чоловік не рухався, зустрічаючи офіцера словами гарячого докору, широким жестом показуючи на кров навколо.

— Чим це виправдати, подумайте? Нема виправдання!

Офіцер став перед ним, заклопотано насупив брови, витягнув руку. Пострілу не було чути, було видно дим, він повив руку вбивці раз, два і три. Після третього разу чоловік зігнув ноги, перекинувся назад, змахуючи правою рукою, і впав. До вбивці кинулися з усіх боків,— він відступав, махаючи шаблею, совав до всіх свій револьвер... Якийсь підліток упав під ноги йому, він його ткнув шаблею в живіт. Кричав ревучим голосом, стрибав на всі боки, як уперта коняка. Хтось кинув йому шапкою в обличчя, кидали грудками закривавленого снігу. До нього підбіг фельдфебель і кілька солдатів, наставивши багнети,— тоді нападаючі розбіглися. Переможець погрожував шаблею услід їм, а потім раптом опустив її і ще раз встромив у тіло підлітка, що повзав біля його ніг, сходячи кров'ю.

І знову гугняво заспівав ріжок. Люди швидко звільняли майдан перед цим звуком, а він тонко звивався в повітрі і наче докреслював порожні очі солдатів, хоробрість офіцера, його червону на кінці шаблю, розкошлані вуса...

Живий, червоний колір крові дражнив очі й притягав їх до себе, збуджуючи п'янке й злобне бажання бачити його більше, бачити срізь. Солдати якомось насторожились, рухали шиями і, здається, шукали очима ще живих цілей для своїх куль...

Офіцер стояв на флангу і, змахуючи шаблею, щось кричав, уривчасто, гнівно, дико.

З різних кінців у відповідь йому неслись крики:

— Кат!

— Мерзотник!

Він почав чепурити свої вуса.

Розітнувся ще залп, другий...

Запитання.

1. Як за наказом царя розправлялися з робітниками під час демонстрації?

2. Як поведився офіцер під час розстрілу демонстрації?

3. Як поставилися робітники до розправи царських солдатів?

Прочитайте книгу

М. Горького «Казки та оповідання».

МАТИ.

(Уривок).

Одного разу після вечері Павло запнув завіскою вікно, сів у куток і став читати, почепивши на стіні над своєю головою бляшану лампу. Мати прибрала посуд і, вийшовши з кухні, обережно підійшла до нього. Він підвів голову й запитливо глянув їй в обличчя.

— Нічого, Паша, це я так! — поспішно сказала вона й вийшла, збентежено поводячи бровами. Але, постоявши посеред кухні хвилину нерухомо, задумлива, заклопотана, вона чисто вимила руки й знову вийшла до сина.

— Хочу я спитати тебе, — тихенько сказала вона, — що ти все читаєш?

Він згорнув книжку.

— Ти — сядь, матусю...

Мати важко сіла поруч нього і випросталась, насторожилась, чекаючи чогось важливого.

Не дивлячись на неї, неголосно й чомусь дуже суворо, Павло заговорив:

— Я читаю заборонені книжки. Їх забороняють читати через те, що вони говорять правду про наше, робітниче життя... Друкують їх нишком, таємно, і коли їх у мене знайдуть — мене посадять у тюрму, — в тюрму за те, що я хочу знати правду. Зрозуміла?

Їй раптом стало важко дихати. Широко розкривши очі, вона дивилася на сина, він здавався їй чужим. У нього був інший голос — нижчий, густіший і звучніший. Він смикав пальцями тонкі, пухнасті вуса і дивно, спідлоба дивився кудись у куток. Їй стало страшно за сина й жалко його.

— Навіщо ж це ти, Паша? — промовила вона.

Він підвів голову, глянув на неї й неголосно, спокійно відповів:

— Хочу знати правду.

Голос його звучав тихо, але твердо, очі блищали вперто. Вона серцем зрозуміла, що син її прирік себе назавжди на щось таємне й страшне. Все в житті здавалося їй неминучим, вона звикла коритися не думаючи й тепер тільки заплакала тихенько, не знаходячи слів у серці, стиснутому горем і тугою.

— Не плач! — говорив Павло ласкаво й тихо, а їй здавалося, що він прощається.— Подумай, яким життям ми живемо? Тобі сорок років, а хіба ти жила? Батько тебе бив,— я тепер розумію, що він на твоїх боках зганяв своє горе,— горе свого життя; воно гнітило його, а він не розумів — звідки воно? Він працював тридцять років, почав працювати, коли вся фабрика містилася в двох корпусах, а тепер їх — сім!

Вона слухала його з страхом і жадібно. Очі сина горіли красиво та ясно; спираючись грудьми на стіл, він присунувся ближче до неї й говорив прямо в обличчя, мокро від сліз, свою першу промову про правду, яку зрозумів він. З усією силою юності й запалом учня, гордого знаннями, в істину яких він свято вірить, він говорив про те, що було ясне для нього,— говорив не стільки для матері, скільки перевіряючи самого себе. Часом він спинявся, не знаходячи слів, і тоді бачив перед собою засмучене обличчя, на якому тьмяно блищали затуманені сльозами добрі очі. Вони дивилися із страхом, з нерозумінням. Йому було жалко матері, він починав говорити знову, але вже про неї, про її життя.

— Які радощі ти знала? — питав він.— Чим ти можеш спом'янути прожите?

Вона слухала й сумно кивала головою, почувавши щось нове, не відоме їй, скорботне й радісне,— воно лагідно голубило її наболіле серце. Таку мову про себе, про своє життя вона чула вперше, і вона пробуджувала в ній давно заснулі, неясні думи, тихо роздмухувала погаслі почуття невиразного незадоволення з життя,— думи й почуття далекої молодості. Вона говорила про життя з подругами, говорила подовгу, про все, але всі — і вона сама — тільки скаржилися, ніхто не пояснював, чому життя таке важке й трудне. А ось тепер перед нею сидить її син, і те, що кажуть його очі, обличчя, слова,— все це бере за серце, сповнюючи його почуттям гордості за сина, який правильно зрозумів життя своєї матері, говорить їй про її страждання, жаліє її.

Все, що говорив син про жіноче життя,— була гірка, знайома правда, і в грудях у неї тихо тремтів клубок відчужань, що дедалі більше зігрівав її незнайомою ласкою.

— Що ж ти хочеш робити? — спитала вона, перебиваючи його мову.

— Учитись, а потім — учити інших. Нам, робітникам, треба вчитися. Ми повинні дізнатись, повинні зрозуміти — чому життя таке тяжке для нас.



Їй було солодко бачити, що його голубі очі,— завжди серйозні й суворі, тепер горіли так лагідно й ласкаво. На її губах з'явилася задоволена, тиха усмішка, хоч у зморшках щік ще тремтіли сльози. У ній змагалось двоїсте почуття гордощів за сина, що так добре бачить горе життя, але вона не могла забути його молодість і про те, що він говорить не так, як усі, що він один вирішив виступити проти цього звичайного для всіх — і для неї — життя. Їй хотілося сказати йому: «Любий, що ти можеш зробити?»

Але вона боялася перешкодити собі милуватися з сина, який раптом постав перед нею таким розумним... хоча трохи чужим для неї.

Павло бачив усмішку на губах матері, увагу на обличчі, любов у її очах, йому здавалося, що він змусив її зрозуміти свою правду, і юна гордість за силу слова підносила його віру в себе. Схвильований, він говорив, то усміхаючись, то насуплюючи брови, часом в його словах звучала ненависть, і коли мати чула його дзвінки, жорсткі слова, вона, лякаючись, хитала головою й тихо питала сина:

— Чи так, Паша?

— Так! — відповідав він твердо й міцно. І повідав їй про людей, які, бажаючи добра народові, сяли в ньому правду, а за це

вороги життя ловили їх, як звірів, садовили в тюрми, посилали на каторгу...

— Я таких людей бачив! — палко вигукнув він. — Це кращі люди на землі!

В ній ці слова збуджували страх, вона знову хотіла спитати сина: «Чи ж так?»

Але не наважувалась і, завмираючи, слухала оповідання про людей, незрозумілих їй, що навчили її сина говорити й думати так небезпечно для нього. Нарешті, вона сказала йому:

— Незабаром світатиме, ліг би ти, заснув!

— Так, я зараз ляжу! — згодився він. І, нахилившись до неї, спитав: — Зрозуміла ти мене?

— Зрозуміла! — зітхнувши, відповіла вона. З очей її знову покотилися сльози, і схлипнувши, вона додала: — Пропадеш ти!

Він підвівся, пройшовся по кімнаті, потім сказав:

— Ну, от, ти тепер знаєш, що я роблю, куди ходжу, я тобі все сказав! Я прошу тебе, мати, якщо ти мене любиш, — не перешкоджай мені!

— Голубчику ти мій! — вигукнула вона. — Може, — краще б мені не знати нічого!

Він узяв її руку й міцно стиснув у своїх.

Її зворушило слово «мати», сказане ним з гарячою силою, і це стискання руки, нове й дивне.

— Нічого я не робитиму! — уривчастим голосом сказала вона. — Тільки бережи ти себе, бережи!

Не знаючи, чого треба берегтися, вона тужливо додала:

— Худнеш ти все...

І, обнявши його міцне, струнке тіло голублячим теплим поглядом, заговорила покvapливо й тихо:

— Живи як хочеш, не буду я тобі перешкоджати. Тільки про одне прошу — не говори з людьми без страху! Стерегтися треба людей — ненавидять усі одне одного! Живуть зажерливістю, живуть заздрістю. Усі раді зло зробити. Як почнеш ти їх викривати та судити — зненавидять вони тебе, занапащать!

Син стояв на дверях, слухаючи тоскную мову, а коли мати скінчила, він, усміхаючись, сказав:

— Люди лихі, так. Та коли я дізнався, що на світі є правда, — люди стали кращі!..

Він знову усміхнувся й казав далі:

— Сам не розумію, як це сталося! З дитинства всіх боявся,

став підростати — почав ненавидіти, кого за підлість, кого — не знаю за що, так, просто! А тепер усі для мене іншими стали, — жалко всіх, чи що? Не можу зрозуміти, але серце пом'якшало, коли дізнався, що не всі винні за бруд свій...

Він замовк, наче прислухаючись до чогось у собі, потім неголосно й вдумливо сказав:

— Ось як дихає правда!

Коли він ліг і заснув, мати обережно встала з своєї постелі й тихо підійшла до нього. Павло лежав горілиць, і на білій подушці чітко вимальовувалось його смугляве, вперте й суворе обличчя. Притиснувши руки до грудей, мати, боса і в самій сорочці, стояла біля його постелі, губи її беззвучно ворушилися, а з очей повільно й рівно одна по одній текли великі, мутні сльози.

Запитання.

1. До чого прагнув Павло, за що він боровся?
2. Як Павло з'ясував матері правду про робітниче життя?

М. Ульянова.

ЯК УЧИВСЯ В. І. ЛЕНІН.

(Із спогадів сестри В. І. Леніна).

У Володимира Ілліча ще з дитячих років була дуже характерна риса: все, за що б він не брався, він виконував дуже добре. Частенько так буває, коли учневі задають написати вдома твір і строк великий — він сідає працювати в останні дні перед тим, як треба подавати письмову роботу. Думає: «Часу багато, встигну». Коли Володимирові Іллічу задавали якусь письмову роботу додому, він брався до неї відразу — готував матеріал: підбирав собі книжки, читав їх, робив виписки.

У нього була звичка писати олівцем. Він тоненько застругував його; це був ідеально заструганий олівець. Виписки він робив і писав тільки на одному боці перегнутого вздовж аркуша паперу. Якщо йому спадало щось на думку, він брав потрібну сторінку і дописував на правому боці. План твору він складав задалегідь.

Коли я була в другому класі гімназії, він іноді мені допомагав у заняттях, коли я чого-небудь не розуміла. І завжди ви-



магав великої акуратності й точності. Пам'ятаю, мені задали нарисувати карту Європи. Я, поглянувши на карту, нарисувала від руки. Він сказав, що для цього є циркуль, треба виміряти точно віддалі, і примусив усе переробити.

От другий випадок. Я вивчала з ним мови. Треба було вписувати незнайомі слова. Я взяла зошит, взяла першу, що потрапила мені в руки, нитку і почала зшивати. Нитка була чорна. Володимир Ілліч побачив і каже: «Як? Білий зошит чорними нитками? Не можна!» От яка точність була у нього в усьому. І це лишилося на все життя.

Мені доводилося з ним жити в тодішній Самарській губернії, на хуторі Алакаєвці,— тепер там колгосп «Уголок Леніна», дуже добрий колгосп. Володимир Ілліч жив там улітку. Було йому років вісімнадцять-двадцять. Час у нього був розподілений. Акуратно щодня встане, нап'ється чаю, забере зошити, словники, книжки і йде в куточок саду. Поставив собі там стіл, лавочку, трапецію. Сам зробив: позабивав палиці і приладнав поперечину.

Регулярно, в певну годину, щоб марно не витратити часу, сідав він за книжки. Зранку він брався за важчі предмети: політекономію, історію. І так звичайно годин до двох, до обіду, він проводив час у цьому куточку. Я приходила туди вивчати іноземні мови.

Не було того дня, щоб він не працював...

Які б не були в людини великі здібності, без такої наполегливої праці не можна чогось досягнути. Після обіду він ішов або гуляти, або в той же куточок читати белетристику, нові жур-

нали. Ця точність у розподілі часу залишилась у Володимира Ілліча з юнацьких років. Тим-то він і встиг дуже багато зробити.

Володимир Ілліч дуже любив мови: німецьку, французьку, багато уваги приділяв їх вивченню. У нього були підібрані всі словники.

Особливо близьких товаришів у школі в нього не було, але шкільні товариші до нього добре ставились. Він бувало раніше йшов до школи, щоб допомогти кому-небудь в задачах і стародавніх мовах, які він дуже добре знав, та і в нових мовах.

В старших класах гімназії Володимир Ілліч проводив усі вечори за книжками, готуючись до тієї революційної роботи, якою було заповнене все його наступне життя. Надто запам'ятався мені час після того, як Володимир Ілліч скінчив гімназію, роки, коли він жив з нами в Казані й Самарі, до від'їзду в Петербург.

Навесні 1887 року (рік, коли Володимир Ілліч скінчив гімназію) ми одержали повідомлення про страту старшого брата. Десятки років минули з того часу, але й тепер я добре бачу вираз на обличчі Володимира Ілліча в ту хвилину. І він став готувати себе до того шляху, який, на його думку, повинен був привести і справді привів до перемоги.

Коли ми жили у селі в Самарській губернії, Володимир Ілліч щоранку після чаю ішов, навантажений книжками, словниками й зошитами, в затишний куточок саду, де стояли стіл і лава. Там проводив Володимир Ілліч більшу частину дня за науковими заняттями. Він не просто читав книжки, він вивчав авторів, студював їх, робив нотатки й виписки з книжок. Я приходила в цей куточок вивчати з ним мови, і мене, тоді ще зовсім дитину, вражала наполегливість і акуратність, з якою Володимир Ілліч робив ту справу, за яку він брався. І таке викликав він до себе почуття, що хотілось без усяких спонукань зробити все на світі, аби тільки він був задоволений тобою, аби тільки заслужити його похвалу.

Цілі дні проводив Володимир Ілліч за книжками, відриваючись тільки для прогулянки та для розмов і суперечок з тим невеличким гуртком товаришів, що так само, як і він, готували себе до революційної роботи. Це вміння працювати, ця наполегливість збереглися в нього на все життя. І в заслання, і за кордоном він користувався кожною вільною годиною, щоб піти в бібліотеку. Збереглося багато зошитів і нотаток Володимира Ілліча, і з них можна бачити, яку величезну кількість літератури з усіх галузей знання він простудював. Він усе життя вчився. Вивчав великих

мислителів, живе життя й практику, факти й числа. Гімназія була тільки початком.

При всій своїй природній обдарованості Володимир Ілліч не був би тим, ким він був, якби не працював так наполегливо над собою протягом усього свого життя, починаючи з гімназичних років.

Завдання.

Складіть усну розповідь про те, як В. І. Ленін у дитинстві готував свої уроки (за спогадами сестри Леніна).

Прочитайте книгу
О. Кононова «Оповідання про Леніна».

М. Рильський.

ВОЛОДЯ УЛЬЯНОВ.

Хлопчєня з розумними очима,
із чолом високим та ясним,—
гріє серце постать ця любима,
це обличчя рідне нам усім.

З року в рік безсмертна слава лине
до найдальших на землі країв:
виріс той з маленького хлопчини,
хто велику партію створив.

Він неправду подолав криваву,
вождь і друг усім трудівникам,
він Радянську збудував державу,
заповів прекрасну дружбу нам.

Придивіться ж до портрета, діти,
чистим серцем присягу складіть,
щоб, як Ленін научив нас, жити,
щоб, як Ленін нас учив, творить.

Завдання.

1. Навчіться читати цей вірш виразно.

2. Знайдіть у дитячих газетах і журналах, які вийшли до дня народження В. І. Леніна, твори про Володимира Ілліча. Перечитайте їх.

НЕ ЗНІС ТИ ТЯЖКОЇ НЕВОЛІ.

(Одна з улюблених пісень Володимира Ілліча Леніна).

Не зніс ти тяжкої неволі,
ти смертю геройською вправ,
за діло народне, велике
життя своє чесно віддав.

Ненавість нам серце стискала,
ми прагнули в бій полетіть,
і ворогам нашим за тебе
клялися ми всі відплатить.

Боровся ти вперто й хоробро,
з тобою у лавах ми йшли,
а нині брати твої вірні
на цвинтар тебе понесли.

З тобою одна нам дорога,
як ти, ми в неволі помрем,
як ти, ми за діло народне
до бою життя понесем.

Та ворог з тебе не глумився,
круг тебе стояли свої.
Самі ми з журбою закрили
орлині очі твої.

Собою угноїмо землю,
як ти, для майбутніх людей,
ми тільки пророками будем
великих народних ідей.

Не горе саме почували,
не сльози журби ми лили,
коли ми тебе поховали
на цвинтарі в мерзлій землі.

Та знаємо всі ми напевне,
що нас пам'ятатиме світ
і ворогам нашим суворо
відплатить трудящий нарід.

Завдання і запитання.

1. Кого оспівує ця пісня?
2. За які великі народні ідеї закликає боротися ця пісня?
3. Як здійснився заклик пісні — суворо відплатити ворогам трудящого народу?
4. Вивчіть цю пісню напам'ять.

Прислів'я.

У гурті і смерть не страшна.

КАЗКА ПРО ЛЕНІНА.

Не за горами високими, не за морями глибокими, а в старій одній країні люди жили та гіркі сльози проливали. Над тими людьми були хазяї люті-прелюті, а з тих людей вони знущались та, знущаючись, сміялись. А люди мовчки на хазяїв працювали, кров свою невинну проливали. Раз зійшлися після роботи потайки, щоб хазяї не знали, бідні люди та й у себе спитали:

— Чи довго знуцання над нами буде? Чи довго будуть стогнати в ярмі люди? — Та й задумались.

А один із сміливіших наважився сказати, де цієї правди шукати: «Єсть на світі чоловік, зовуть його Гірським Орлом. Той Орел над землею всією літає та в людей про горе питає. Чи не піти нам або кого послати, щоб у того Орла правди попитати?»

— А чому ж ні? — люди загули.

Вибрали бідного-пребідного, але сміливого коваля та й послали до Орла. Пішов коваль, в руки взяв молот і пішов. Іде та й іде, а назустріч дідок; зморшки такі на лобі, старий, видно, похилий вік. В руках косу тримає. А коваль і питає:

— Куди йдеш?

А незнайомий чоловік і каже:

— Іду узнавати, чи буде коли людям життя. Я ходак із свого села та йду запитати про це в Орла.

— Та й я того. Ходім разом.

Багато ще на дорозі людей коваль і чоловік з косою стрічали. Куди йдуть? — питали. Кажуть:

— Із свого села йдем шукати правду, а де її знайти, питаєм в Орла.

Ідуть та й ідуть. Доходять до гори. Аж гульк — Орел угорі літає, крилами махає; як побачив людей, спустатись почав. А як спустився низько додолу, запитав, чому люди прийшли до нього.

Виступив коваль і розпочав:

— Я прийшов до тебе, Орле, щоб ти сказав, чи довго люди убогі й бідні будуть стогнати в ярмі.

Виступали так усі і говорили та в Орла допомоги просили.

Тоді Орел, усміхнувшись, глянувши на людей, сказав:

— От ти, чоловіче, добрий коваль, ви з косами — косарі, а якби ви всі та правди не просили і її не шукали, а взяли молотки та коси та всіх хазяїв лютих-прелютих та попроганяли. А то тепер на багатих працюєте ви. Хоч убогий, хоч і голодний — однако живи і на пана-хазяїна роби.

Підняли ходаки коси, а коваль — молот та й гукнули всі на один лад:

— Вірний-превірний наш Орле, веди нас на багачів!

І Орел повів.

...Зашуміла бурхлива година, здригнулась у полі билина. Бачив світ, як тяжко з молотками й косами бились люди з панамі. Бачив світ, як молотки й коси міцно тримали робітники й селяни

та вражих панів гнали. Потекла вража кров панська річками, кров, яку ссали вони з людей віками.

А як скінчилось усе, люд вільно зітхнув і Орлові сказав:

— Спасибі, Орле, ти нам вірну порадоеньку дав. Ти нам відкрив очі, які темні були, ти нам їх відкрив, і ми правду знайшли. Ми знайшли правду, яку в тебе питали, правду, яку весь вік шукали. І лихого ярма в нас нема.

Спасибі ж, Орле, великий, гірський, ти один для нас у світі могутий, близький!

Завдання.

1. Визначте головну думку цієї казки.
2. Перекажіть казку своїми словами.

Прислів'я.

Ленінів заповіт облетів увесь світ.

С. Михалков.

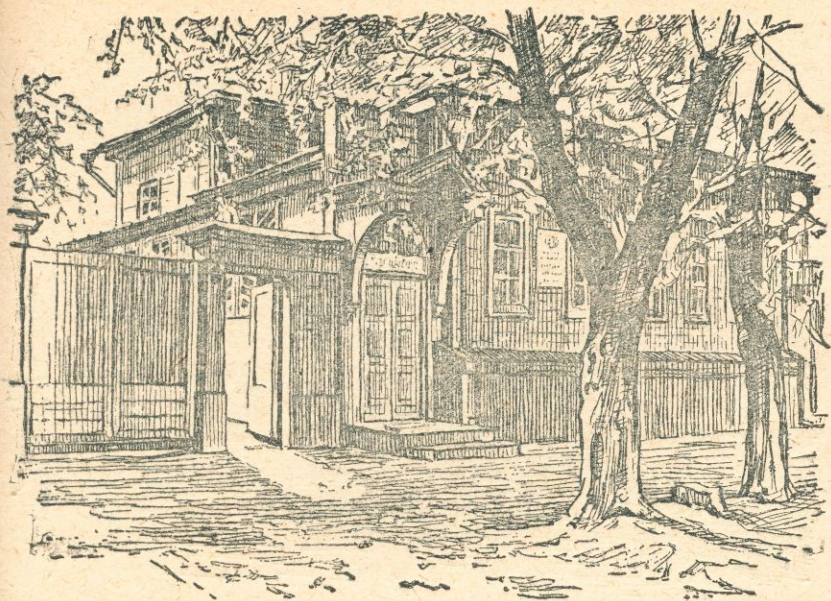
НА БАТЬКІВЩИНІ ЛЕНІНА.

В Сімбірську
народився наш Ілліч,
де під горою
Волги бистротіч.

Хоч це було
багато літ назад,
є й зараз там
будинок той і сад,
де юний Ленін, мріючи,
зростав,

де юнаком
із хлопчика він став.
Нам дорогий цей сад,
привітний дім,—
це гордість наша:
Ленін жив у нім!
Величний дім!
Тут створено музей,
і кожен день
багато в нім гостей.

У цих кімнатах, пам'ятних для нас,
звучить оповідання повсякчас
про хлопчика, що мріяв з юних літ,
щоб встав народ,
навіки скинув гніт,
щоб світло запалало на весь світ,
щоб добре жив людей трудящих рід.

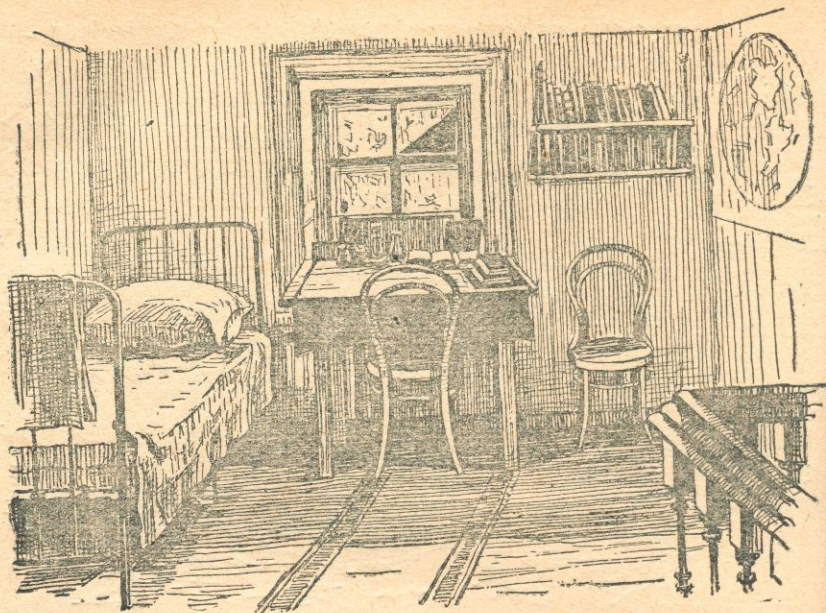


Ми в місті,
де в дитинстві Ленін жив.
Він тут зростав, з братами тут дружив.
Цією вулицею в клас він поспішав,
тут перший раз екзамени складав.

Заходим в клас.
В цій класі парта єсть.
Для школяра сидить за нею — честь!
Бо тут сидів Ульянов-гімназист,
а він учився на похвальний лист!

Йдемо в оселю юного орла.
Ось тут сім'я Ульянових жила.
Сімнадцять років жить тут привелось...
Ген — батьків кабінет.
Ідальня ось...

Стоїть рояль в вітальні,
наче жде,
що зараз хтось заграти підійде.



Звичайні речі зводяться навстріч.—
Яскраво промовляє кожна річ!
Поглянеш —
і здається, що за мить
сюди Ульянов-учень забіжить
і на ходу почне розповідать:
«Із алгебри та ще й з латині — п'ять!»

На цім стільці він з книгою сидів,
крізь це вікно дивитися любив.
Він ці книжки з полички часто брав
і шахмати ось ці переставляв.

Дім з мезоніном.
Рідний нам музей.
І повний він схвильованих людей.
Місця завітні, вславлені навік,
де народивсь великий трудівник,
де той російський хлопчик ріс, мужнів,
що потім став
грозою для панів.

Він ворог тим, хто сів смерть навкруг,
а для людей трудящих —
вождь і друг.

В Сімбірську
народився наш Ілліч,
де за містечком
Волги тиха річ...

Та за роки небачено змінивсь
той городок, де Ленін народивсь.
Звідсіль Ульяновим
в життя почато путь,
тепер Сімбірськ Ульяновськом зовуть.

І в кожному домі днів щасливих лет,
і в кожному домі — Леніна портрет.

Завдання і запитання.

1. Складіть за цим віршованим оповіданням усну розповідь про будинок, в якому жив Ленін в дитинстві.
2. Ким був В. І. Ленін для панів? А для трудящих?
3. Про що мріяв Ленін з юних літ? Скажіть про це словами вірша.

Б. Шатілов.

ДИРИГЕНТ.

(З оповідань про С. М. Кірова).

Весною 1906 року Серьожа Костріков¹ разом із своїми товаришами — Поповим, Шпильовим і Решетовим — з доручення партії організував підпільну друкарню в самотньому будинку на окраїні міста Томська.

Друкарня була вже майже устаткована, як раптом годині о 5 ранку підпільники почули, що хтось грюкає в двері. Вони поглянули у вікно і побачили, що будинок оточений жандармами, поліцією й солдатами. Відчинили двері.

В будинок увійшов пристав з поліцією, і почався трус.

¹ Костріков — справжнє прізвище С. М. Кірова.



Трус тривав цілий день. Пристав викликав саперів. Сапери по всьому подвір'ї рили ями, розрили погріб, зірвали підлогу в будинку і не знайшли не тільки друкарні, а навіть і найменших слідів її. Поліцаї ошаліли. Вони точно знали, що в цьому будинку десь є таємна друкарня. Але шукають, а знайти не можуть. Підпільники раділи і сміливо могли пишатися своєю майстерною роботою.

Їх арештували і під посиленням конвоєм поліції відвели в тюрму.

Начальник наказав тюремному наглядачеві провести арештованих у камеру.

Старий наглядач, брязкаючи ключами й шаблею, повів їх довгим коридором. Він човгав важкими чобітьми по кам'яній підлозі і бурчав, ніби скаржився:

— Що ж це?.. Хіба це тюрма? Не тюрма, а республіка.

А в тюрмі і справді під натиском революції завелися дивні й незвичайні для старого тюремника порядки.

О 6 годині ранку, після перевірки в'язнів, двері всіх камер відчинялись навстіж, і всі в'язні могли ходити по коридорах і камерах, як у готелі. І тільки після вечірньої перевірки в'язні розходились по камерах і їх запирали на ніч.

Звичайно, не в усіх тюрмах і не всі тюремники розчинили навстіж двері камер. Але томські тюремники під натиском революції змушені були це зробити,

І спершу в'язні справді майже не відчували жодних утисків. Тільки вечорами, коли їх запирали в камери, ставало нестерпно.

За ґратами світить місяць, в розчинені вікна лине свіже повітря, пахне лісом. В камерах — усе молодь, хочеться співати не самому, а хором, усією тюрмою. Але почнуть співати — і все не в лад. Плюнуть спересердя і замовкнуть. Нічого не виходить.

Потрібен диригент, щоб починали всі зразу. А як тут диригувати? Співці відокремлені товстими стінами. У вікно висунутися? Не можна — ґрати заважають. Що ж робити? Як налагодити хор?

У Серьозі Кострікова був добрий голос, і він любив співати. От він найбільше і думав, як би зробити, щоб можна було всій тюрмі співати хором.

І придумав. Він поставив лампу на стіл, сам став на стілець між лампою й вікном, і от за вікном через весь двір на білу стіну упала величезна тінь. Всі тюремні вікна виходили в двір, і тінь Кострікова було видно з усіх камер. В'язні зразу розгадали вигадку Кострікова.

Ось тінь підняла руки і застигла нерухомо. Всі принишкли. Тінь енергійно змахнула руками, і вся тюрма разом і в лад заспівала:

Хмари зловісні нависли над нами...

Пісня переплеснулася за ґрати камер і попливла в весняному повітрі в долину. З Серьожою співала вся тюрма.

Завдання і запитання.

1. Пригадайте, що ви знаєте з уроків історії про підпільну (таємну) боротьбу більшовиків проти царизму. Складіть усну розповідь за цим оповіданням про молоді роки видатного комуніста С. М. Кірова.

2. Для чого він влаштував підпільну друкарню?

3. Які риси його характеру виявились під час ув'язнення в тюрмі?

4. Як він організував інших ув'язнених для спільного співу революційних пісень?

5. В чому виявилась непохитна віра С. М. Кірова і інших ув'язнених комуністів в наступну перемогу революції?

АНДРІЙ І ВАСИЛЬКО.

(Уривок з роману «Народжені бурєю»).

Василько пробрався на завод з першою групою робітників, що прийшли на зміну.

Василько не раз пробирався до брата навіть під час роботи, вужем просковзуючи між робітниками, уникаючи зустрічей з сторожами.

Він забирався на вугільний двір, залазив у широку вентиляційну трубу, якою спускався до вигрібної ями, куди викидали відпрацьований вугільний шлак. Потім по залізній балці добрався до вугільної ями, а звідти, відваливши два-три шматки антрациту¹, потрапляв у котельню, у виїмку, з якої брали вугілля. Свого секрету Василько не відкривав нікому, навіть братові.

Жах охопив Василька, коли він дізнався, що Андрій² зачинився в котельні і що його хочуть убити.

Василько кинувся в натовп і, працюючи ліктями й головою, забирався у саму гушавину. Боячись, щоб його не впіймали, він утік через службовий хід на вугільний склад і тут тільки пригадав свою лазівку...

Добравшись до вугільної ями, Василько довго в темряві лазив по вугіллю, боляче натикаючись на каміння коліньми й головою, шукаючи проходу до виїмки і не знаходячи його. Прохід засіпали новопривезеним вугіллям. Тоді хлопець став розбирати вугілля, відтягуючи вбік важкі брили. Одна з них скотилася вниз і боляче вдарила його по босих ногах. Василько упав і довго плакав. Та коли наплакався, знов узявся за роботу. Він уже вирив невелику яму. Але розгрібати ставало все важче. Вугілля доводилось тягати нагору і кидати далі, щоб воно не котилось на голову. Вугільна пилюга лізла йому в ніс і очі. Він чхав і відплющувався. Але кінця вугіллю не було видно. Василько подумав, що він не там копає. Йому стало образливо й страшно. Він знов заплакав.

— Андрію! Андрію-ю-ю-ю-шка!..— закричав він з усієї сили. Андрій підскочив, ніби його вжалило.

— Пху, чорт!

¹ Антрацит — сорт вугілля.

² Андрій Птаха — брат Василька, робітник-революціонер, який закликав до страйку.

Йому здалося, що десь за спиною плаче Василько. Птаха стояв у вугільній ямі, тримав у руках карабін і не зводив очей з вікон.

— Андрюшка! — десь зовсім близько кричав Василько.

Згори скотився камінь і боляче вдарив Андрія по плечу.

Слідом за тим радісний крик:— Це я, Васька,— стримав Птаха від пострілу.

Справжній, живий Василько спускався до нього. В Андрія застукотіли зуби при думці, що він мало не застрелив його зараз.

— Андрюшка, це я... Там їх наїхало ще багато... Цілий двір, на конях. І найголовніший їхній... Тікай звідси! Тут дірка є... Я через неї щоразу лазив. Тільки зараз вугілля насипали догори, я не міг пролізти,— кричав Василько на вухо братові, обіймаючи його.

Серце в Андрія закалатало.

— Звідки ти проліз сюди?

— З вугільного двору.

— Там ходу нема...

— А я через трубу. Вона широка! І ти пролізеш. Ходім, Андрюшка, ходім! Бо їх там наїхало! Дядько Остап каже, що вони тебе уб'ють!..

Василько тяг Андрія до отвору.

— Лізь, а я за тобою!

Василько подряпався вгору. Птаха ще раз оглянув котельню, затухаючі топки і поліз за ним...

Василько уже дожидав його там. Андрій обережно поставив запобіжник і подав йому карабін. Потім, дряпаючи плечі, втиснувся в дірку і, хапаючись руками за вугілля, що осипалося, з великими труднощами вибрався нагору.

Василько підганяв його. Андрій схопився руками за важку кам'яну брилу і звалив її в дірку. Хлопець помагав йому, руками й ногами штовхаючи в дірку грудки антрациту. Через хвилину дірка була завалена.

Василько вів Андрія своїми шляхами. Птаха з жахом думав, що́ буде, коли він не влізе у вентиляційну трубу. З величезним полегшенням зітхнув він, коли слідом за Васильком просунув голову й плечі і став повільно просуватись вперед.

Коли вони вибралися нагору, йшов дрібний дощ. Вугільний двір був поза основною заводською територією, від якої його відокремлювала висока кам'яна стіна.

Сюди йшли під'їзні залізничні колії.



Василько пішов на розвідку. Скоро він повернувся й сповістив, що на колях нікого нема.

Вони сповзли з вугільної гори і, зігнувшись, побігли між вагонами. Останній вагон стояв біля самих воріт. Вони перелізли через ґратчасті залізні ворота і кинулись бігти по залізничній колії.

Василько летів попереду, як птиця, розставивши руки і роблячи двометрові стрибки. Він часто оглядався, чи встигає за

ним брат. Андрій біг з усієї сили. Дощ хльоскав їм в обличчя. Низькі, важкі хмари затягли все небо.

Андрій не кидав карабіна. «Все одно уб'ють, якщо впіймають. То хоч порішу двох під кінець», думав він, не вірячи ще, що врятується. І тільки коли завод залишився далеко позаду і під'їзні колії стали повертати до вокзалу, Андрій зупинився і, знесилений, присів на насип.

— Стій, Васильку, не можу більше! — крикнув він і схопився рукою за серце.

— Тікаймо, Андрюшка, тікаймо, а то доженуть! — Боязко озирючись, хлопець нетерпляче підстрибнув. Промоклий до останньої нитки, він мерзлякувато щулився від холоду й переляку. Забризкані грязю босі ноги його задубіли. Стоячи на шпалі, він тер ногу об ногу.

Йому здавалося, що Андрій сидить дуже довго.

— Уже буде, Андрюшка, біжімо!

Птаха втомлено обернувся, подивився на ноги Василька і на якусь подібність до кашкета, що млинцем прилип до його голови, на його зігнуту в три погібелі фігурку в старій жіночій кофті, і гострий жаль та гірка образа за собаче життя, при якому він не міг заробити навіть на чоботи й одержу цій дитині, стиснули йому горло.

«А тепер і шматка хліба не буде. І самому діватися нікуди».

— Андрюшка,— жалібно затяг Василько.

Андрій піднявся. Звідти, де в густому тумані потонув завод, долітало грізне завивання гудка.

З високого насипу Птаха побачив знайомий будинок біля водокачки і тільки тепер повірив у своє врятування.

— Васильку, братіку! Плювали ми тепер на них! А за тебе я ще розрахуюся...— Він обняв братіка, притис його до грудей.

Добре, що не треба було приховувати сліз. Хто побачить їх, коли дощ ллє цілими потоками?

Завдання.

1. Придумайте продовження цього оповідання.
2. Складіть усну характеристику його дійових осіб — Андрія та Василька.

Прочитайте книгу В. Катаєва «Біліє парус одинокий».

В ЧАС ЖОВТНЕВИХ ДНІВ...

Хто перший в час Жовтневих днів
підняв свободи стяг,
хто перший людству засвітив
до комунізму шлях?

— Під ленінським прапором гордим
ми людських добилися прав...

Спасибі тобі,
наш російський народі,
хто Леніна світові дав!

В нас доля і воля — єдині,
ми разом ідем у бою.

Спасибі тобі,
хто поміг Україні
здобути державність свою!

Святкуєм свою перемогу, —
і прапор, і шлях в нас — один!

Спасибі тобі,
хто подав допомогу
піднять Україну з руїн!

Спасибі, російський наш брате,
за силу твою керівну,
за розум ясний,
за стійкий твій характер
у мирних ділах і в війну!

Цвіти, розцвітай, Україно!
Уся українська земля
возз'єднана вже
у державу єдину
під сонцем високим Кремля!

Завдання і запитання.

1. Згадайте, які ви знаєте вірші про Велику Жовтневу соціалістичну революцію.

2. Знайдіть образні слова, якими в цих віршах поети оспівують велику перемогу трудящих в жовтні 1917 року.

3. До кого звертають поети слова любові і вдячності за наше щасливе радянське життя?

ГОЛУБИЙ КИЛИМ.

(Таджицька легенда).

I.

Жив колись в одному кишлаку¹ дехканин² на ім'я Рахім. Був він дуже бідний — не мав ні землі, ні води. Тільки й було в нього, що стара хатина та тканий голубий килим. Працював Рахім у бая³, спушував кетменем⁴ землю, сівя пшеницю і одержував за це на день три коржі та глек холодної води. Так харчувалися вони з жінкою і дочкою. Жили хоч і бідно, але в мирі і згоді. Вечорами вони сиділи на порозі хати і милувалися своїм голубим килимом. Такого килима не було ні в кого на весь кишлак. Виткані були на ньому голубі міста, зелені сади, бірюзове небо й сині зорі. Дістався цей килим Рахімові від матері, а вона одержала його від своєї матері, а та — від своєї. Говорили про цей килим, що виткала його прапрапрабабка Рахімова і ткала його з молодих літ до самої смерті.

Вмираючи, вона сказала:

— Бережіть, діти, цей килим. В чийм домі він висітиме, тому дасть він мир і щастя.

І Рахім любив, пильнував і беріг свій голубий килим.

Але якось бай, дізнавшись про килим, покликав Рахіма до себе.

— Віддай мені твій килим, — сказав він.

Рахім подумав і відказав:

— Як же я можу віддати своє щастя? І навіщо тобі воно: у тебе все є — і земля твоя, і вода твоя, і барани твої. А в мене тільки самий килим. Ні, не віддам я тобі килима.

Бай розсердився і прогнав Рахіма з двору.

Відтоді Рахім почав що не день приносити додому все менше хліба й води.

Голодно стало в домі Рахіма.

Тоді жінка Рахімова взяла кетмень і пішла разом з чоловіком на байське поле. Працювали вони з ранку до ночі, а хліба діставали за це ще менше.

Тоді взяла кетмень і маленька дочка Рахімова. Утрюх вони

¹ Кишлак — село.

² Дехканин — селянин.

³ Бай — багач.

⁴ Кетмень — просте землеробське знаряддя.

робили всю важку роботу в бая, але він тільки кричав на них і годував недоїдками, що зоставались від псів.

Одного разу, коли їсти було нічого, задумався Рахім. Думав, думав і пішов у поле.

— Слухай, поле,— сказав він.— Це я, Рахім. Ти мене давно знаєш. Давно й я тебе знаю. Щороку я спущую тебе кетменем. Прошу тебе, дай мені трохи землі.

Але поле зітхнуло й сказало:

— Я б і раде прислужитись тобі, та бай, пан мій, довідається і розсердиться на мене. Іди краще звідси!

Але Рахім не послухав. Він насипав два мішки землі й відніс їх до свого дому. Там він висипав землю біля порога і пішов до пшениці.

— Слухай, пшенице,— сказав він,— ти мене знаєш давно, і я тебе знаю давно. Це я, Рахім, що засіяв тебе навесні. Дай мені трохи зерна. Я хочу засіяти своє маленьке поле.

Але пшениця злякано замахала колосками й зашептала:

— Тихше, тихше! Може почути господар наш. Іди собі швидко звідси!

Але Рахім не послухав. Він вирвав два жмути колосків і пішов додому.

Він посіяв пшеницю біля порога і вночі пішов до арика¹.

— Слухай, арику,— сказав Рахім,— ти мене знаєш давно, і я тебе знаю давно. Це я ношу твою воду в байський дім. Дай мені трохи води полити моє маленьке поле.

Але арик голосно задзюрчав:

— За законом моя вода належить баєві. Іди краще, а то тебе побачить пан мій!

Та Рахім не послухав, набрав два глеки води і поніс додому. Він полив свій засів водою і став дожидати врожаю.

Не пройшло і двох місяців, як біля порога Рахімової хати виросла буйна пшениця. Рахім зібрав зерно, змолв його, і його жінка напекла коржів.

В цей час бай вирішив обійти свої володіння.

Вийшовши в поле, він побачив невеличку ямку. Бай розсердився і закричав на все поле:

— Куди ділася земля з цієї ями?

Поле злякалось і сказало:

— Це не я... Це Рахім прийшов і силою забрав трохи землі.

¹ Арик — штучний канал для зрошення,

Бай пішов далі і побачив, що нестає колосків у його пшениці, а в арику стало менше води.

Тоді бай, розлютований, пішов до дому Рахіма. А там тільки що спеклися коржі і смачно пахло свіжим хлібом.

Бай закричав ще з порога:

— Ти вкрав мою воду, пшеницю й землю! От я посаджу тебе в тюрму! Ти їв хліб з моєї пшениці. Я візьму в тебе твій килим. І я вчиню з тобою за законом.

Він зняв килим із стіни і поніс, а його слуги схопили Рахіма й посадили в тюрму.

Рахім і сам не знав, скільки часу просидів він у тюрмі. Очі його відвикли бачити, ноги відвикли ходити.

Нарешті, двері тюрми розчинились, і він вийшов на волю. Насилу він дійшов до свого дому й став, не вірячи очам: кругом валялись тільки куски цегли.

Пішов Рахім до сусідів, і сусіди сказали йому, що жінка його вмерла з горя і дочка пішла невідомо куди, а хата спустила й розвалилась.

З серцем, повним гніву, пішов Рахім до бая і побачив на стіні в нього свій голубий килим. В домі бая чулись пісні, там були веселощі й щастя.

Ще більше розгнівався Рахім і крикнув на весь кишлак:

— Нема правди на землі! Поки живі хоч двоє людей, один буде господар, другий — слуга, один буде щасливий, другий — нещасливий.

І вирішив Рахім піти назавжди в гори, щоб ніколи більше не бачити ні одної людини.

Він пройшов усю країну, перетяв піски пустелі і піднявся в гори. Там він знайшов печеру, з усіх боків оточену скелями. Звідти було видно тільки небо і вільний літ птахів.

Він зостався жити в горах. До нього приходили дикі кози і давали йому молоко, бджоли приносили мед у його печеру, а гірський орел ділився з ним здобиччю.

Рахім забув про людей. Тільки один раз, через багато років, коли він уже постарів і борода його посивіла, він спитав у орла:

— Що діється на землі? Чи є там іще люди?

— Є, — відповів орел. — Але вони воюють і вбивають один одного.

І Рахім зрадів: він подумав, що скоро на землі не буде зовсім людей

II.

Минуло ще багато років. І вранці якось Рахіма збудили глухі удари. Скелі навколо його печери здригалися. Раптом вони з гуркотом розкололися на багато частин і полетіли в безодню.

Рахім побачив людей — то вони висаджували в повітря скелі. Гнівний скочив він, готовий тікати в глиб гір. Але раптом його погляд упав на долину, яку раніш заслоняли скелі. Там, де перше жовтіли мертві піски пустелі, тепер у блакитній далині зеленіли сади й поля, здіймались білі й голубі міста. Усе було так, як на чудесному килимі. І Рахім, не тямлячись, побіг униз, щоб ближче роздивитися на свій килим.

Але коли він зійшов з гір, він подумав:

«Це просто здалось мені; в густому ранковому тумані земля видалася мені килимом».

Але земля була така хороша, так пахли сади, так зеленіли поля, що він пішов далі.

Незабаром він утомився і захотів пити. І в цей час він побачив арик. Це був знайомий йому арик, але він був далеко глибший і ширший.

— Я хочу пити,— сказав Рахім.— Та хіба можна пити бідняку з байського арика? Мене знов посадять у тюрму.

Але арик заплюскотів у берегах і сказав:

— Пий, добрий чоловіче! За новим законом моя вода належить усім дехканам, пий, скільки хочеш.

Рахім здивувався, але напився води й пішов далі.

Тут він побачив велике поле і на ньому багато людей. Земля була чорна, жирна, а люди працювали, сміялися і співали.

Рахім здивувався і сказав:

— Чому вони так радіють? Хіба солодко працювати на байському полі?

І раптом йому сказало поле:

— За новим законом земля належить усім дехканам, а бая давно вже нема.

Рахім не повірив і спитав у людей:

— Хто господар цієї землі?

Вони спершу не зрозуміли його, а потім сказали:

— Хіба ти не знаєш? Ми всі господарі цієї землі!

Рахім пішов далі, дуже здивований.

Він увійшов у кишлак і побачив нові, прикрашені будинки. Один будинок був більший і красивіший за всіх. Рахім підійшов

ближче і побачив багато дітей. Посеред двору лежав голубий килим, і на ньому гралися найменші діти. Рахім пізнав свій голубий килим щастя.

Діти розглядали виткані на ньому міста й сади, лепетали й сміялись. Довго стояв Рахім і дивився на дітей. Він згадав усе своє життя, і маленьку дочку свою, і тяжку роботу в бая. І сам не помітив Рахім, як заплакав.

— Чого ти плачеш, дідусю? — спитали в нього діти.

— Я плачу з радості, — відказав Рахім. — Щось сталось із старою землею. Усе на ній змінилось. Земля й вода належать усім дехканам, а діти граються на голубому килимі щастя.

І він спитав:

— Хто тут у вас у кишлаку старший?

Діти повели його кишлаком прямо до байського дому.

Рахім увійшов, але, замість бая, він побачив жінку, що сиділа й розмовляла з дехканами.

Рахім придивився до неї і раптом пізнав у ній свою зниклу дочку. І дочка пізнала його, зраділа й сказала:

— Сідай, будь гостем, батьку. Я зараз розв'яжу суперечку цих дехкан.

Вона почала говорити й судити і незабаром помирила обох дехкан, і вони пішли, обидва задоволені.

Старий Рахім слухав мудрі слова своєї дочки і заплакав цього дня вдруге.

Дочка здивувалась і спитала:

— Чого ти плачеш, батьку?

— З гордості, — відповів Рахім. — Хто б міг подумати, що жінка, дочка бідняка, може бути де-небудь старшою.

— За новим законом, — відказала дочка, — кожен, кому довіряють дехкани, може бути старшим.

Тоді Рахім живо скочив і закричав:

— Що ж це за закон і звідки він узявся?

Дочка нічого не сказала батькові, але взяла його за руку й повела в свій дім.

Вона розіслала килими, поставила глеки, повні вина, принесла круглий чавун з пилавом і блюда з смаженою бараниною, і дині, і виноград, і спілі гранати. Тут-таки поклала вона білі коржі. Потім дочка Рахімова пішла по кишлаку з хати в хату, вона запрошувала всіх дехкан до себе в гості. Прийшли старі і молоді, чоловіки і жінки, дочка Рахімова посадила їх на килими

навколо батька. Вони їли й пили і вітали Рахіма. А один з них, славетний співець — меддах, ударив по струнах дутари й заспівав. Він співав про бої за волю, про запеклу боротьбу, про безсмертного Леніна. Рахім слухав і раптом побачив перед собою країну в диму й вогні, а дочку свою і дехкан свого кишлаку і ще багато народу — на полі бою. Вони бились і перемагали ворога. А серед ворогів побачив Рахім старого бая. Потім розійшовся дим, погас вогонь, і на землі стали працювати вільні люди. І Рахім побачив, як зазеленіли поля, як зацвіли сади, вирости голубі міста.

— Тоді було дано людям новий закон,— так закінчив меддах свою пісню.

І тут Рахім заплакав утрете цього дня.

— Чого ж ти плачеш? — спитали його дехкани.

— Я плачу,— відповів Рахім,— з сорому, що всі ці роки я не був з вами.

Завдання.

1. Складіть і напишіть план твору.
2. Перекажіть за планом зміст легенди.
3. Визначте головну думку легенди (як змінилося життя в Таджикистані після Жовтневої революції).

Прочитайте книгу І. Василенка «Зірочка».

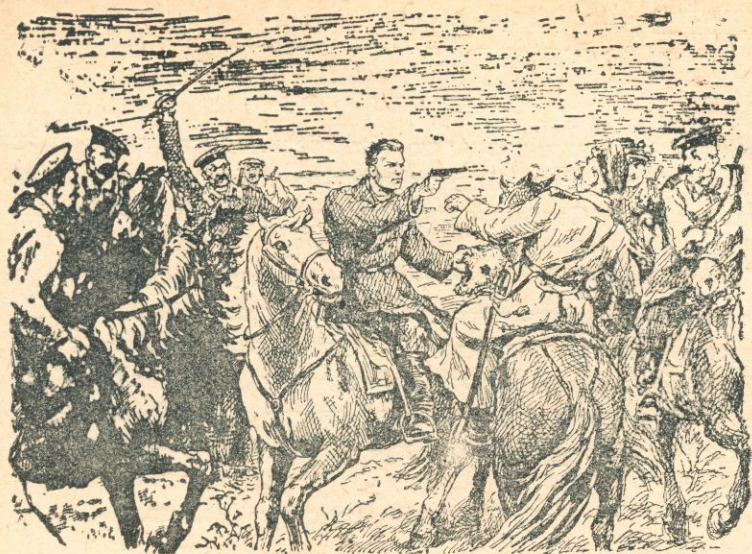
А. Гайдар.

ВАСИЛЬ КРЮКОВ.

У червоноармійця Василя Крюкова був поранений кінь, і його наздоганяли білі козаки.

Він шпурнув порожню гвинтівку, відстебнув шаблю, сунув наган за пазуху і, повернувши знесилоного коня, поїхав козакам назустріч.

Козаки, зрозуміло, здивувалися, бо не за звичаями було, щоб червоні кидали зброю на землю... Тому вони не зарубали Крюкова з ходу, а оточили, захотіли дізнатися, що цій людині потрібно



і на що вона сподівається. Крюков скинув сиву папаху з червоною зіркою і сказав:

— Хто тут начальник, той нехай швидше бере цю папаху.

Тоді козаки вирішили, що в цій папасі зашитий військовий пакет, і вони покликали свого начальника.

Але коли той під'їхав і простяг руку, Крюков з-за пазухи вихопив наган і вистрілив у лоб офіцера. Крюкова козаки зарубали і поскакали далі своїм шляхом.

Одні козаки лаяли Крюкова, інші — свого офіцера. Але були й такі, що їхали тепер мовчки і похмуро думали про те, яка міцна у червоних сила.

Запитання.

1. Для чого червоноармієць Крюков вдав, ніби він здається ворогам?

2. В чому виявилась його непохитна сила волі і відданість Батьківщині?

Прочитайте книгу
А. Гайдара «Тімур і його команда».

БІЙ ПІД СЛОМІХІНСЬКОЮ.

(Уривок з твору «Чапаєв»).

Гармати ревінням вкривали місцевість. Шугав полем гуркіт, наче кидався з боку в бік і смертельно ревів велетенський звір, загнаний у коло. Серед стогону, свисту й ревіння йшли веселіше цепи, підбадьорені вогнем.

У чорній шапці з червоною околичкою, у чорній бурці, що маяла на вітрі, з кінця в кінець носився Чапаєв. І всі бачили, як тут і там з'являлась раптом і швидко зникала його постать, впаяна в сідло. Він на льоту давав накази, передавав потрібне, питав. І командири, що так добре знали свого Чапая, коротко, швидко давали потрібні відомості — ані слова зайвого, ані хвилини затримки.

— Всі кулемети цілі? — кидав на скоку Чапаєв.

— Цілі! — кричав йому хтось із цепів.

— Скільки повозок снарядних?

— Шість...

— Де командир?

— На лівому...

Він мчав на лівий фланг.

Цепи прожогом кидались у бій. В ту ж мить зривалися з ланцюгів козацькі кулемети. Цепи припадали до землі, впивалися в снігову кору — лежали, як мертві, чекали на нову команду.

Позаду цепів літав Чапаєв, коротко, швидко й владно наказував, ловив відповіді.

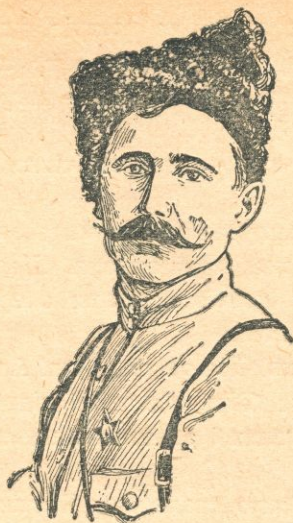
От він раптом повернув коня, мчить до командира батареї:

— Бити по вітряках!

— Всі кулемети з вітряків скосити!

— Станицю не чіпати, поки не скажу!

І, швидко повернувши, помчав назад до цепів. Частіше, дужче й лютіше загомоніли гармати. Станиця нервово поспішала спинити цепи, що бігли перебіжкою. Вітряки завили й раптом розірвалися, мов гавкання, сухою колючою тріскотною — пущено всі кулемети враз. Обидві сторони посилювали вогонь. Але щохвилини ближче й ближче червоноармійці, дедалі точніше падають, рвуться снаряди, дух завмирає від думки, що смерть така близька, що такий близький ворог, що треба зламати його і на його плечах удертися в станицю.



Розпалений, з палаючими очима кидається Чапаєв з кінця в кінець. Посилає посланців то до кулеметів, то до гармат, то до командира полку, то знову мчить сам, і бачать бійці, як миготить скрізь його постать. От підлетів кавалерист, щось швидко-швидко йому сказав.

— Де? На лівому фланзі? — стрепенувся Чапаєв.

— На лівому...

— Багато?..

— Багато...

— Кулемети на місці?

— Все як слід... Послали за підмогою.

І він мчить туди, на лівий фланг, де грізно насунулась небезпека. Козаки летять лавою...

Вже близько, видно, як скачуть коні... Підлетів Чапаєв до командира батальйону:

— Ні з місця! Всім у цепі!.. Залпом огонь!

— Так точно!..

І він пролетів уздовж лав приниклих до землі бійців.

— Не бійся, не бійся, хлопці! Не вставати... підпустити — і огонь по команді. Всім на місці!.. Огонь по команді!!!

Сильне слово таке потрібне бійцям у ці останні вирішальні хвилини! Вони спокійні!.. Вони бачать, вони чують, що Чапаєв з ними. І вірять, що не буде лиха...

Як тільки козаки долетіли на постріл, ударив залп, за ним — другий... Кинулася нервова кулеметна тріскотнява...

Тра-та-та... Тра-та-та... Тра-та-та...— вигравали невпинно кулемети.

Ах-xxx! Ах-xxx! Ах-xxx! — наздогін чітко, гостро лунали одностайно залпи...

Лава збилася, переплуталася, на мить завмерла.

Ахх! Ахх! — зривалися сухі випали. Ще мить — лава не рухається... Ще мить, і коней мордами обернено назад. Козаки мчать назад, а їм наздогін:

Тра-та-та... Ахх! Ахх! Тра-та-та... Ахх! Ахх...

Відбито атаку. Вже бійці від землі підводять голови. У них на обличчях, непростиглих і збентежених, ледве помітна боязка усмішка...

Цепи йдуть під самою станицею. Частіше, частіше, частіше перебігають... Вже бійці забігли за перші вітряки, купками поховалися де за горбками, де під тином, раз у раз глибше, глибше — в станицю...

І раптом вибухло несподіване:

— Товариші!.. Ура!.. Ура!.. Ура!..

Цеп здригнувся, стрепенувся, гвинтівки взято напоготів — цепи поривчастим легким скоком полетіли в останню атаку...

Більше не чути козацьких кулеметів — порубано на місці кулеметників... У станиці гомінкі хвилі червоноармійців. Десь далеко-далеко промайнули останні верхівці...

Червона Армія вступила до станиці Сломіхінської...

Завдання.

Знайдіть в тексті місця, які характеризують В. І. Чапаєва.

Прочитайте книгу О. Кононова
«Оповідання про Чапаєва».

С. Крижанівський.

ЛІДА І ЧАПАЄВ.

Була холодна зима 1918 року з лютими морозами та вітрами. Біля одного будинку в селі на вітрі майорів червоний прапор. Там стояв штаб чапаєвського загону і жив сам Василь Іванович Чапаєв. Біля будинку завжди походжав вартовий з гвинтівкою в руках.

Одного разу вартовий помітив, що через двір швидко пробігла якась маленька постать, закутана в хустку. Обмерзлі валянки задріботіли по сходах, і перед ним опинилась маленька дівчинка.

— Ти куди? — скрикнув червоноармієць і перегородив її гвинтівкою вхід до хати.

— Я до Чапаєва, до Василя Івановича, — відповіла дівчинка тоненьким голосом.

— А ти хто будеш?

— Я? Я — Ліда Ягунова. Хочу поступити в загін до Чапаєва... А ти хто?

— Будеш багато знати — скоро старою станеш, — з посмішкою сказав вартовий. — Та куди ж тобі в загін поступати? Ти ж дівча! Скільки тобі літ?

— Тринадцять, — сміливо відказала Ліда.

— Тринадцять? Ну і молодець! Тільки ж куди тобі! Мала ти, дівчино. Дуже мала! Тобі ще кашу їсти, а не воювати. Підрости трохи!

Але Ліда не здавалась.

— Я хочу в загін! — уперто крикнула вона. — Пустити до Чапаєва.

При цих словах дівчина пригнулась і під багнетом прослизнула в двері.

— Тихше, не так швидко! — почувся над нею чийсь спокійний голос, і Ліда побачила перед собою невисокого русявого чоловіка з вусами, у військовому одязі.

— Ти будеш Чапаєв? — сміливо спитала Ліда.

— Я буду Чапаєв, — з усмішкою відповів він.

— Так що, Василь Іванович, дівчина проситься в загін, — сказав вартовий. — А тільки ж мала дуже, їй ще з ляльками гратись...

Чапаєв уважно поглянув на Ліду.

— Нічого, що мала. Зате бідова, відразу видко, — сказав Чапаєв. — А чия ти, дівчино?

Ліда розповіла йому про своє життя. Як батько її, самарський робітник, пішов на війну і загинув безвісті, як померла мати, а її взяв до себе дядько, а в дядька свої діти в хаті, як побачила вона Чапаєва і вирішила йти до нього в загін. Вона тут не буде сидіти, склавши руки. Вона і стріляти навчиться, і рани перев'язувати, а на конях вона змалку їздити вміє.

Василь Іванович, слухаючи дівчину, замислився. Він, мабуть, пригадав своїх дітей, яких так рідко доводилось бачити, і сказав: — Завоюємо волю, дівчино, і побудуємо прекрасне життя. А дітям найкращі палаци віддамо, щоб жили і горя не знали так, як ти його зазнала, Лідо.

Звелів Чапаєв прийняти її до загону і навчити стріляти з кулемета. Був у Ліди товариш Колька, трохи старший від неї. Він теж виріс без батька й без матері, і його усиновив чапаєвський загін.

Разом з Лідою вивчали вони кулемет і швидко стали добрими стрільцями.

Незабаром прийшов наказ виступати в бій з козаками, що повстали проти Радянської влади.

Ліда із своїм кулеметом була в секреті на передовій лінії. Ніч була тиха, зоряна, чути було кожний рух, кожний шелест. Ліда побачила, як від ворогів підкрадаються якісь темні тіні. Вона зрозуміла, що то підлазять до чапаєвців козаки, щоб напасти на них зненацька. Тихесенько поповзла вона до своїх і сказала про це командирові.

Стрепенулися чапаєвці. Почулася команда, пролунали перші постріли.

Загомонила біла банда, побачивши, що її наступ розгляділи.

А Ліда вже була біля кулемета і разом з Колькою строчила по козаках.

Раптом постріли затихли... Що це, ворог утікає? Ні, в передранковому тумані Ліда помітила, що білі їх обходять, щоб напасти збоку. Тоді вона й Колька підхопили свій важкий кулемет, перенесли його на лівий фланг, замаскувалися в кущах і стали чекати.

І справді, так і сталося. Білі напали з другого боку. Розпочався гарячий бій. Зататакали кулемети, загриміли гармати, земля здригалася від снарядів. Від сотень кінських копит далеко йшла луна. То козаки на конях ішли в атаку. Але Ліда зустріла їх стрільбою з кулемета. Вона ще щільніше припала до нього і поливала білих убивчим огнем.

У чорній бурці, на бистрому коні Василь Іванович літав з одного місця бою на друге. Командував, підбадьорював бійців, сам вів їх в атаку, і як тільки чапаєвці бачили перед собою свого любимого командира, вони ще з більшим завзяттям кидалися на ворога.

Козаки не витримали кулеметного вогню, яким їх частувала Ліда, лягли на землю і почали копати окопи. В цей час до Ліди підїхав Чапаєв і прокричав їй:

— Добре, молодець! Бий їх, буржуїв, бий білогвардійців!

Настав світанок. Ясніше стало видно козаці шеренги. Ліда перевірила приціл і знову застрочила по ворогах. Колька безперестанку подавав їй кулеметні стрічки з патронами.

Козаки не витримали і кинулись тікати.

— За мною! — закричав Чапаєв і помчав на чолі своїх бійців доганяти козаків. Прогнали їх і відбили багато зброї...

Після бою Чапаєв покликав до себе Ліду. Він ходив по хаті і стиха співав свою улюблену пісню: «Як по лінії Уральській молодий орел літав...» Тут він побачив Ліду, що несміливо зайшла до кімнати.

— Молодець, Лідо! — Він вийняв з кишені золотий годинник і подав їй.— На, візьми і пам'ятай, що Чапаєв завжди цінить сміливих і хоробрих. Я знав, що з тебе добрий чапаєвець вийде.

Він обняв і поцілував Ліду.

— От так «чапайонок»! — сказав хтось з червоноармійців.— Власний годинник Василь Іванович подарував!

З того часу прозвали Ліду «чапайонок». Вона стала улюбленицею всього полку.

Час минав, з полку скоро виросла дивізія. Її назвали Чапаєвською. Білогвардійці дуже боялися цієї дивізії, бо командував нею улюблений народний герой, пролетарський полководець, уральський козак Василь Іванович Чапаєв.

Ніколи радянський народ не забуде Чапаєва, який самовіддано боровся за перемогу Радянської влади і загинув, захищаючи наше радісне й щасливе життя.

Завдання і запитання.

Складіть усну розповідь про життя Ліди в чапаєвському загоні, про те, як вона захищала Радянську Батьківщину від ворогів-білокозаків. За що Чапаєв нагородив Ліду? Згадайте читані вами твори про подвиги молодих захисників нашої Батьківщини.

Прочитайте книгу

О. Фадєєва «Метелиця».



С. Крижанівський.

ОПОВІДАННЯ ПРО ЩОРСА.

Щорс був героєм громадянської війни. Він на Україні завзято боровся з українськими націоналістами — петлюрівцями та гетьманцями, а також з німецькими окупантами. І його так само боялися вороги, як і Чапаєва. Де тільки з'являвся Щорс, вороги тікали, а робітники та бідні селяни раділи.

Щорс народився на Чернігівщині, у місті Сновську, де його батько працював на залізниці машиністом. Сім'я Щорсів була велика — сім душ дітей — і жила бідно. Коли Микола Щорс виріс, царський уряд забрав його на війну. На війні він побачив, що доводиться воювати за царя, панів та попів, а трудящому люду од війни одна шкода. На фронті, в окопах, Щорс зустрівся з солдатами-більшовиками, які йому пояснили, що, тільки поваливши царський уряд, скинувши поміщиків та капіталістів і встановивши владу робітників і селян, можна добитися кращого життя.

З того часу Микола Щорс став більшовиком.

У жовтні 1917 року робітники під проводом Комуністичної партії скинули капіталістів та поміщиків і встановили Радянську владу.

Щоб задушити революцію, капіталісти покликали собі на допомогу на Україну військо німецьких загарбників.

Микола Щорс, як тільки почалася революція, повернувся з

фронту, організував партизанський загін і почав бити куркульські банди гетьманців, петлюрівців та виганяти геть з нашої землі німецьких окупантів.

Німці-окупанти хотіли впіймати Миколу Щорса і вбити його. Але Щорса трудно було захопити.

Одного разу він прийшов додому і приніс торбинку з гранатами.

— Що це ти приніс, Колю? — питає мати.

— А це, — каже Щорс, — солдатська картопля, будемо годувати панів.

Аж тут в хату вбіг маленький хлопчик.

— Ховайтеся, дядьку Миколо, німецькі офіцери йдуть вас шукати.

Що тут робити! Але Микола зразу придумав. Пішов у погріб, заліз у діжку і звелів накрити його кругом, а зверху накласти квашеної капусти.

Аж тут уже і німецькі офіцери йдуть до хати. Один з них ударив Щорсову матір по голові револьвером і закричав:

— Де твій більшовик? Признавайся!

— Немає в мене ніяких більшовиків, — каже мати.

Вони побили її і шукали Миколу скрізь — на горищі, в погребі, в коморі. Один з них навіть заглянув у діжку, де сидів Микола, але побачив, що там капуста, і одійшов. Так і не знайшли німці Щорса.

А як тільки вони пішли, Микола виліз із погребя. Обняла його мати і каже:

— Колю, дитино моя, тікай, бо вб'ють тебе німці...

— Заспокойся, мамо, я їм ще покажу, будуть пам'ятати Миколу Щорса, — і, забравши торбинку з гранатами, Щорс пішов у ліс, до своїх партизанів.

Швидко про хоробрість Щорса та його партизанського загону довідався Володимир Ілліч Ленін і викликав його разом з товаришами до себе в Кремль.

Ленін зустрів Щорса ласкаво, посадив коло себе і почав розпитувати, як він воює з німецькими буржуями, гетьманцями та петлюрівцями.

Щорс коротко й точно розповів Володимирові Іллічу про становище на Україні і сказав: для того, щоб вигнати геть з України німецьких окупантів, гетьманців та петлюрівців, потрібна

допомога російських братів, потрібна Червона Армія. Партизани самі не переможуть. Володимир Ілліч наказав Щорсові організувати Червоне військо і продовжувати боротьбу.

Повернувшись з Москви, Щорс організував з партизанів, робітників та бідних селян Богунський полк і почав із своїми червоноармійцями виганяти з Радянської України ворогів трудящого люду. До нього приходило багато народу з просьбою: «Візьми мене в свій полк добровольцем».

— Обіцяй мені чесно боротися за владу Рад,— казав Щорс.

— Клянусь захищати інтереси робітників і трудящих селян,— відповідав кожний.

Незабаром у Щорса вже було стільки народу, що утворилось аж три полки — ціла дивізія. Всі вони були одягнуті в червоноармійську форму і носили на шапках червоні зірки.

Щорс водив їх у бій. Він був сміливий і хоробрий, ніколи не відступав і в бою йшов попереду червоноармійців, а вони його так любили, що готові були йти за ним у вогонь і в воду. Щорс казав про своїх бійців: «Богунці не питають, чи багато ворогів, а тільки — де вони».

30 серпня 1919 року Щорс, як завжди, приїхав на фронт оглянути, як іде бій. На фронті гриміли гармати, тріщали кулемети, бахкали гвинтівки. Як тільки бійці дізнавалися, що серед них Щорс, обличчя в них ясніли, і вони ще з більшим завзяттям били петлюрівські банди.

Кулі пролітали над головою в Щорса. Він підвів голову, взяв бінокль і почав розглядати, як іде бій, та давати накази.

Раптом бінокль випав у Щорса з рук, і він схилив голову. Куля влучила йому у висок, з голови потекла червоною цівкою кров.

Щорс важко дихав і через кілька хвилин помер.

Миттю дізналися червоноармійці про смерть свого любимого командира і запалали ще більшою ненавистю до ворогів.

— Вперед, ура! Помстимося за Щорса!

Як буря, кинулися вперед бійці з криками «ура» і знищили ворожий полк. Червоноармійці відплатили ворогам за смерть свого любимого командира.

Так помер за революцію відважний герой громадянської війни Микола Щорс.

Там, де точились бої, де богунці били ворогів, тепер шумлять важким колосом колгоспні лани і щаслива молодь співає дзвінкі пісні про незабутнього героя українського народу Миколу Щорса.

Завдання.

1. Знайдіть в тексті місця, які характеризують Щорса.
2. Скажіть, що спільного в образах Чапаєва й Щорса.

Прочитайте книгу С. Скляренка
«Легендарний начдив».

О. Корнійчук.

ОПОВІДАННЯ ХРИСТИНИ АРХИПІВНИ.

(З п'єси «Платон Кречет»).

...У дев'ятнадцятому году я служила в маленькій лікарні санітаркою коло станції Попелюхи. Чули, Попелюхи? Хворих було небагато, одні видужували, другі вмирили, і життя наше медичинське йшло спокійно. Але одного вечора в село влетіла денікінська кавалерія. Розійшлись вони на ніч по хатах, а в лікарню прийшов офіцер з наказом, щоб ми зібрали увесь струмент, ліки і вранці виїхали разом з ними, як мобілізовані. Лікар і фершал зразу погодились, але через годину втекли... Залишилась я сама з хворими і думаю: що ж його робити, коли уся медицина втекла? Але чую — за селом з яру заокотів кулемет — і пішло... Оточили наше село червоні... Били, били цілу ніч з гармат денікінці, а вранці таки здалися. Вийшла я до воріт лікарні, дивлюсь — несуть когось пораненого. Підходять... Питає один із зіркою: «Це лікарня?» «Тут, — кажу, — несіть сюди», а сама потерпаю, що ж воно буде, коли наші лікар і фершал — уся медицина втекла... А вони всі з ружами, і серед них схожого на лікаря нема. «Хто ви така?» питає матрос, видко, командир. «Христина Архипівна — санітарка», кажу я. «Покличте лікаря, — комісара важко поранено, великий осколок у нозі». «Нема лікаря, нема і фершала. Втекли ще вчора, втекла вся медицина». І розказала я їм усе... Стогне бідний комісар. Побіліло лице в нього, кров'ю сходить... Дивляться на нього мовчки зажурені червоноармійці, а командир не витримав і витер сльозу кулаком... І так мене за серце взяло...

Підійшла я до них і кажу: «Скидайте, хлопці, ружа, мийте руки і будете мені допомагати...» І скинули вони мовчки ружа, помили руки і поклали комісара на стіл. Розрізала я штанину, дивлюсь — заповорвся в ногу великий осколок. Хотіла я робити операцію без болю, знайшла шприц, але не могла знайти тих ліків, що біль спиняють, бо на всіх пляшечках по-латині написано, а уся наша медицина втекла. Промила я рану, змастила йодом, взяла медичинський ніжик, потримала його на вогні і кажу їм: «Тримайте, хлопці, комісара, тримайте міцно, бо будемо починати». Поклали вони руки на комісара, я швидко розрізала тіло і легенько витягла осколок. Спинила кров і забинтувала. На другий день легше стало комісарові. Полежав він шість днів, а на десятий вирушили вони з села, і, коли проїздили коло лікарні, спинив їх командир-матрос. Викликали мене, і не встигла я підійти, як крикнув матрос-командир: «Ескадрон, смирно, на Христину Архипівну рівняйсь!» Усі вихопили шаблі, а я з переляку мало не впала. Тоді зійшов з коня матрос-командир, підійшов до мене, взяв під козилок і сказав: «Від красної кавалерії благодарим вас, Христину Архипівно, за операцію нашому дорогому товаришу комісару. Ми вас призводимо в почотні червоні санітарки». Зняв він з безкозирки зірку, дав мені і поцілував. Усі крикнули «ура» три рази і поїхали... І зараз лежить у мене дома ця зірка. Залізна вона, але дорога мені, бо такий случай у нашій медичинській жизні забути не можна.

Завдання і запитання.

1. Перекажіть це оповідання, близько додержуючись тексту.
2. Які риси радянської жінки відбито в образі Христини Архипівни?

Прислів'я.

Армія Червона — наша міць і оборона.

С. Олійник.

ЗА ПРИКЛАДОМ СТАРШОГО БРАТА.

Жила і живе Україна моя
за прикладом старшого брата,
тому трудова її славна сім'я
щаслива така і багата.

У тім наша гордість і сили оплот,
що перший (могутнім походом!)
у Жовтні пішов український народ
за братом — російським народом!

Вернувшись до праці з тяжкої війни,
відбивши ворожі навали,
Вітчизни радянської вірні сини —
життя ми нове збудували.

Щасливе життя, де навіки брати
сім'ї трудової народи!
Зросли на Україні міста і сади,
нові піднялися заводи.

Вершить Україна геройські діла,
в труді, як і в битвах, завзята,
бо йде вона вірно, як завжди ішла,
за прикладом старшого брата!

Із братом російським народів сім'я
навіки щаслива й багата!
Іде в комунізм Україна моя
за прикладом старшого брата!

ЛЕГЕНДА ПРО КОТОВСЬКОГО.

Було це у Бессарабії, давно, ще до революції. Там, на схід від річки широкої, стояв фільварк великий. Володар фільварку — кровожадний пан Ахват. Землі панові — куди очима не глянеш, ліси Ахватові — куди ногою не ступиш. На фільварку не робота, а пекло. Ще сонце не сходить, на роботу підіймають. Давно сонце бувало зайде, за строкових забувають. На тоці лампи запалюють і до ранку працювати заставляють.

Оце, що розкажу, було під осінь.

На фільварку пшениці колосисті склали, на тоці молотарку поставили, молотьбу почали. Гаряча робота. Строкові з сил вибиваються, ярмо тягнуть, хліба для дітей заробляють, — у розпалі робота. І раптом з-за кучугурів прилетів вітер. Бризнув дощ. Машини стали. Строкові перепочити думали. Чують дзвоники. Показався фаєтон. Баскі коні землі не чують. Під'їхав Ахват.

— Чого стали? — кричить. — Механіка мені!

Підійшов старенький, голова снігом посипана, шапку зняв.

— Ясний пане, дощ перебив.

Ахврат не слухає. Хмуриться пан.

— Молотити наказую. Зараз мені молотити, зараз мені молотити, зараз мені молотити, бо тебе на барабан пущу, старий чорт!

— Не піде, мокро,— виправдувався механік.

— Так моїх наказів не виконувати? Ось тобі — раз, два!

І на засніжену голову старого удари посипалися. Хтось крикнув. Збіглися робітники. На утрамбованій землі, широко розкинувши руки, лежав механік. Оскаженілий пан бив старого ногами.

— Стій! — почувся різке. Всі здригнулися. До пана підходив невеличкий на зріст хлопець. Малий ніс батькові обід.

Ахврат з подивом глянув. І тільки хотів ще раз ударити старого, як його за комір схопив хлопчина.

— Стій, кажу! Хто дозволив бити?

— А ти, щеня, відкіль?

— Я не щеня, я — Гриша. І свого батька не дозволю бити.

— Це бунт! — репетував пан.— Наказую мовчати!

І тільки руку підвів, щоб ударити хлопця, Гриша схопив пана за ногу, підняв високо над собою.

— Куди його? — спитав робітників.

— У землю собаку!

Ахврат мовчав і злякано дивився по сторонах. Гриша стукнув пана раз по голові кулаком — пан по коліна заліз у землю. Стукнув другий раз — по шию, а третій раз ударив — за паном тільки заклекотало. Строкові стояли з широко відкритими очима.

— Чого стоїте, беріть пшеницю по домах. А хто хоробрий — за мною!

...І зник з села Гриша з товаришами. Як не шукали богатиря, не знаходили. Бо кожний кущик горнеться до Гриші. Біднота не видасть, бо свій від крові. А його шукали. Землю копали, ліс прочісували, пшеницю по зернині перебирали — Гришу шукали. Як під воду пішов. І тільки заспокоювалися пани — фільварки горіли. До багатих Григорій жалю не знав, бідним завжди помагав.

Не раз було — йде селом старець. На плечах ганчірки немає. Минає просторі світлиці, у найбіднішу хату заходить. Ступить через поріг біля порога сяде.

— Злиднюєте? — питає.

— Хіба не бачиш? — сердиться господар.— Просити йди до багатіїв.

— А ти не гарячись. Я від Котовського Григорія Івановича. На корову тобі передав.— І з-під лахміття старець виймає пачку грошей.

Пани сполошилися. Військо все зібрали, походом на Григорія Івановича пішли. День ішли полки, другий — не знайшли Котовського. У рідне село Григорія Івановича сараною злетіли жандарі. Оточили. Стоять день, другий. Розправу чинити стали. Старих і малих на майдан виганяли — бити почали.

— Виказуйте, хто Григорія Івановича переховує, — допитувалися.

Як води в рот набрали.

— Хто фільварки палив? — добивалися.

— Я! — з краю в край пронеслося над майданом, і далеко розляглася луна. Жандарі поприсідали.

— Чого ж стоїте? Я, Котовський Григорій Іванович, підпалив панські скирти, — і за цими словами скинув з себе гуньку, з піхов шаблю вихопив і пішов косити. Жандарі — хто куди.

Другого дня тучею в село військо навалило. Все перетрусили — Григорія не знайшли. А раз у місті спіймали. У кайдани закували. Голову до ніг прикували. Рікою широкою в Одесу повезли. Мовчки їде Григорій Іванович — думу думає, за своїх згадує. Жандарі співають, час від часу кайдани на Котовському перевіряють. Везуть. В Одесу привезли. У далекий замок кам'яний над морем Чорним за трое дверей залізних кинули. Ранком перевірити пішли, а Григорія Івановича не знайшли.

...Хороший чоловік був Григорій Іванович. Хоробрий, сильний, відважний. Бідних любив — для злидаря нічого не жалів. Своїм бувало шматком хліба переділиться, в поході одною буркою з товаришем вкривається. Любили його, поважали. У походах не покидали — від ворога оберігали.

Панів ненавидів Григорій Іванович Котовський. З краю в край нашою землею пройшов. Поганой слави не залишив. Панів рубав, бідним допомагав. Радянський лад Григорій Іванович встановляв.

...Дуже довірливий був Григорій Іванович. Одного разу після бою зібралися його хлопці. Розмови почалися. Про все говорили. А один з товаришів і питає:

— Скажіть, Григорій Іванович, чи є така куля, щоб груди ваші могла пробити?

— Нема такої кулі. На мене одного сто пудів пороху треба, інакше не візьме...

Голос у Котовського могутній був. Вітер поніс ці слова. Вулицею йшов якийсь у чорному капелюсі чоловік. Вслухався. Усмішка з'явилась у нього на обличчі. Прийшовши додому, він щось старанно записував до своєї книжечки.

Минуло кілька років. Одного разу місто прокинулось від страшного вибуху. Над невеличким будинком біля річки стовп диму й вогню. А через річку у ворожу землю втівав у чорному капелюсі невеличкий на зріст чоловік.

Сум обгорнув місто. Старі й малі плакали. Дерева ридали, пташки співати перестали — за Котовським Григорієм Івановичем, героєм народним, сумували.

Завдання.

1. Знайдіть в тексті місця, які характеризують Котовського.
2. Складіть усний переказ легенди про Котовського.

Прочитайте книгу М. Тардова «Котовський».

А. Головка.

ЧЕРВОНА ХУСТИНА.

(Скорочено).

Оксані — радість: мати одрізала з полотна хустку, а порошком пофарбувала в червоний колір. Вийшла червона хустина.

На тину висіла, коли дівчина пригнала з степу на обід, — сохла. А зразу ж за тином буйно цвіли рожі червоними квітками. І то з одної ніби пелюстка зірвалась — упала на тин. Така-то хустина!

Дівчина аж усміхнулася, як угледіла. Швиденько загнала скот у загороду та до хустки мерщій. Лап — вогкенька ще. Ну, та нічого, і на голові висохне. Ось вона скачає її. Рада, зняла вона хустку з тину: свято ж сьогодні. А дідусь пожене пасти після обід, а вона з дівчатами до панського ставка піде купатися.

— Ой, червона ж яка! Аж не зглянути.

Підстрибуючи, побігла в хату. А в хаті — теж свято. Прибрано. З печі мати висунула горщик і в миску насипала борщу.

Оксана ж — хоч би обід швидше, та надвір, та з дівчатами на левади. В розчинені сінешні двері видно — в городі соняшники жовті на тин посихлялися, і горобці пурхають між них, цвірінчать. Далі — латка маку, а далі зелена завіса садка. Та вона знає — левади там, за завісою тою. Між осик білих по траві стежки навхрест переплутались. Піти одною — просто до панського ставка, де верби похилилися й лози кучерями нависли з берегів над водою.

По вулиці залопотіло щось раптом і з гиком пронеслося. Лиш курява знялась, видно, як по подвір'ю розляглась.

— Козаки, мабуть, — сказала мати.

А дід:

— І куди вони їздять усе?

Батько нахмутив брови. А на чолі залягла глибока зморшка:

— Доїздяться й вони. Не одні вже тут їздили — і німці, і гайдамаки. Та рачки потім назад поїздили.

Оксана дивилася в двері. Он, із-за тину, видно — у Мусіїв з хати вийшла Марійка й побігла на леваду. Оксана одхилилася із сіней і гукнула услід:

— Марійко! Ось я зараз!

Вона підвелась і хусткою червоною запнулася.

— Ну, я ж піду, мамо.

Затим крутнулася й подалась городами на леваду.

* * *

Поміж осик стежкою, що нижче городів, ішли — Марійка спереду, а ззаду ще кілька дівчат.

Оксана погукала на них, і вони зупинились, підождали. А як прибігла, обступили і милувалися з хустки.

— Ой, гарна ж! Це порошками?

— Атож.

— Дуже гарна. Аби не полиняла тільки.

Ну, а йдуть вони до ставка. Піде й вона ж? Ще он і Хведорка на городі огірки збирає, гукнуть і її.

Як проходили повз Хведорчин город, справді спинились і загукали на подругу:

— Сюди-и!

Хведорка підвелась і мовчки стояла. Потім висипала огірки з пелени на землю і, обережно ступаючи по огудині, підійшла до дівчат.

— Купатися ходім,— Оксана їй.

Хведорка похитала головою:

— Не хочу.

— Чого?

— Так.

Дівчина зажуреними очима задумано дивилася кудись. Здумала, може, про батька, що десь із дому зник, од козаків ховається... Може, про панів, що бачила,— вчора з міста приїхали. Не казала нічого. А дівчата кликали. Оксана, та аж за руку тягла:

— Ходімо-бо!

Хведорка блідо всміхнулася самими устами і пішла з ними...

Бур'янами, а далі городами, повз соняшники, побігли вгору до вулиці. Вже були біля тину, як раптом Оксана, що бігла попереду, зупинилася і великими очима оглянулася до дівчат.

— Гляньте, козаки он ведуть когось. Диви!

До тину поприхилилися й разком очей сполоханих дивилися на вулицю.

Пробіг вершник. З-під копит піднявся пил, брудним серпанком вулицю загорнув. Та видко було: юрба сунулася нею. По боках на конях козаки з голими шаблями, а в колі їх душ п'ятеро селян. Були без шапок, ішли похнюплено, важко тягнучи ноги. Мовчазні. Чути було лише, як коні стукали копитами.

Дівчата і дух затаїли. Зітхнула якась. А Хведорка раптом перехилилася головою за тин і очима зірко придивлялася. Враз хлипнула в себе, наче повітря їй неvistачало, і прутик тину хруснув під рукою.

— Тата повели!..

Зблідла одразу. Дивилася вслід по вулиці. Не видко вже, пиллом накрило. Чути — зарипіли ворота в маєток — ковтнули юрбу і знов зарипіли. А по вулиці пил побіг сполоханий і ген за селом шмигнув. У бур'яни...

Хведорка, плачучи, побігла додому. І всі дівчата посмутилися. Почали розходитись.

Марійка з Оксаною теж пішли тією ж стежкою поміж осик, що нижче городів. Ішли й мовчали.

Було боляче...

На другий день Оксана встала рано, як і завжди, ще до схід сонця, і зразу ж по дідовому обличчю догадалася, що трапилося щось надзвичайне: він так кумедно підморгував до неї і посміхнувся весело.

— Ну, брат, шукай вітру в полі. Утекли наші.

— Хто?

І вмить сама догадалась. Блиснула очима.

— І Хведорчин?

— Атож. Усі втекли. Підкопалися з конюшні. А вартові почули, та пізно, як тікали вже. Стрілянину зняли там таку були! Ну, ніч — мати. Піймай його!

Він радо сміявся очима, що так поталанило втікачам. Дивився на онуку, на її очі блискучі і ще посміхався.

Рада й Оксана, погнала на степ.

...Пасла з іншими дівчатами вкупі. Грали в крем'яшки, вишивали.

Дівчата посхилялися над шитвом і в два голоси замугичили якоїсь пісеньки. А з-за кіп промінь сонячний і собі глянув на полотно. Блиснув на голці і хрестики червоні позолотив.

— Ой, гарно ж! Що, якби й справді, Марійко, нитки такі — золоті!

Оксана одхилилася й зачаровано дивилася на уставку. Аж глянула набік — теля в гречці. Та хоча б з краю, а то ж на саму середину забрело.

— І, капосне! Ось я тобі дам!

Схопилася з місця і побігла завертати, плутаючись у високій та густій гречці. Враз зупинилася та аж остовпіла неначе... Просто під ногами в неї лежав чоловік. Увесь у білому й голова простоволоса, а очі плямами темними дивилися на неї. Мовчали обоє. Потім плями очей ворухнулись, і чоловік спитав:

— Злякалася? Не бійсь, дитино, я не страшний.

І якось усміхнувся, наче боліло йому. Оксана аж трусилася вся, але стояла. І спитав чоловік іще:

— Близько нікого немає?

Дівчина оглянулася: степ... копи... Сказала:

— Нема нікого,

— Ну і добре.

Замовк він, а очима пильно оглянув дівча з ніг до голови.

Знову сказав:



— Дивлюсь я, а сорочечка на тобі полатана. Бідні, мабуть?

— Бідні, дядю!

Він знов помовчав. А тоді підвівся на лікоть, промовив пошепки:

— Ну, так слухай же: я ховаюсь од козаків. Тільки ж нікому не кажи, а то мене вб'ють. Зрозуміла?

Оксана хитнула головою. Він потім спитав, чи води в неї немає. Ні, є, ось у пляшці, в торбинці. Вона оглянулась: нікого не видко.

Тоді, як перепеличка, впала, сіла в гречку. Подала пляшку чоловікові. Той жадно припав до неї й випив усю. Потім пляшку поклав на землю, а до дівчини всміхнувся і знов болюче так:

— Отака рости, дочко,— сказав,— та щаслива будь... Бач, одразу ж полегло. А то ж із самої ночі — ну, горить усередині, і край. Та ще й ніч безросяна. Думав — згорю.

Оксана насмілилася й спитала:

— А де ж ви, дядю, були, що оце тут?

Чоловік помовчав. Далі відповів:

— Утекли вночі. Учора нас половили та й привели в оцю слободу, у панську конюшню закинули. Були б уночі й розстріляли всіх... Ну, а ми підкопалися. О!

Він показав руки свої в землю і в крові.

— Бач, чим підкопувалися! Аж піт з усіх лив, ніч яка ж тепер: і хвилиночку згаєш — не наженеш. А треба ж до світу хоч

у степи вирватись... Ну, і вирвались... Та вартові почули — стріляти почали. А ніч темна, розбіглися на всі боки — лови нас!..

Він уже стернею біг, як раптом у ногу дало, так і спіткнувся. Рачки ліз, а воно світає, світає. Кров'ю стік — нема сили. Тоді в гречку заліз і прищулився...

— Не чула — чи всі втекли? Не вбито нікого?

— Ні, нікого не вбито.

— Значить, усі. А не чула, шукають?

— Е, шукають. В обід як була дома, то розказували, що і в Кацаївку їздили. Ну, не знайшли нікого. Дід же каже: шукай тепер вітру в полі.

— Еге ж, якби не нога. А то й поворухнутися ніяк. А схови,— які вже це в гречці, як у степу голому латочкою маячить.

Ну, та якось буде! Цю ніч тут полежить і день, а тоді вже хоч рачки буде подаватися до лісу, що ген-ген на обрії смужкою темніє.

— Може, таки не знайдуть.— Це Оксана потішає. А як гнатиме завтра, їсти принесе й води повну пляшку.

Чоловік усміхнувся й рукою в землю, що на ній кров запеклася, провів по голівці білявий.

— Моя дитино люба! Принесеш — їстиму. А тільки на слободі — ні словечка нікому.

— Ні, хіба я дурна?

І підвелась, бо вже вечоріло, і промінь останній кривавив білу гречку. Ступила крок, а тоді зупинилась і ще нищечком кинула:

— Не бійтесь, дядю. Я не скажу.

Тільки тепер Оксана вигнала теля з гречки і навмисне не поспішала до кіп, де сиділа Марійка, щоб дати собі хоч трохи заспокоїтись. Аж мусила Марійка гукнути її.

— Що ти робила там, у гречці? — спитала вона, коли Оксана згодом підійшла до неї.

— Нічого я там не робила,— відповіла розгублено Оксана.

— Ось не дури! — пильно дивлячись на подругу, сказала Марійка.— Що ти знайшла там?

Оксані подих перехопило. Ледь стримуючи хвилювання, вона здвинула плечима.

— А що я знайти могла там? Голку впустила та поки знайшла,— надумалась раптом дівчина.— Іще добре, що з ниткою була...

— Не бреш. Ти думаєш, що я — дурна. А я все чисто бачила.

— Що ти бачила? — навіть зупинилась Оксана.

— Все. Бачила, як ти озирнулась, а тоді вийняла з торби пляшку й присіла в гречку. Кого ти напувала?

...Критися далі Оксані не було вже чого. Вона розповіла Марійці про чоловіка в гречці. Переказала всю розмову з ним.

— Тільки ж, Марійко! — застерегла під кінець. — Ні слова нікому. А то його вб'ють.

— Чи я не розумію! — гаряче мовила Марійка.

Потім вони домовились разом вигонити узавтра. Дещо з харчів для втікача і Марійка візьме. І на тому розлучилися...

[Вночі Оксана почула розмову про Марійчиного батька].

— Мусій Галушка до пана в маєток почимчикував, — сказав батько. Мати промовчала. — Одробляти пішов.

— Одробляти? — не зрозуміла мати. — Що ж він уночі?

— Наслухається за день між народом та вночі й несе ото панові — вечірній рапорт!

— І що-бо ти кажеш! — навіть обурилась мати.

— Оте, що ти чуєш!

...Оксана випустила корову з двору. Як повз Галушчин двір гнала, погукала Марійку, щоб разом, як умовилися вчора. Але виявилось, що Марійка не гнатиме зараз.

— Мати не пускають, — ніби виправдувалася вона... — Я ще вчора звечора приготувала вузлик. Так мати як узнали...

— Мати узнали? — аж пополотніла дівчина. — Хіба ти сказала?

— Побачили вузлик мій та як пристали! Ну й мусила... Ой, було ж мені! Навіть били.

— За що? — вкрай здивувалась Оксана.

— Коли він з-під арешту втік, кажуть, то як дізнаються де-нікінці, що ти йому їсти носила, хату навіть спалити можуть. Ой Оксано, стережись!

Од Марійчиних слів Оксані аж у грудях похолонуло. Але страху свого Марійці не показала. Пересмикнула плечем і мовила удавано байдуже:

— Ну! Це ж як дізнаються. А я вже тепер не дурна. Не буду так, як учора. В сто раз обережніша буду!

Крутнулась і побігла вслід за коровою.

Було голо і пусто в степу. Плямилі копи разками, вітром

розкуйовджені. Поміж кіп де-не-де бродила худоба. А ген і та гречка рудіє смужкою. І біля неї хтось ячмінь, мабуть, докошує.

От не щастить! Це ж зовсім близько од гречки. Ніяк буде і їсти йому понести.

Запечалилася Оксана. Пригнала на місце і стала біля кіп замислена. Дивилася на косаря. Ні, побачить. Побреде вона в гречку, а він догадається та за нею, а що тут таке? Ні, краще підожде. Може, або сяде спочивати, або косу гостритиме.

Стояла біля кіп, а торбинку і пляшку в руці наготові держала. «Як що,— думала,— шмиг у гречку, мовби за перепілкою. Оддасть і назад тоді. Ось-ось тільки він ручки дійде та одвернеться».

Враз очі скосила — та так і похолонула вся. Од могили — гін двоє всього — неслися три вершники. І сюди просто.

— Невже сюди?

Під'їхали до косаря, покрутилися — про щось питалися, мабуть. Потім один крикнув щось і скачки — ой, горенько ж! — у гречку влетів. Пробіг одним краєм, серединою.

Ой, став раптом! Крикнув і рукою махнув. Ті два кинулися до нього.

В ту ж мить Оксані на голову наче гора звалилась — вона тихо опустилася на землю — обличчя руками закрила, а голову, як перепеленятко сполохане, — під сніп. Тремтіла вся.

Тиша. Так було мить, а може, хвилину, може, більше. Враз — бахнуло, мов батогом ляснув хто. Тиша. І знов — бах! А повз копи згодом, як вихор, пронеслися, пролетіли козаки.

Оксана трусилася вся й боялася глянути. Та, врешті, насмілилась-таки й лячно зиркнула з-за полукіпка. Степ захмарився. А може, здалося їй так? Тіні од хмар нечутно розпачливо блукали по стернях. О, побігли, побігли... А навперейми їм козаки, мов три ворони, низько-низько над землею полетіли.

Дівчина враз затаїла дихання...

— Ой мамочко! — аж зойкнула у розпачі. — Йй-бо ж це — Мусій. Він, він. Од Марійки дізнавсь. Ой, що ж я наробила!

Руками держалася за крайки хустини червоної — розпачливо зірвала. І простоволоса, тягнучи хустку в руці, побрела в гречку. Стала. Біля ніг чоловік навznak лежав нерухомо. На чолі вище брови пляма чорніла, а під головою — калюжа червона...

Перед очима в неї туман заколихався. Стояла поникло. Потім схилилася до дяді холодного й червоною хустинкою обличчя прикрила. Ще стояла поникло, а тоді тихо побрела з гречки...

Стернями, як привид, ішла — очима великими дивилася перед себе. Далі, далі... Лиш маячить... Набігли тіні — крилами чорними торкалися до неї і далі летіли. Дзвеніла просторінь. А дальина синя, сонцем гаптована, таємно дивилася в очі і ждала.

Завдання.

1. Доберіть заголовки до кожного розділу цього оповідання.
2. Складіть усну розповідь за цим оповіданням про описану в ньому подію в степу і про те, як Оксана виявила своє співчуття до пораненого.

Прочитайте книгу С. Зарічної «Орленя».

А. Головка.

ПИЛИПКО.

(Скорочено).

У нього очі, наче волошки в житі.

А над ними з-під драного картузика волосся — білявими житніми колосками.

Це — Пилипко.

А ще — сорочечка, штанці на ньому із семірки¹, полатані-полатані. Бо — бідняки. І хата ген за тином розваленим така ж полатана і вбога. А за нею до левади — клаптик городу — курці ступити ніде... Це так було, так є. І є ще десь у степу шмат «панської» землі (як революція стала — з комітету дали), і на ній зараз хвилюється жито й пшениці ярої смужечка. Колосочками тихо так: ш... ш... А жати чи то ж доведеться? Іде громадянська війна. В окрузі гайдамаки і німці гвалтують, усе одбирають назад, на старе повертають...

Ось і до них у Михнівку сьогодні вступили.

...Під'їхавши до воріт, хлопець сплигнув з коня й одчинив їх. А тоді поставив коня в конюшню, а корову до ясел прив'язав. З хати з дійницею вийшла мати і, мовчазна, підійшла до корови. Пилипко теж мовчки стояв та одбивав теля, поки мати доїла. Лише як скінчила вже й, сумна, корівку погладила, сказав тихо:

¹ Семірка — грубе домоткане полотно.

— Та чого ви, мамо? Може, ще і не візьмуть.

Мати глянула журно на сина й зітхнула:

— Е, де вже не візьмуть! — А згодом, як повернули вже до хати, додала: — Ще хоча б тільки це. А то ж Грицько в партизанах. А за це — ой, як у них строго...

Тихо пішла до хати. А Пилипко за нею — тихо, як тінь.

* * *

Грюкнуло дуже прикладом у двері, ще... Двері рипнули й одскочили. А в хату ввалилося кілька німців та гайдамаків, забрязкали зброєю.

— Де хазяїн?

— Я,— озвався батько хрипло якомсь.

— Ну, от тебе нам і треба,— сказав один і підійшов од порога.— Світло дай!

Мати, злякана, засвітила світло, і, як несла каганець до столу, руки її дрібно тремтіли. А Пилипко зляканим звіренятком дивився з полу й теж увесь тремтів. Тепер видко вже було і блілого худого батька посеред хати, і німців та гайдамаків. Два з них стояли біля порога, немов скам'янілі. А один підійшов до батька і наганом в обличчя посварився.

— Кажіть, тільки правду. Де син?

Батько здвигнув плечима.

— Не знаю. Де людські, там і мій. Не хвалився і не питався, куди йде. Не знаю.

Гайдамака аж зубами заскреготів.

— А-а, не знаєш ти!

Головою він хитнув до другого гайдамаки... Той зразу ж почав вигвинчувати шомпол з гвинтівки.

— Ми ось язика тобі розв'яжемо,— кинув зло.

Батько стояв з похиленою головою. Враз гайдамака скрикнув і рукою замахнувся... І сталось щось страшне. Зойкнув і, як підцюкнутий, упав батько. А на нього мерщій на голову один сів, другий замахнувся чимсь блискучим і вдарив, ще... ще... Борсалось тіло, і з рота хриплі крики вилітали з піною. Мати тужила й рвалася, а на полу в куточку кричали діти.

Так було довго. Батько раптом притих. Тоді бити кинули.

— Хай одсапне,— сказав один і звернувся до матері: — Чого ревеш? Хочеш, щоб і тобі всипали?

Мати заговорила щось, хапаючись крізь сльози. І синочками взивала їх, ламала руки й заглядала їм в очі з таким благанням...

— Кинь, кинь! — забили її. — Давай зброю! Одімкни скриню! Довго рилися в шматті й, сердиті, кинули врешті.

— Злидота така, нічого й потягти, — сердито грюкнув один віком¹ і лайнувся зло. Потім до батька підійшов і чоботом під бік ударив. — Вставай, розлігся!

Батько, побитий, скривавлений, підвівся, стогнучи, на ноги. Його пхнули в спину, він поточивсь і, хитаючись, пішов до порога. А ззаду гайдамаки:

— Йди, йди, слоняєшся.

Рипнули двері. Тиша в хаті. Бриніла десь муха в павутинні. А попідвіконню — гупання ніг з подвір'я на вулицю. І мати тужила й ламала руки слідом за ними...

Пилипко враз кинувся і з плачем побіг з хати...

Мерщій — шмиг у конюшню. Щось довго возився там, а згодом вивів коня й, крадучись та прислухаючись, повів на город, далі картоплею аж на леваду. Там став і довго придивлявся: і навшпиньки ставав, і понад землею присідав. Або ще заплющувавсь і сторожко наставляв ухо. Тиша. Тоді взявся за гриву і став ногою коневі на коліно. Мить — верхи вже. Мовчки сіпнув за поводи і пірнув у коноплях, потім лоза була, осики на леваді. Знов куці якісь...

Пилипко зірко дивився очима, щоб бува не збитися. То ген — садок Горобців, а йому треба повз нього, щоб у степ. Тут йому тільки в степ би, а там...

Назустріч із сутінів враз вискочила постать і гукнула, клацнувши рушницею:

— Хто такий?

Кінь схарпудивсь і крутнув набік. А Пилипко, хоч і злякався, аж похолонув увесь, усе ж смикнув за поводи й ногами вдарив.

— Ньо! Ньо!.. — і скочки подався у степ...

Ззаду вибухнуло щось і побіля вуха цвюхнуло. Вибухнуло ще, і загавкали собаки десь іззаду. Потім — далі, тихше... Уже саме гупання копитів та хлібів шелестіння чулися Пилипкові, а він усе летів, прихилившись коневі до шиї, і все ногами бив та смикав за поводи.

¹ Віко — кришка.

Нарешті став. Кінь засапався і весь мов скупаний. А Пилипкові забило дух. Він хапнув свіже степове повітря — раз, іще... Потім скинув картуза і почав прислухатися, поводячи головою на всі боки. Тихо. Степ... Ніч... Десь у хлібах кричав перепел, і туман стелився од річки. Пахло полином. І тишею, спокоем віяло звідусіль.

На мить хлопцеві здалося, що так і є: тихо, спокійно. А він це привів коня пасти на ніч... Та схаменувся — кінь мокрий же. І ззаду там, на леваді, бахнув постріл... А ще раніш — залп на вигоні біля вітряків...

Знов прислухався, а тоді помалу рушив хлібами, сторожко поводячи головою та розглядаючись — де це він? Збоку місяцем облита могила висока.

Під'їхав ближче Пилипко і придивився. А — це ж Розкопана! Значить, і на шлях недалеко. Ось тут з гони проїхати ліворуч, а тоді повз верби, що в балочці.

Вїхав на шлях, пустив коня бігом, а сам зірко дивився вперед, щоб часом на роз'їзд «їхній» не наткнутися. За півгодини яких спереду замаячили вітряки на горі. Хлопець смикнув коня і понісся скочки. А назустріч із балки садки кучеряві визирнули, біленькі сонні хати... І тиша всюди.

Вбіг в улицю Пилипко й спинився: «Як би ж дядькову хату знайти?» (У Вітровій Балці жив його дядько по матері. Ще торік і в гості до них Пилипко з батьком заїздили з ярмарку. А хата стара така, похилена, і осики високі од улиці). «Либонь оце». Осики тихо над тином шелестять. «Вони!»

Він заїхав у двір і, не злізаючи з коня, постукав у вікно.

— Дядьку, дядьку!.. А вийдіть!

Тихо в хаті.

Потім — чути було — рипнув піл, і щось по хаті зашамотіло. До шибки з темряви прихилилось бородате обличчя і спитало:

— Хто там?

— Та я... з Михнівки, Пилип. Знаєте ж... Вийдіть-бо, — захапався хлопець.

Постать у білому, мовчазна, стояла проти вікна. Потім ворухнулась і зникла в сутіні. А згодом двері рипнули, і дядько став на порозі.

— Диво... Чого це ти? — спитав і, заспаний, глянув на хлопця. — Верхи... серед ночі?

Пилипко хапливо почав оповідати. Як німці прийшли, як били батька і забрали в економію. Багацько їх, душ до тридцяти забрали. Якихось і розстріляли вже на вигоні. І врешті не вдержавсь — заплакав, а крізь сльози тихо:

— Так я і побіг оце. Десь партизани у вас тут, у ярах... щоб рятували...

І на дядька жадно очима дивився:

— Ви ж знаєте — де. Ходіть-бо!

Чоловік рукою гребнув розкуйовджене волосся й замислився. Дививсь похмуро в землю. Враз підняв голову й кинув пошепки:

— Зараз.

А сам хапливо побіг до конюшні і вивів кобилу. За ворітьми пильно оглянувся й, скочивши на неї, зірвався вихром — понісся вулицею. Простоволосий і весь у білому. А Пилипко за ним плигав, цупко вчепірівшись руками в гриву.

За селом знов шелестіли хліба й пахло полином. Бігли скочки. Під вербами раптом стихлились і звернули вліворуч, спустилися в долину, просто в сивий туман. А в ньому химерні плями якихось кущів, дерев. Зачіпали віттям за ноги, в обличчя стьобали... Так було довго. Аж до самої ріки. Біля мосту ж їх раптом перестріли три чоловіки в свитках, озброєні й теж на конях. Зупинили — почали розпитувати. Дядько все їм розповідав. Іноді й Пилипко вкидав яке слово в балачку. Ті захвилювались. З-під нахмурених брів гнівно кресали очі. Перегнувшись з коней, жадібно вслухалися вони в сумне оповідання й іноді в погрозі здіймали руки.

Один, що в шапці чорній, придивлявся до Пилипка довго. Потім спитав:

— Ти з Михнівки й є?

— Ну-да. Явтухів я.

— І це аж сюди прибіг звістити? — Блиснув очима й коня за поводи смикнув, аж той цапа став. Враз нагаєм увірвав і шарпнувся, лише кинув назад:

— За мною!

Загуркотів міст під копитами. Влетіли в ліс.

В гушавині поміж дерев гасли вогнища. Біля одного сиділа купка партизанів, курили й грілися. Підбігли до них. Коні злякано захропли на вогонь. А партизан, той, що в шапці чорній, підвівся на стременах і враз — бах, бах! — угору.

— Встава-ай! — пручнувся крик його, залунав по лісу.

Кинулись мерщій люди, і ліс зашумів... Ах, скільки їх було —



партизанів! Збилися круг командира свого завязтого, і залопотів гомін у натовпі.

— Що?

— Що трапилось?..

— Що таке?..

Командир знов підвівся на стременах і крикнув у товпу:

— Гайдамаки в Михнівці!..

Товпа онімїла. А він говорив далі:

— Це ось хлопчина прилетів, звістку нам приніс. Він бачив, як катували бідняків, як розстрілювали на вигоні полонених... І всіх селян те жде, як ми, партизани, до світу не виб'ємо німців!

Змовк. А товпа ревнула, руками нащетижилась і грізно замахла з криками:

— Веди нас!..

— Ходім!..

— Ми їм покажемо, як знущатись з нас!

— Ходім!..

Командир підніс руку — поволі стихло. А він гукнув:

— По конях!

Товпа кинулась, забігала. Сідали на коней і лаштувалися. А за кілька хвилин, проїхавши поміж дерев через міст, неслися щодуху під гору — в степ...

Світало, як проїздили Вітрову Балку — співали півні й де-не-де з-за тинів чи крізь шибки дивились очі на копитами столочену вулицю. За селом стихлились, щоб не стомитися до бою. Пилипко їхав поруч із командиром, і той усе його розпитував: чи багацько німців, де стоять? Хлопець розказував. А очима тривожно вдивлявся в далину, де вже червонів схід. «Хоча б не спізнитися!»

Як порівнялися з Розкопаною Могилою, стали. Розсипалися на боки од шляху просто хлібами і рушили. Пилипкові звеліли відстати. Та він, хоч і од'їхав назад, усе ж не послухав, рушив і собі слідом. Сперш поволі бігли, а як замаячили вже вітряки,— зірвалися скочки. Мовчазні. Лише гул од копитів степом котився та хліба шелестіли. Враз од села — постріл, і кулемет застрочив. А із сотні грудей в ту ж мить шарпнувся крик і летів із ними — з оголеними шаблями над головами...

Пилипко нісся слідом і теж кричав. Хоч сам не тямив того, хоч не чув і сам свого крику... Ураз — опекло щось, аж похитнувся він. У ту ж мить ударило щось у голову, а перед очима мигнули копита. Зникли. А замість їх колоски схилилися й гоїдалися тихо, і сині волошки дивилися в очі. А шум ріс, ріс. Ось налетіла хвиля червона, вдарила й залила і волошки, і колоски, і його...

* * *

Вибили німців із села. Вранці, як сонце з-за левад глянуло, воно було вільне. Хоч і плямили розкидані тут і там поміж синіх трупів німців і наші — в свитках і в сірих шинелях, ген біля маєтку, на вигоні. А скільки згасло їх, як іскри в степу, в житях під тихе шелестіння колосків...

За левадами на луках клекотів бій. А товпа аж за млин вилась. Дивились — ждали з завмерлим серцем: хто подола?

Збили. Кінний полк червоних із-за горба вихром налетів, порвав їх цеп, заплутав і степом покотив. Далі... далі...

Радісний подих пронісся в товпі. Заговорили. Хтось усміхнувся. А бабуся старенька підійшла до чоловіків, зашамкала старечо губами. Явтух, Пилипків батько, блідий і обличчя в синяках, усміхнувся до неї стиха:

— Наша, наша, бабусю, бере,— сказав: — ач, як погнали!

Двоє партизанів підвелися в житі й помалу несли щось. А за ними вели коней інші по межі. Підбігла мати й припала до дитини. А вітер ніс понад житами уривки її тужіння.

Ближче, ближче... Товпа зашуміла схвильовано:

— Ну що? що?

— Живий?

— Живий! У голову поранений!

Зітхнули десятки грудей. Навшпиньки спинаючись, очима великими кинулись до хлопця, що на руках несли. І дихання затаїли. І на них глянули сині очі, наче волошки в житі. Волосся — житні колоски біляві — і по ньому стікала кров на обличчя бліде, на сорочку полатану-полатану.

Завдання.

1. Поділіть це оповідання на розділи і доберіть для кожного розділу заголовки.
2. Скажіть, які риси Пилипкової вдачі показано в цьому оповіданні.
3. Розкажіть про відомі вам подвиги радянських дітей у боротьбі з німецькими фашистами.

Прочитайте книгу А. Головка «Оповідання».

М. Рильський.

ТРАВНЕВА ПІСНЯ.

В травні трави молоді,
ніби хвилі по воді,
розливаються широко,
аж радіє наше око.

В травні — праця на полях,
на городах, у садках;
праця з піснею дзвінкою,
як сестра живе з сестрою.

Травень кожен трудівник
зустрічатъ піснями звик,
як же нам, трудящих діти,
не співати, не радіти!

Завдання.

1. Вивчіть цей вірш напам'ять.
2. Розкажіть усно, які пісні співають у нас на Травневі свята.



О. Сурков.

ПЕРШОТРАВНЕВА ПІСНЯ.

Самольоти високо піднявши Нам назустріч зеленіють сходи,
і піднявши стяг на кораблі, сипле сонце золото — дощі.
зустрічаєм Перше травня наше Славні пригадаємо походи,
на весняній радісній землі. на майдан Червоний ідучи.

Пройдемо від краю і до краю
по Радянській світлій стороні.
Лийся в небо, сильна і яскрава,
наша пісня сонцю і весні!

Завдання.

1. Опишіть, як ви брали участь у Першотравневій демонстрації.
2. Вивчіть цей вірш напам'ять.

М. Горький.

ПЕРШЕ ТРАВНЯ ЗА ЦАРИЗМУ.

(Уривки з романа «Мати»).

Сонце підіймалося все вище, вливаючи своє тепло в бадьору свіжість весняного дня. Хмари пливли повільніше, тіні їхні стали тонші, прозоріші. Ставало веселіше, голоси звучали гучніше, заглушаючи далекий шум роботи машин.

За рогом вулиці, у вузькому провулку, зібрався натовп, чоловік зо сто, і в глибині його лунав голос Весовщикова:

— З нас вичавлюють кров, як сік з клюкви,— падали на голови людей незграбні слова.

— Правда! — відповіло кілька голосів відразу лунким звуком.

— Старається хлопець! — сказав Андрій.— Ану, піду, поможу йому...

Він вигнувся і вкрутив у натовп, як штопор у корок, своє довге, гнучке тіло. Залунав його співучий голос:

— Товариші! Кажуть, на землі різні народи живуть — євреї і німці, англійці і татари. А я — в це не вірю! Є тільки два народи, двоє племен непримиренних — багаті та бідні! Люди по-різному вдягаються й по-різному розмовляють, а подивіться, як багаті французи, німці, англійці поводяться з робочим народом, то й побачите, що всі вони для робітника — теж башибузуки¹, кістка їм у горло!

У натовпі засміявся хтось.

— А з другого боку глянемо — то побачимо, що й француз-робітник, і татарин, і турок — таким же собачим життям живуть, як і ми, російський робочий народ!

З вулиці дедалі більше підходило народу, і одне за одним люди мовчки, витягуючи шиї, стаючи навшпиньки, втіскувалися в провулок.

Андрій підвищив голос:

— За кордоном робітники вже зрозуміли цю просту істину і сьогодні, в світлий день Першого травня...

— Поліція! — крикнув хтось.

З вулиці в провулок, просто на людей, їхали, вимахуючи нагаями, четверо кінних поліцаїв і кричали:

— Розійдись!

Люди насуплювались, неохоче розступаючись перед кіньми...

Вийшли на майдан, до церкви. Навколо неї, в огradі, густо стояв і сидів народ, тут було сот із п'ять веселої молоді й дітвори. Натовп коливався, люди неспокійно підводили голови вгору й заглядали в далину, у всі боки, нетерпляче дожидаючи...

— Товариші! — пролунав голос Павла, гучний і міцний...— Товариші! Ми вирішили одверто заявити, хто ми, ми піднімаємо сьогодні наш прапор, прапор розуму, правди, свободи!

Древко, біле і довге, майнуло у повітрі, нахилилося, розрізало натовп, сховалося в ньому, і через хвилину над піднятими вгору

¹ Башибузуки — розбійники.

обличчями людей злетіло червоним птахом широке полотно прапора робочого народу.

Павло підняв руку вгору — древо гойдулося, тоді десяток рук схопили біле гладеньке дерево, — і серед них була рука його матері.

— Хай живе робочий народ! — крикнув він.

Сотні голосів відгукнулися йому лунким криком.

— Хай живе соціал-демократична робітничка партія, наша партія, товариші, наша духовна батьківщина!

— Хай живуть робочі люди всіх країн! — крикнув Павло.

І, збільшуючись у силі й у радості, йому відповіла тисячоуста луна потрясаючим душу звуком.

Натовп злився щільніше. Павло махнув прапором, прапор замавав у повітрі й поплив уперед, осяяний сонцем, червоно й широко усміхаючись...

Ми зречемося світу старого...—

залунав дзвінкий голос Феді Мазіна, і десятки голосів підхопили м'якою, дужою хвилею:

Його порох обтрусимо з ніг...

Мати з гарячою усмішкою на губах ішла позаду Мазіна й через голову його дивилась на сина й на прапор. Навколо неї мигтіли радісні обличчя, різних кольорів очі — поперед усіх ішов її син і Андрій. Вона чула їхні голоси — лагідний і вогкий голос Андрія дружно зливався в один звук з голосом сина її, густим і басовитим.

Вставай, піднімайся, робочий народ!..
Ставай до борні, люд голодний!..

І народ біг назустріч червоному прапорові, він щось кричав, зливався з натовпом і йшов з ним назад, і крики його гасли в звуках пісні, — тієї пісні, яку дома співали тихше за інші, — на вулиці вона пливла рівно, прямо, з страшною силою...

...В кінці вулиці, закриваючи вихід на майдан, стояла сіра стіна одноманітних людей без облич. Над плечем у кожного з них холодно й тонко блищали гострі смужечки багнетів. І від цієї стіни, мовчазної, нерухомої, на робітників віяло холодом.

Все ближче сходилися люди червоного прапора і щільна лава сірих людей.

Пісня згасла. Люди спинилися, щільно оточуючи Павла, але він протиснувся вперед.

...Під прапором стояло чоловіка з двадцять, не більше, але вони стояли твердо.

— Взяти їх! — рывкнув офіцер, тупнувши в землю ногою.

Кілька солдатів вискочили наперед. Один з них махнув прикладом — прапор здригнувся, нахилився й зник у сірій купці солдатів...

Завдання.

1. Складіть короткий переказ цього оповідання.
2. Розкажіть, як святкують Перше травня в Радянській Країні.

Б. Ємельянов.

ТЕРПІННЯ.

Одного разу Аркадій Петрович Гайдар приніс додому важкий пакунок з книжками в дорогих оправах. Збоку на спинках можна було прочитати імена авторів і назви книжок. Син Гайдара Тімур одразу помітив, що знизу в пакунку лежить «Таємничий острів» Жюль Верна, а зверху — «Біліє парус одинокий» Валентина Катаєва.

Звичайно, він зараз же схопив ніжик зї столу і вже хотів було розпаковувати книжки, але Гайдар поклав пакунок на шафу і сказав:

— Потерпи. Спочатку зроби уроки, пообідай, а тоді вже берися до читання.

Дуже легко сказати: «Потерпи!», а як то насправді терпіти людині?

Тімур висловив батькові свою образу і незадоволення.

— Тобі добре говорити, — промовив він сердито. — Ти всі ці книжки читав, і тобі їх перечитувати нецікаво.

За обідом Тімур запитав:

— Татку, а в тебе самого є терпіння? Чи ти тільки мене навчаєш ума-розуму?

— Є терпіння, — відповів Аркадій Петрович і замислився.

Через рік Гайдар знайшов у лісі під Москвою велику мідну шкатулку, замкнену іржавим, але ще міцним замком. Мідь зробилася зеленою від часу. Різьба на кришці й стінках шкатулки стерлася. Але зате всередині в ній подзвонювало щось велике і важке.

Гайдар привіз шкатулку до Москви.

У таких старих мідних коробках лежать звичайно гудзики та цвяхи, але Гайдар, покрутивши свою знахідку на всі боки, почув у ній, як він сам сказав, золотий дзвін.

— Хто ховатиме в лісі замкнений мідний ящик із старими цвяхами й гудзиками? — говорив він.

— Давай відкриємо, — сказали діти Гайдарові і пішли було на кухню по молоток та обценьки. Але Аркадій Петрович щось раптом пригадав, похитав головою і посмутнів.

— Ні, — відповів він. — Я потерплю. Ось напишу ще одну хорошу-прехорошу книжку — тоді відкрию.

Ми довго умовляли Гайдара зламати замок і подивитись, що в мідній коробці заховано. Дуже нам було цікаво! Ми прямо-таки знемагали від нетерплячки. Видно було, що й самому Гайдарові дуже хочеться зазирнути в шкатулку. Та слово — не горобець. Терпіння є терпіння, і... замкнена шкатулка так і залишилася стояти на полиці поруч з книжками.

Незабаром Гайдар закінчив свою нову книжку про коменданта сніжної фортеці, і ми нагадали йому, що пора, мовляв, відкривати шкатулку.

— Ні, — відповів Аркадій Петрович. — Ще не пора. Я сказав, що відкрию її тоді, коли напишу хорошу-прехорошу книжку. А в цій книжці я був лише помічником коменданта. І ніякої нагороди мені за це не належить.

— Ну, що ж, — зітхнули ми. — Почекаємо...

Багато відтоді він написав книжок: про Гарячий камінь, про клятву Тімура, оповідання про Совість і про Марусю, а шкатулку все не відкривали.

— Хто його зна, — говорив Аркадій Петрович у відповідь на наші приставання, — хороші ці книжки чи ні. Хороша-прехороша книжка сама себе покаже. Потерплю.

Ми гаряче запевняли Аркадія Петровича, що це дуже хороші, чудові книжки, але він уперто і недовірливо хитав головою.

Гайдар був дуже скромною людиною.

Тільки під час війни, вже після смерті Аркадія Петровича Гайдара, ми відкрили шкатулку. Великого багатства в ній не було. Серед купи важких катерининських п'ятаків знайшлося два срібних петрівських карбованці і тоненький, мов пелюстинка, золотий полтинник.

Завдання.

1. Згадайте, які книжки А. Гайдара ви читали.
2. Скажіть, які з них вам найбільше подобались і чому.
3. Дайте відповідь на запитання: чому А. Гайдар не відкрив знайденої шкатулки?
4. Наведіть відомі вам з життя приклади терпіння і наполегливості.

М. Упенік.

ТОБІ, РОСІЄ.

Слова найкращі — замалі
тебе достойно оспівати,
надіє нашої землі
і всіх земель, Росіє-мати,—
країно мужності й добра,
що на планеті правду сіє,
ми посилаємо з Дніпра
земний уклін тобі, Росіє!

В роки воєнної біди,
і завойованого миру —
ми відчуваємо завжди
плече твоє і дружбу ширу,
ти зогріваєш нас теплом,
як тільки Русь велика гріє,—
чолом за це тобі, чолом,
земний уклін тобі, Росіє!

Коли прийшла година зла
і на Дніпро лягла навала,
ти братню руку нам дала,
ти нашу волю гартувала,
ти об'єднала в боротьбі
народ, що всіх збороти вміє,—
хоробра, дякуєм тобі,
земний уклін тобі, Росіє!

Коли настав жаданий час
труда і миру після бою,
ти пригорнула знову нас
до себе дужою рукою,
ти повела до світлих літ
мій рідний край, що молодіє,—
глибока шана і привіт,
земний уклін тобі, Росіє!

Міцна родина бойова,
навіки дружбою старою
здружились Київ і Москва,
як брат із любою сестрою.
В одне злились Донець і Дін,
і роз'єднать ніхто не сміє,—
від серця щирого уклін,
земний уклін тобі, Росіє!

Йдучи за другом і вождем
в єдинім прагненні з тобою,
будуєм світ, який зовем
комуністичною добою.
Споруду зоряну її
вже бачу в райдужній красі я,—
за кроки впевнені твої
земной поклон тебе, Россия!

Завдання.

Складіть усний переказ на тему: «Як російський народ по-братерському допомагає Радянській Україні».



М. Ільїн.

ГЕРБ НАШОЇ КРАЇНИ.

На гербах капіталістичних країн зображені хижаки — орли, соколи, леви.

Який герб у нашої країни?

Земна куля у вінку з колосся, в промінні сонця. Над земною кулею — червона зірка. На земній кулі — серп і молот. А навколо — заклик, повторений 15 раз п'ятнадцятьма мовами:

«Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Що говорить світові цей герб, цей девіз?

Він говорить, що в нашій країні править не закон хижака, не закон наживи й гноблення, а закон соціалістичної праці. Взявши владу до своїх рук, робітники нашої країни накреслили на своєму гербі не хижака — орла або лева, — а знаряддя праці — серп і молот.

Серед громадян Союзу нема місця тому, хто не хоче працювати, нема місця хижакам, які живуть чужою кров'ю.

Робітники й селяни, люди молота і люди серпа, спільними дружними зусиллями побудували в нашій країні соціалізм і успішно будують комуністичне суспільство.

Те, що завойовано нами, завойовано для всього світу — подібно до того, як оволодіння вогнем стало надбанням усіх людей, усіх поколінь.

Ось чому на нашому гербі серп і молот зображені на всій земній кулі.

Ось чому на стрічці, що оповиває колосся, накреслено заклик:

«Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»

Але чому цей заклик повторено 15 раз д'янадцятьма мовами?

Тому, що в нашій країні 15 рівноправних республік. Ці республіки вже об'єдналися в один союз, в мирний і добровільний союз працівників серпа й молота.

І вони закликають пролетарів усіх країн: єднайтесь, як об'єдналися ми, щоб за нашим прикладом покінчити назавжди з хижацькими законами минулого. Єднайтесь, щоб установити на землі нові благородні закони — закони соціалізму.

Соціалізм — ось що об'єднує народи нашої країни, ось що робить нерозривним Союз Радянських Соціалістичних Республік. І якщо хижаки спробують напасти на одну з республік, вони матимуть справу з усіма п'ятнадцятьма.

Про це грізно нагадує зірка Радянської Армії — зірка, яка палає вгорі, скріпляючи собою кінці золотого вінка.

В. Сосюра.

ПРИВІТ УСЬОГО СВІТУ ДІТЯМ.

Весна іде. Рожевий цвіт
дерев одягне віття.

Радянські діти шлють привіт
усього світу дітям!

Мов цвіт весняний наших днів,
щасливі наші діти.

Вони з дітьми усіх країв
у дружбі хочуть жити.

Весна. Співає соловей
свої пісні ласкаві.

Хай не стривожать сон дітей
війни громи криваві!

Зерно, що спало у ріллі,
проснулось, зеленіє.

Хай буде мир на всій землі
й здійсняться наші мрії!

Вже прилетіли журавлі,
весна в серцях розквітла.

І ніжки тупають малі
у скверах, повних світла.

Дитячий сміх дзвенить, як спів,
як щебет птиць в діброві,
і сяють очі матерів
і гордістю, й любов'ю.

Шепоче вітер щось між віт
квіткам, рососою вмитим.

Радянські діти шлють привіт
усього світу дітям!



За П. Рибкіним.

ТВОРЕЦЬ РАДІО.

Ми живемо в вік радіо — одного з найвеличніших досягнень людства. Радіо — найдосконаліший вид зв'язку. Звістка про подію, хоч би вона відбулася в найдальшому куточку земної кулі, миттю облетить весь світ — така чудова властивість радіо, що не знає відстаней.

Перший радіоприймач сконструював видатний російський вчений Олександр Степанович Попов.

Олександр Степанович Попов народився 16 березня 1859 року на Уралі. З молодих років він захоплювався фізикою. 1877 року вступив до Петербурзького університету. Після закінчення університету працював викладачем в Кронштадтській військово-морській школі. Тут він і винайшов радіоприймач.

Попов багато працював над собою, сам конструював фізичні прилади, добре був обізнаний з роботою токаря і слюсаря. Коли перша радіостанція була готова, почалось її випробування. Перші досліди провадились в двох фізичних кабінетах, потім були перенесені в сад. Там Попову пощастило добитись, що дзвінок станції швидко приймався приймачами в усіх кутках саду, незважаючи на густе листя дерев.

7 травня 1895 року на засіданні наукового товариства в Петербурзі Попов доповів про свої досягнення. Цього дня науковий

світ вперше ознайомився з дивовижним відкриттям. І цей день визнано днем винаходу радіотелеграфу.

Дальші досліді провадилися на учбово-мінних суднах. Наслідки цих дослідів ще раз підтвердили все значення радіо і переконали морських фахівців, що радіозв'язок між берегом і кораблем можливий. У 1899 році російський винахідник встановив можливість приймати радіо на телефон. Це значно збільшило можливість використання радіозв'язку.

Винахід телефонного радіоприймача зробив радіо приступним кожному любителю; після цього нові винаходи в галузі радіо пішли один за одним.

Восени 1899 р. панцерник російського флоту сів на каміння біля острова Гогланд. Для успішної роботи в справі врятування корабля треба було зв'язати острів Гогланд з великою землею. У грудні 1899 р. було вислано дві рятувальні партії — одну на острів Гогланд, другу до міста Котка — фінляндський берег. На острів приставили шоглу й будиночок з усім приладдям для радіостанції. Через три дні станція була готова, і того ж дня налагодили радіозв'язок з берегом на віддалі 47 кілометрів через затоку. Тоді ж гогландська радіостанція одержала першу радіограму з Котка: «Командирові «Єрмака». Біля Лавексарі відірвалася крижина з рибалками. Допоможіть».

Криголам «Єрмак» вирушив на розшуки і незабаром знайшов потерпілих. Двадцять сім чоловік було врятовано завдяки радіо. Такий був славетний початок служіння людству цього геніального винаходу.

О. С. Попов помер 13 січня 1906 року, на 47 році життя. Рано обірвалось життя нашого вітчизняного геніального винахідника.

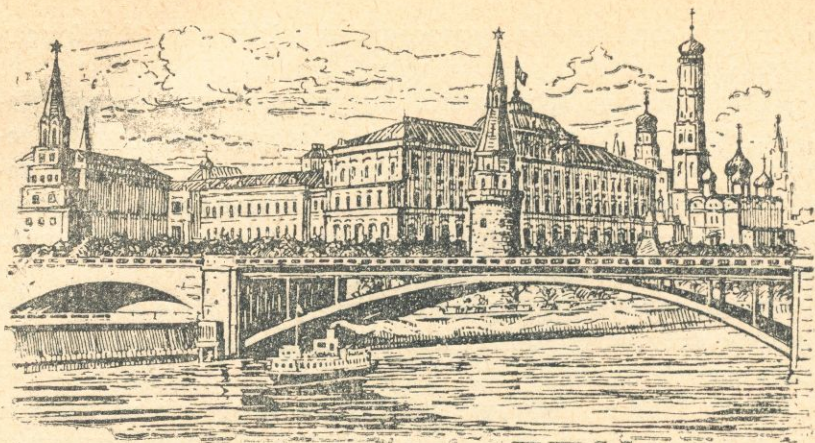
Завдання і запитання.

1. Чому оповідання називається «Творець радіо»?
2. Розкажіть усно, як О. С. Попов винайшов радіо.
3. Наведіть відомі вам приклади використання радіо в навколишньому житті.

М. Михайлов.

КРЕМЛЬ.

Ви в самому центрі Москви. Перед вами на березі ріки височить зелений горб, обведений червоною стіною з рівними бійницями. З цих бійниць колись стирчали рушниці, лилася гаряча смола на голови ворогів...



Це серце нашої Батьківщини — Кремль.

Як серце, Кремль — трикутний. Стіни йдуть сторонами трикутника з ледве помітним звивом. На кутах цієї лінії підносяться башти. Їх гострі дахи вкриті темнозеленою черепицею. На кожній стороні трикутника сім башт. Жодна з них не повторює іншу — одна вища, друга нижча, одна кругла, друга чотирикутна, є навіть шістнадцятигранна. В деяких баштах наші предки на випадок облоги викопали потайні колодязі. Місцями в товщині стін проведено вузькі коридори між баштами.

На п'яти найвищих баштах встановлені великі радянські п'ятикутні зірки. Ширина кожної з них від одного кута до протилежного аж три метри, вага — майже тонна. Та зірки встановлені на підшипниках, і вони легко повертаються від вітру. Вдень вони блищать золотом, а в темряві горять рубіновим світлом — його випромінюють сховані в зірках потужні електричні лампи.

Здалека видно світло кремлівських зірок...

На одній з башт Кремля — Спаській — на кожному з чотирьох її боків чорніють величезні кола циферблатів з золотими стрілками й цифрами. Крізь вікно видно дзвони. Там усередині — складний годинниковий механізм з маятником, важкими гирями на довгих ланцюгах, з трьома десятками дзвонів, по яких вдаряють молоточки.

Годинник на Спаській башті видзвонює кожну чверть години.

Опівночі радіо розносить по всій земній кулі дзвін кремлівського годинника.

За кремлівським муром, на високому зеленому горбі, за смугою темних ялин здіймаються величні палаци, старовинні тереми. Над ними височить біла дзвіниця Івана Великого.

З великим хвилюванням вступаєте ви до цього святилища великого народу. За товстим муром одразу стихає вуличний гомін. Чути тільки кроки по асфальту. Навколо пам'ятника російської слави чистота, квіти...

На верховині кремлівського горба — Великий палац, величезний прямокутний будинок. Над палацом кругла баня з мідним шпилем в 12 метрів заввишки. На цьому шпилі в святкові дні майорить червоний прапор.

По обидві сторони дверей — білі мармурові дошки з золотими літерами. На одній написано: «Верховный Совет СССР», на другій: «Верховный Совет РСФСР». Широкі двері ведуть у будинок, де в дні сесій працюють найвищий орган державної влади Радянського Союзу і найвищий орган державної влади першої з п'ятнадцяти союзних республік — РРФСР.

Білі східці широких сходів ведуть у величезні зали. Сонце світить у широкі вікна. Блищать електричні лампи, виблискує паркетна підлога.

Праворуч залишається знаменитий Георгіївський зал, де кращі люди Радянської Країни зустрічаються з керівниками уряду і партії.

Частина Великого палацу в роки Радянської влади перебудована. Ось ви входите до величезного залу засідань і бачите рівні ряди зручних темних крісел, що поступово підвищуються в напрямі до кінця залу. Попереду — трибуни з полірованого дерева, а над ними — статуя великого Леніна.

Усе залито світлом, що проникає у широкі вікна, звідки далеко видно місто. Тут, у цьому залі, на сесіях Верховної Ради обранці народу вирішують державні питання. З цієї трибуни лунають промови, до яких прислухається весь світ.

Тут відбуваються з'їзди Комуністичної партії Радянського Союзу і сесії Верховної Ради СРСР. У Кремлі жив Ленін. Звідси, з Кремля, Радянський уряд керує нашою державою.

Завдання.

1. Складіть письмовий опис Кремля за цим оповіданням.

2. Знайдіть і використайте для цього опису один з відомих вам малюнків Кремля.

ОЙ ЧОГО ТИ, ЗЕМЛЕ...

(Народна пісня).

Ой чого ти, земле,
молодіти стала?
— Стало краще жити,
веселіше стало.

Розгорнулись груди,
вільно стало дихать,
ми не знаєм горя,
ми не бачим лиха.

Через те ти, земле,
молодіти стала,
що рука трудящих
тебе уквітчала.

П. Наумов.

МІСТА, НАРОДЖЕНІ ЖОВТНЕМ.

Коли б якийсь льотчик надумав полетіти над нашою країною, маючи з собою стару карту, він напевне збився б з дороги й заблудив. Де раніше тяглися безлюдні простори, тепер здіймаються вгору труби величезних заводів, де колись на півночі лежала скута морозом мовчазна тайга, тепер стоять нові міста, вирує людська праця.

За роки п'ятирічок наша країна дуже змінилася, а разом з нею змінилася й географічна карта. Коли б нашому школяреві показати карту, виготовлену ще до революції, він дуже здивувався б. Він не знайшов би на ній багатьох нових шахт, великих гідроелектростанцій, заводів, залізниць, каналів, морів — їх там не було. Усе це з'явилося за роки Радянської влади. У нашій країні збудовано багато міст, яких раніше не було на карті. Про ці міста ми й хочемо розповісти.

Це було багато років тому в Заполяр'ї. Над Кольським півостровом шаленіла буря. Снігова хуртовина гуляла серед гір, шарпала волохаті лапи ялин. В одному з диких кутків півострова лежало озеро Вудьявр, скуте кригою. Засипані снігом гори здіймалися навкруги. Біля підніжжя однієї гори стояло кілька недавно збитих дерев'яних бараків. В одному бараківі зібралися робітники й інженери. Вони когось чекали.

— Не приїде він сьогодні. Куди їхати в таку пургу, — сказав один з робітників.

— Ні, приїде. Обов'язково приїде,— відгукнувся другий.

І раптом розчинилися двері. В барак увійшов Сергій Миронович Кіров. За вікнами шаленіла пурга, а Кіров при світлі гасової лампочки розповідав людям, що зібралися навколо нього, які багатства є в горах, що оточують озеро, яке місто буде збудовано на його берегах.

Минуло кілька років, і тут справді виросло прекрасне місто. По його вулицях поспішають легкові й вантажні автомашини. Над горою Кукісвумчоор удень і вночі лунають вибухи, злітають угору важкі брили. Це добувають білий камінь — апатит. Його розмелюють на порошок і відправляють в усі кінці нашої країни для колгоспів і радгоспів. Апатит — прекрасне добриво для полів.

Це нове місто зветься Кіровськ — на ім'я Сергія Мироновича Кірова.

А недалеко від Кіровська є ще одно молоде місто — Мончегорськ. Хоч воно й молодше від Кіровська, але в ньому теж є прекрасні споруди — будинки для робітників, кіно, театр, клуби. В Мончегорську добувають дуже цінний метал — нікель.

А в суворім Сибіру, на пустельному березі Єнісею понад двадцять років тому виросло нове місто — Ігарка. Взимку тут бувають люті морози, до 60 градусів. Та радянські будівники не злякалися морозів. Вони збудували тут велике портове й промислове місто. В Ігарці є великі лісозаводи, де обробляють деревину.

На вулицях Ігарки можна зустріти моряків майже всіх країн світу. В порту стоять пароплави з іноземними написами. Вони прибувають сюди, щоб закупити найкращу в світі радянську деревину.

Ще молодше від Кіровська, Мончегорська та Ігарки місто, яке носить ім'я Вячеслава Михайловича Молотова,— Молотовськ.

З'явилися нові міста й на Далекому Сході — у місцях, де раніше майже не ступала людська нога.

...Однієї осінньої туманної ночі Охотським морем плив іноземний корабель. Він тримався ближче до берега. Раптом вартувий побачив низку яскравих вогнів. Він хутко доповів капітанові: «З лівого боку по борту бачу вогні».

Дуже здивований капітан витяг лоцію — морську карту. На цій лоції був напис: «пустельне місце». Ця лоція була надрукована зовсім недавно — кілька років тому. За цей час на березі

Охотського моря, куди раніше добиралися лише мисливці та рибалки, виросло нове місто — Магадан. Будівники прилетіли сюди літаками, припливли кораблями. Інших шляхів сполучення тут не було.

А тепер у колишній глушині тягнуться струнки вулиці, горить електрика, працюють заводи, прекрасний автомобільний шлях прорізує дрімучу тайгу. Він веде до місця, де добувають золото для нашої країни.

Є на Далекому Сході ще одно нове місто на березі великої ріки Амур. Це місто зветься Комсомольськ, бо його збудували комсомольці. Коли сюди прибули перші будівники, вони прорубували собі сокирами шлях у глухій тайзі. Вночі ведмеді приходили до наметів та землянок, де жили комсомольці. А тепер тут стоїть велике місто, в якому понад сто вулиць. Пароплави плывуть до нього по Амуру, лякаючи гудками звірів. Їм відповідають заводські гудки з Комсомольська.

Є нові міста й на Уралі — там, де раніше були тільки степ і гори. Біля підніжжя гори Магнітної, де є родовища залізної руди, з'явилося нове місто — Магнітогорськ. Ще небагато років тому цього міста не було на карті. А тепер там працює найбільший в усьому світі металургійний завод, який виробляє більше заліза, ніж його колись виробляли в усій царській Росії.

Є на Уралі ще одно нове місто з дивною назвою — Азбест. Воно назване так тому, що в ньому добувають мінерал, який називається азбестом. З волокон цього мінералу виробляють одягу для пожежників, яка не горить в огні, роблять багато інших корисних речей.

...Серед казахстанських степів, біля озера Балхаш, є нове місто, з дивною назвою — Коунрад. От яку легенду розповідають про назву цього міста.

В давню давнину, багато віків тому, жив могутній джигіт, який мав найбистрішого на весь степ коня. Цього коня звали Конур-ат. Джигіт віднімав коней у баїв — казахських багатіїв — і роздавав їх бідним. Мов вовки, ганялися за ним баї, та не могли наздогнати.

Одного разу забрав джигіт у бая табун ситих коней. Розлютився бай і послав за ним погоною. Довго гналися слуги бая за бистрим, як птиця, Конур-атом. Один по одному падали їх знесилені коні. А Конур-ат усе летів, рятуючи джигіта від смерті.

Та от замовк тупіт байських коней. Злетів Конур-ат на сопку і впав без сил. Скочив з нього джигіт, глянув — і похмурнів. До озера Балхаш було ще їзди з півдня, а Конур-ат уже хрипів. Він умирав від спраги.

І хоробрий джигіт заплакав уперше в житті над трупом свого коня. З цього часу цю сопку назвали Конур-ат.

Минуло багато віків. У цій сопці радянські геологи знайшли мідну руду. І на цьому місці виросло нове місто, яке назвали Коунрад. Це місто дає нашій країні мідь.

На північ від нього є місто вугілля — Караганда. Тут стоять високі будинки, зеленіють сади, а колись тягнувся лише спалений сонцем степ. Щодня десятки ешелонів везуть звідтіля в усі кінці нашої країни чудове карагандинське вугілля.

У нас на Україні є також багато нових міст, народжених Жовтнем.

Донбасівські міста — Горлівка, Макіївка, Костянтинівка, Краматорськ — усі вони до революції були брудними виселками, де робітники жили в злидennих халупах, більше схожих на конуру, ніж на людське житло. Не було на карті й столиці Донбасу — прекрасного міста Сталіно, а була Юзівка, названа так на ім'я капіталіста Юза, який безжально визискував робітників.

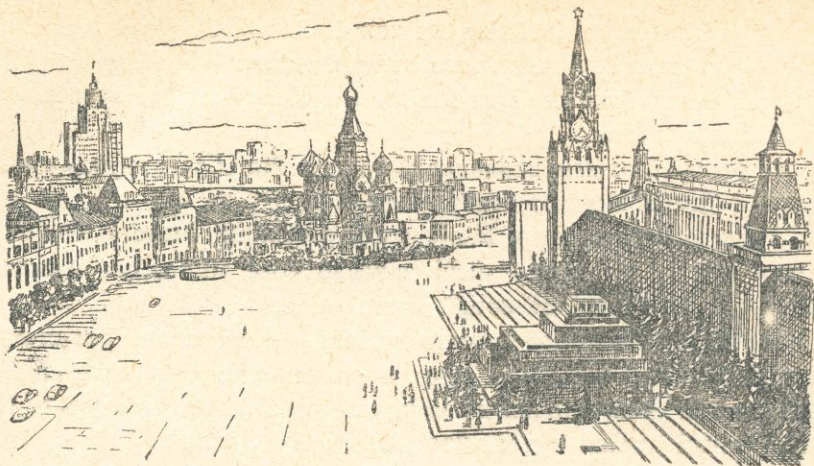
Зросли й на Дніпрі нові міста. Там, де височить гордість нашої країни Дніпровська гідроелектрична станція — Дніпрогес — та завод-велетень «Запоріжсталь», виросло чудове місто — Нове Запоріжжя. Під час війни Дніпрогес і завод «Запоріжсталь» були зруйновані німецькими загарбниками. Тепер їх вже відбудовано, і завод дає нашій країні величезні сталеві листи, з яких роблять автомашини, а Дніпрогес живить його енергією. Багато нових міст народилося в нашій країні. Куди не глянь — рясніють на карті кружечки, яких там не було раніше.

По всій нашій країні зростають нові міста. Це — міста, що їх створила Радянська влада, міста, народжені Жовтнем.

Завдання.

1. Розкажіть усно про свої спостереження над відбудовою міста чи села, в якому ви живете. Які новобудови у вашому місті, селі чи області ви знаєте?

2. Випишіть у зошит назви міст, про які йде мова в цьому нарисі.



П. Тичина.

МОСКВА.

Єсть рідні на світі і теплі слова,
із них найтепліше — це слово Москва.

Москва наша любя, Москва наша славна!
Красою ти дужа, ділами преславна!
Ти сяєш у Всесвіт, ти світ на землі —
червоної зорі вгорі на Кремлі!..

До кого це сильна в нас віра жива,
що матір'ю кожен її назива?

Москва, ти нам мати, ласкава, єдина:
народів радянських у тебе родина.
Є перстень у тебе, а в нім аметист:
у мовах народів блищить один зміст.

Є сила на світі, могутня, нова.
І владну цю силу створила Москва.

Зазнала, Москва, ти і горя, і муки.
До тебе був ворог простяг свої руки.
А ти ж богатирськи труснула плечем —
і ворог вже пада під гострим мечем.

Є в світі надія, що всіх огріва.
Народи у світі встають за права.

Дунай закипів там, здвигнулись Балкани,—
грохочуть в безодню землі істукани!
А ще й за морями тремтить материк.
Вставай за свободу!— лунає там крик.

Чи хоче, не хоче,— старе істліва.
Лиш Правда є вічна, а то все трава.

Завдання і запитання.

1. Випишіть у зошит ті образні слова і вирази, в яких поет висловлює любов усього радянського народу до Москви і захоплення нею.

2. Хто зробив Москву такою могутньою і любимою?

Прочитайте книгу В. Нестайко
«Шурка і Шурко».

В. Владко.

ТВОРЕЦЬ ПЕРШОГО В СВІТІ ЛІТАКА.

1. Суперечки розпалюються.

— Легше від повітря!

— Ні, важче!

— Нісенітниця, нездійсненна мрія! Як може літати апарат, що важчий за повітря? Він неодмінно впаде на землю, каменем упаде, розумієте?

— Але ж птахи літають?

— Птахи мають крила, а людина їх не має і ніколи не мала.

— Отже, вона їх зробить сама! Ї полетить на них, а не на ваших надутих газом пузирях.

— Пусті балачки! Махайте вашими дерев'яними крилами скільки завгодно, однаково не відірветися від землі й на метр!

Суперечки розпалювалися дедалі більше.

Молодий російський морський офіцер Олександр Федорович Можайський уважно прислухався до цих сперечань, з інтересом читав у газетах описи невдалих спроб наполегливих людей з крилами — і думав. Його цікавило одне питання, про яке чомусь

ніхто не згадував: запозичити крила в птахів—це правильно, але ж чи потрібно ними вимахувати, як це роблять птахи?.. Та й чи завжди птахи махають крилами?

2. Модель з кортиком.

— Справді, чи потрібно крилам рухатися?

Можайський цілі години спостерігав літ птахів. Як надзвичайно красиво птах ширяє в повітрі! Жодного помаху, жодного поруху крилами. Немовби він повис у повітрі, ковзаючи в струменях повітря, які наче підтримують на собі розпростерті крила птаха... Наче підтримують... А може, й справді підтримують?

Це була смілива думка. Спочатку Можайський і сам недовірко похитав головою. Та потім знову замислився. Він згадав своє дитяче захоплення повітряними зміями. Хіба вітер не підтримує повітряного змія? Вище й вище він підштовхує площину паперової іграшки, не даючи їй падати. І не потрібно нічим махати, треба тільки триматися проти вітру, що сам підніматиме апарат угору, як ширяючого птаха!

Так народжувалася ідея. Можайський, на подив своїм друзям, пірнув з головою в «дитячі забавки». Він буде один за одним повітряні змії і цілі дні запускає їх, уважно спостерігаючи за ними і записуючи свої спостереження. Більше того, молодий сміливець буде величезного повітряного змія і вперше в світі, міцно тримаючись за його перекидки, сам полетів на цьому змії, якого тягли при зльоті трое коней. Це було в 1876 році в тодішній столиці Росії — Петербурзі.

Тепер Можайський твердо знав: людина може літати на апараті, важчому від повітря!

— Від птаха треба взяти крила. Але ці крила будуть нерухомі. Нехай апарат буде схожий на птаха. В його тулубі, корпусі, розміщуватимуться машина і льотчик. Керуватиме польотом хвіст. А тягти апарат уперед, створювати йому власний вітер, який підтримуватиме в повітрі крила, повинен повітряний гвинт!

Саме такими почав Можайський будувати свої перші в світі моделі літаків. Спочатку вони лише котилися по землі, потім стали підстрибувати в повітря. А потім... потім відривалися від землі, злітали, похитуючи непорушними крилами,— знову сідали на землю. Очима, сповненими гарячого хвилювання, Можайський спостерігав, як поводили себе його перші моделі. Вони здавалися надійними.

Тоді Можайський наважився на останнє випробування моделей — з додатковим вантажем. На найсправнішу з них він поклав важкий морський кортик¹, закріпив його і запустив модель. Маленький моноплан покотився, пробуючи відірватися від землі. Йому було важко підняти вантаж. І все-таки він полетів!

Можайський зняв з моделі, що приземлилася, перший у світі вантаж, який побував у польоті, і замислено провів рукою по голові, пригладжуючи волосся. Дивна річ: адже він, здається, розв'язав завдання створення літака, на якому полетить людина!

3. Генерали не вдоволені.

Збудувати модель можна власними руками, у домашній майстерні. А щоб збудувати справжній літак, власних рук замало. І крім того, потрібно мати багато грошей. Де ж їх узяти?

Можайський з допомогою славетного російського вченого Д. І. Менделєєва, який зацікавився його роботами, дістає кошти на розробку рисунків. Але для того, щоб збудувати літак, потрібно набагато більше грошей. Їх може дати тільки держава.

Винахідник звертається до Головного інженерного управління.

— От рисунки літака, от зразки літаючих моделей. Розгляньте їх, дайте можливість збудувати літак!

У Головному інженерному управлінні засідають генерали іноземного походження. Ці генерали зневажливо дивляться на все російське, вони шанують тільки іноземних учених, іноземну техніку, хоч би вона й відставала від російської. І нема чого дивуватися, що ці іноземні пройдисвіти так ставляться до російських винахідників.

Генерали, не поспішаючи, ознайомлюються з планами російського офіцера-винахідника. Вони невдоволено морщать носи, хмуряться — і відмовляють йому. Чому? Адже кожний розуміє, що пропозиція Можайського переконлива.

Комісія генералів Паукера, Герна, Ванденберга відповідає:

— Пропозиції Можайського незрозумілі.

У Західній Європі будують літаки з рухомими крилами. Так треба робити і російським винахідникам, а не вигадувати щось інше. У видачі грошей Можайському на збудування літака з нерухомими крилами — відмовити!

¹ Кортик — вид холодної зброї, яку носять переважно морські офіцери.

4. І все-таки літак буде!

З генералами сперечатися не доводилося. Адже і в військовому міністерстві, куди міг би поскаржитися Можайський, сиділи такі ж паукери і ванденберги в генеральських мундирах. Що ж робити? Здаватися?.. Ні, Можайський був не з таких!

Уперто і наполегливо він шукає можливостей для роботи. Так минає рік, два. І тільки тоді його проектом зацікавлюється морське міністерство, в якому працював знайомий Можайського — адмірал Лісовський. Після тривалих клопотань та переборення труднощів морське міністерство відпускає потрібні кошти. Нарешті Можайський зможе почати будівництво літака!

Можайський розробляє рисунок літака, будує для свого літака полегшені парові двигуни потужністю в 10 і 20 кінських сил.

Це було дуже важкою справою. Доводилося випробовувати різні матеріали, знаходити найпридатніші і найдешевші. Деякі частини не витримували, ламалися. Замість них, тут же виготовляли нові. Можайський працював у майстернях поруч своїх помічників, робітників. Він днював і ночував у майстернях, забуваючи про їжу, і бачив перед собою тільки одне: майбутній перший у світі російський літак.

Своєму вірному помічникові, механікові Івану Голубеву, Можайський весь час повторював:

— І все-таки літак буде!

— Буде,— впевнено відповідав Голубев.— Якщо ми, росіяни, узялися за щось, обов'язково доведемо до кінця, Олександр Федоровичу!

5. Людина в повітрі.

Протягом двох років провадилися наполегливі роботи. І, нарешті, перший у світі російський літак було збудовано.

Вранці 20 липня 1882 року на військовому полі коло Царського Села (тепер м. Пушкін), під Петербургом, з'явилася небачена літальна машина. Вона нагадувала великого птаха з велетенськими розпростертими нерухомими крилами, тулубом-фюзеляжем, в якому містилася парова машина, що обертала повітряні гвинти, і хвостом з рухомими площинами — рулями.

Літак Можайського підняли на спеціально споруджений похилий поміст. Вірний помічник винахідника, механік Іван Голубев, сів на місце льотчика,— сам Можайський мав провадити потрібні спостереження з землі. Олександр Федорович міцно



поцілував свого друга, очі йому вкрила волога. Наставала найвідповідальніша хвилина...

Машина, на якій заздалегідь розвели пару, почала працювати. З шаленою швидкістю закрутилися гвинти. Літак тихо рушив з місця і, з кожною секундою прискорюючи рух, помчав з помосту. Можайський і всі присутні затамували подих.

— Летить! Летить! — раптом закричав хтось.

Між літаком і землею з'явився просвіт. Літак відірвався від землі і плавно линув у повітрі. Він летів по прямій лінії над полем, він летів — уперше в світі створений талантом російського винахідника літак!

Уперед, вперед, вище, вище... Літак летів!

Так відбувся перший у світі політ російського літака.

* * *

Ми пишаємося нашим славним співвітчизником — творцем першого в світі літака. Ім'я Олександра Федоровича Можайського золотими літерами навіки записане в історії світової авіації.

Завдання.

1. Знайдіть у тексті оповідання місця, які показують:
 - а) що наштовхнуло О. Ф. Можайського на правильну думку про побудову літака з нерухожими крилами;
 - б) хто перешкодив йому здійснити його винахід.
2. Розкажіть усно про винахід О. Ф. Можайського.

ЗАХИСНИЦЯ МИРУ.

Живи, наша Арміє, сила держави,
захисниця миру, гроза ворогів!
Повік не померкнуть геройство і слава
радянських дивізій, радянських полків.
За щастя народу, за правее діло,
прийнявши присягу під прапором Рад,
на славу Вітчизни до бою йде сміло,
не знаючи страху, радянський солдат.
Хоч ми не готуєм воєнних походів,
та в світі ніхто нас повік не зляка.
Стоять на сторожі і нив, і заводів
наказові вірні радянські війська.
Гармат наших залпи прославлені всюди,
незламна у танків сталева броня.
І жодна людина повік не забуде
дев'ятого травня — побідного дня!
Ми кров на полях проливали недаром,
і з нами, мов браття, в сім'ї трудовій:
албанці й угорці, румуни й болгари,
поляки і чехи — народ бойовий!
Лети, наш привіт, через гори і ріки
у вільний, далекий і сонячний край,
де, скинувши рабство гнітюче навіки,
вже плечі могутні розправив Китай.
Живи, наша Арміє, сила держави,
захисниця миру, гроза ворогів!
Повік не померкнуть геройство і слава
радянських дивізій, радянських полків.

Запитання.

1. Що захищає наша Радянська Армія? (Дайте відповідь словами вірша).
2. Чому жодна людина не забуде дня 9 травня?
3. Кого поет називає нашими братами в сім'ї трудовій, кому шле свій привіт?

НАС ВЕДЕ ДО ЩАСТЯ ПАРТІЯ МОГУЧА.

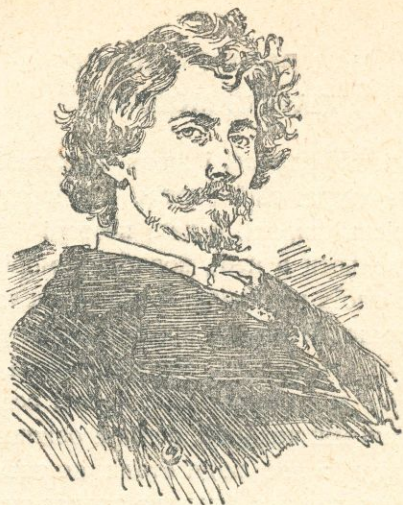
Багатій, народе, і живи щасливо!
Стережуть твій спокій, і колгоспні ниви,
і міста широкі, й далі неозорі
самсльоти в небі, кораблі у морі.
На твоїх кордонах юнаки в шоломах,
ширшає Вітчизни крил орлиних помах,
і ростуть будови, сонячні, веселі...
Краю мій радянський, золоті оселі!
Краю мій коханий, сонцем осіяний,
у труді в нас люди стали, як титани.
Не схитне нас буря, не злякає туча,—
нас веде до щастя партія могутча.
Ніжно над садами сяють сині висі,
яблука червоні сонцем налилися.
Розгулявся вітер, вітер по долині,
сонцем налилися кавуни та дині.
Сонячна, щаслива, мирна і єдина.
Де така є в світі, як моя країна?
Де такі міста є, де такі є села,
де така є доля, як у нас, весела?
Де такі є люди? О! В якій надії
дивляться народи на синів Росії,
на Україну нашу і на всі народи,
що живуть під сонцем щастя і свободи.

ІЛЛЯ ЮХИМОВИЧ РЕПІН.

Російський народ дав світові видатних учених, письменників, художників.

З особливою гордістю і любов'ю ми відзначаємо серед них Іллю Юхимовича Репіна.

Батько Іллі Юхимовича був солдатом. Він служив у Чугуївському полку і разом з полком брав участь у війні проти Наполеона. Чугуївський полк пройшов з військами до Парижа. В 1817 році, коли війська повернулись на батьківщину, за наказом Олександра I з цих військ були створені військові поселення.



Батько Репіна — Юхим Васильович Репін — так само, як і його земляки, став солдатом-поселенцем.

Тяжке було життя у військових поселеннях.

Від волі начальства залежали життя і смерть не тільки самих поселенців, але й їх дітей. Діти залежали більше від волі начальства, ніж від волі батьків.

Звання військового поселенця було «дуже ганебне, нижче від поселян вважали хіба що кріпаків», згадує Репін.

В обстановці такого безправ'я, затурканості та злиднів у сім'ї Юхима Васильовича Репіна і його дружини Тетяни Степанівни в 1844 році народилася третя дитина — син Ілля, майбутній великий художник. Незабаром батька загнали за сотні верст, і становище сім'ї ще погіршало.

«У нас було і бідно, і нудно, — згадує далі Репін, — і мені часто хотілось їсти. Дуже смачний був чорний хліб в дрібковою сірою сіллю, та й його давали потроху. Ми дедали убожили більше».

«Нудно і тяжко згадувати про скрутну пору нашого убозтва, — додає Репін. — Уся рідня нас покинула, і нікому було за нас заступитися... Тільки з поверненням додому батька життя наше змінилось...»

Майбутній художник не здобув у дитячі роки шкільної освіти. Грамоти його вчили мати і місцевий дячок. Любов до малювання й живопису виявилась в ньому дуже рано. Ілля Юхимович дуже добре розповідає про це в своїх спогадах: «На рідвяні свята до нас відпустили нашого двоюрідного брата, сироту

Троньку... Тронька приніс з собою малюнки, на яких був зображений собака Полкан, і я дуже здивувався, як він добре малює. Під кожним малюнком він старанно підписував назву «Полкан» і своє прізвище: Трохим Чаплигін... Другого дня Трохим із плоскої коробочки, загорнутої в кілька папірців, дістав фарби й пензлі... Трохим знав, як звуться всі ці фарби: жовта — гумігут, синя — лазур, червона — бакан і чорна — туш... Фарб я ще ніколи не бачив і з нетерпінням чекав, коли Трохим малюватиме фарбами... Ми взяли Устину¹ азбуку, щоб її нефарбовані картинки він міг розмальовувати фарбами... Перша картина — кавун — раптом на наших очах перетворилася в живу. Та от сталося диво, коли розрізану половинку другого кавунчика Трохим розмалював червоною фарбою так живо й соковито, що нам захотілося навіть їсти кавун; і коли червона фарба висохла, він тоненьким пензлем зробив по червоному м'якушу де-не-де чорне насіння — чудо-диво!.. Трохим залишив мені свої фарби, і відтоді я так у них впивався, припавши до столу, що мене ледве відривали пообідати... Я спочивав душею в малюванні і якось увечері попросив Дуняшу (подруга сестри Усті) посидіти спокійно. При лійовій свічці обличчя її, руде від ластовиння, освітлювалось добре, тільки гніт весь час нагоряв. Дуняша спочатку знімала пальцями нагар, але скоро її стало клонити на такий сон, що вона клювала носом і ніяк не могла розплющити очей.

Портрет вийшов дуже схожий, і коли повернулася мати з Устею, вони довго сміялись».

Репін швидко навчився малювати і писати аквареллю. З великою охотою вступив він до Чугуївської топографічної² школи, де він учився креслити і розмальовувати географічні карти. Про цей час він згадує, як про найсвітліший у своєму дитинстві:

«Після довгих чекань я потрапив, нарешті, у найбажаніше місце навчання, де малюють аквареллю і креслять тушшю. Там були великі зали... довгі широкі столи, на столах з великими дошками були приліплені географічні карти; білі тарілки, склянки з водою, де купаються пензлі для акварельних фарб, величезні пензлі. А які фарби! Чудо-диво! Найбільше мені подобалося те, що на багатьох тарілках лежали великі плитки свіжих фарб — здавалося, вони зовсім м'які і самі пливуть на пензель...»

Школу незабаром закрили, і тринадцятилітній Репін змуше-

¹ Устя — сестра Репіна.

² Топографія — наука про зображення земної поверхні на плані й карті.

ний був іти на роботу до іконописця. Він швидко освоїв іконописну справу і через рік уже брав самостійні замовлення.

Репін у цей період свого життя наполегливо працював над собою. Він читав Жуковського, Пушкіна, Лермонтова. По картинах у художньому журналі «Северное сияние» вперше познайомився з картинами російських художників.

Репін мріяв про поїздку до Петербурга і про дальшу освіту. 1 листопада 1863 року здійснилася мрія Репіна. З 17 карбованцями в кишені він прибув до Петербурга і почав добиватися прийому до Академії мистецтв.

Зразу до Академії його не прийняли, і йому довелося деякий час учитися в художній школі. До Академії його прийняли через рік.

Виняткова працездатність і любов до своєї справи допомогли Репіну розвинути свій талант і стати в ряд кращих художників того часу.

Перший великий успіх принесла Репіну його картина «Бурлаки на Волзі». От як у Репіна виникла думка намалювати цю картину.

Літо 1868 року Репін проводив у Петербурзі. Він розповідає, що ціле літо наполегливо працював «від зорі до зорі». Якось у неділю товариші умовили його проїхатися пароплавом по Неві. Була чудова погода. Пароплав ішов швидко, і художники незабаром опинилися за містом. Швидко миготіли перед ними розкішні дачі, килимами розстелялися квітники з барвистих пахучих квітів, рухалася пишно вбрана різнобарвна публіка. «І всі такі святкові, веселі, усіх так осяює яскраве сонце!» І раптом Репін помітив, що назустріч пароплавові берегом щось рухається. Товариш пояснив Іллі Юхимовичу, що це бурлаки тягнуть баржу.

«Я ніколи ще не був на великій судноплавній ріці,— пише Репін,— ні разу не помічав бурлаків. Наблизились. Боже мій, чому вони такі брудні, обдерті! В одного розірвана штанина по землі тягнеться і світить голе коліно, в інших лікті повилазили, деякі без шапок, а сорочки, сорочки зотліли... не пізнати рожевого ситцю... саме лахміття. Обличчя похмурі, коли-не-коли тільки блисне важкий погляд з-під пасма скуйовдженого волосся, що звисає вниз, обличчя спітнілі блищать, а сорочки наскрізь потемніли...»

Зустріч ця справила на Репіна незабутнє враження. «Бурлаки, як чорна хмара, заступили веселе сонце; я вже плівся слідом за ними, поки вони не зникли з очей». Репін прагне перенести на полотно ті почуття, які збудив у нього вигляд бурлаків. Щоб кар-

тина була правдивою, художник поїхав на Волгу, де він міг близько спостерігати життя народу. Ціле літо він наполегливо працював: замальовував картини волзької природи, малював портрети бурлаків, привіз у Петербург великий альбом зарисовок і дрібних малюнків. З цих зарисів згодом була намальована знаменита картина «Бурлаки на Волзі».

Пензлеві Репіна належить багато визначних картин. Їх можна бачити в музеях Москви, Ленінграда, наприклад: «Запорожці», «Не чекали», «Іван Грозний і син його Іван» та інші.

В своїх картинах Репін показав силу і героїзм російського народу.

Помер Репін в 1930 році.

Г. Сенкевич.

ЯНКО-МУЗИКАНТ.

Янко був худий і засмаглий, з великим роздутим животом і запалими щоками; схоже на куделю, майже біле волосся спадало йому на ясні, широко відкриті очі, що завжди дивились на світ так, ніби вдивлялися в якусь незмірну далечінь. Взимку Янко сидів у запічку й тихо плакав від холоду, а часом і від голоду, коли у матері нічого було ні в піч поставити, ні в горщик покласти. Влітку він ходив у самій сорочині, підперезаній крайкою, та в солом'янім брилі, визираючи з-під обідраних крисів, ніби птах, задираючи голову вгору.

Мати його, бідна поденщиця, що жила, перебиваючись з дня на день, мов ластівка під чужою стріхою, може, й любила його по-своєму, але частенько біла. У вісім років він уже був підпасичем, а коли вдома нічого було їсти, ходив у ліс по гриби.

Невідомо, звідки це взялося, але його цікавило тільки одне в світі — музика. Вона вчувалася йому всюди, а коли хлопчик трохи підріс, то вже ні про що інше не міг думати. Піде бувало в ліс пасти худобу або з кошиком по ягоди, то завжди повернеться без ягід і каже шепелявлячи:

— Матусю! Там щось у лісі так грало... Ой! Ой!

Коли Янко десь міг почути скрипку, чи то на зажинках, чи на якомусь весіллі, це вже було для нього велике свято. Він залазив після того на піч і не обзивався цілими днями, ніби кіт, поглядаючи з темряви блискучими очима. Якось він зробив собі сам скрипку з трісок та кінського волосу, але вона не хотіла грати так гарно, як та, в корчмі: вона бриніла тихо, тихо, зовсім так,

як муха або комарик. Янко, проте, грав на ній з ранку до вечора, хоч діставав за те стільки штурханів, що врешті став схожим на побите зелене яблуко. Але така вже була його доля.

Хлопчик дедалі худнув, тільки живіт у нього був великий і роздутий; волосся ставало густішим, а широко розкриті очі все частіше наповнювалися слізьми. Щоки й груди западали все глибше.

Один лакей у панському маєтку мав скрипку. Інколи він грав на ній смерком. Янко часом підповзав поміж лопухами аж до відчинених дверей буфетної, щоб подивитися на ту скрипку. Вона висіла на стіні якраз напроти дверей. Вся душа хлопчикова линула до тієї скрипки. Йому хотілося хоч раз взяти її в руки.

Якось увечері в буфетній нікого не було. Пани давно жили за кордоном, будинок стояв порожній, лакей завжди знаходився в інших кімнатах. Янко, причаївшись у лопухах, вже довго дивився крізь відчинені двері на скрипку. Повний місяць скося заглядав крізь вікно в кімнату, вимальовуючи на протилежній стіні великий світлий квадрат. Квадрат цей поволі наближався до скрипки і, нарешті, освітив її всю.

Ніч була ясна, ясна. В саду біля ставка заспівав соловейко, виводячи то тихіше, то голосніше: «Іди! Підійди! Візьми!» А сова поважно зробила коло над головою дитини й гукнула: «Янку, ні! Ні!» Але сова відлетіла, а соловейко залишився, і лопухи шепотіли чимраз голосніше: «Там нема нікого!» Скрипка засяяла знову.

Маленька зщулена фігурка повільно й обережно посунулася вперед, а соловейко все тихенько виводив: «Іди! Підійди! Візьми!»

Біла сорочечка миготить все ближче біля дверей. Чорні лопухи вже не затуляють її. На порозі кімнати чути уривчасте дихання дитячих грудей. Ще хвилина — і біла сорочка зникла, тільки одну босу ніжку ще видно за порогом. Даремно сова пролітає ще раз, гукаючи: «Ні! Ні!» Янко вже в кімнаті.

За хвилину в темряві почувся тихий плачливий звук, ніби хтось необережно доторкнувся до струн. І раптом...

Чийсь грубий заспаний голос гнівно спитав з кутка кімнати:
— А хто там?

Янко затаїв подих, але грубий голос спитав ще раз:

— Хто там?

Хтось черкнув сірником по стіні, стало видно, а потім... Почулась лайка, удари, плач дитини, лемент: «Ой, не буду!» Замиготіло світло в вікнах, загавкали собаки, зчинився галас у всьому домі.

На другий день бідний Янко стояв перед судом у старости.

Ну, що ж, треба було його судити, як злодія? Звичайно.

Глянули староста й засідателі, як він стоїть перед ними з пальцем у роті, з зляканими очима, маленький, худий, затурканий, не розуміючи, де він і чого від нього хочуть... Ну, як тут судити такого бідолаху, коли йому всього десять років і він ледве тримається на ногах? В тюрму його посадити, чи що? Треба ж пожаліти дитину. Нехай його візьме сторож та всипле йому різок, щоб більше не крав, та й годі.

Покликали сторожа Стаха.

— Візьми його й дай йому там на згадку.

Стах кинув своєю дурнуватою звірячою головою, взяв Янка під пахву, мов якийсь кошеня, і поніс в сарай. Хлопчина чи не розумів, що зараз буде, чи дуже злякався, але не озвався ні словом, тільки дивився, як спійманий птах. Хіба він знав, що з ним робитимуть? Тільки коли Стах взяв його в сараї в оберемок, поклав на землю, закотивши сорочину, вдарив різкою з усієї сили, тоді лише Янко скрикнув:

— Мамо! — І так за кожним ударом різкою кричав: «Мамо, мамо!», але все тихше й слабше, аж поки не затих зовсім і вже не кликав свою маму...

Прийшла мама, забрала хлопчика, але мусила вже нести його на руках додому... На другий день Янко не встав, а на третій день, надвечір, спокійно умирав на лавці під рядниною.

* * *

Другого дня повернулися з Італії пани. Разом з ними приїхав і якийсь молодий чоловік. Він сказав по-французьки:

— Яка прекрасна країна Італія!

— І який музикальний народ! Це справжнє щастя — відшукувати там талановитих людей і допомагати їм, — додала панна.

Над Янком шуміли берези.

Завдання.

1. Складіть письмовий переказ цього оповідання відомого польського письменника Г. Сенкевича за таким планом:

- а) Як жилося синові наймички у панській Польщі?
- б) Що найбільш цікавило Янка?
- в) Як він задовольняв свій інтерес до музики?
- г) За що покарали Янка?

д) Як письменник показав лицемірство панів, що облудно говорили про свою любов до музики, до талановитих людей?

2. Розкажіть, як у нашій країні забезпечується можливість розвитку всіх молодих талантів.



З ДИТИНСТВА ВЕЛИКОГО КОМПОЗИТОРА ¹.

Петро Ілліч Чайковський — славетний композитор, твори якого знає увесь світ.

Народився він на заводі серед дрімучих лісів Уралу. Батько його був директором заводу.

Вечір. Ілля Петрович Чайковський повертається додому після трудового дня. В маленькому будиночку тепло й затишно. В цей вечір зібралися друзі та співробітники послухати музику й співи.

В Олександрі Андріївни, дружини Іллі Петровича, красивий голос і вміння виразно співати. Серед дорослих слухали й діти: Микола, Лідія і маленький Петрик. Він умостився у великому кріслі і з захопленням дивиться на матір. Вона співає романс «Соловей». Хлопчик слухає і немов переноситься на поля, луки і бачить світанок. Ось блиснули перші промені сонця. Засяяли вогниками краплинки роси на траві. З кущів легенький вітрець доносить тьохкання й трелі солов'я. Хлопчикові хотілося слухати без краю. Гості в захваті. Просьть Олександрю Андріївну ще співати.

¹ Композитор — автор музичних творів.

Та Петрик раптом підвівся, пішов до дитячої кімнати і розплакався.

Довго не міг Петрик заснути цієї ночі.

Вранці, коли старші зібралися на прогулянку, Петрик залишився, підійшов до фортепіано і почав підбирати на слух мелодії, які він чув учора. Його примусили відійти від фортепіано, тоді він пальцями став вистукувати мелодію на столі, на табуреті, на вікні.

Одного разу зліз він на підвіконня і став вистукувати на склі — розбив його і поранив пальці.

Цей випадок примусив звернути увагу на хлопчикову любов до музики. Для нього запросили вчительку музики. Петрикові було тоді близько п'яти років.

Старші діти вчилися з гувернанткою-француженкою. Петрик якось підійшов до матері і крізь сльози прошепотів: «Знову вони без мене... Я теж хочу вчитися». Мати зрозуміла, повела сина до класної кімнати і відрекомендувала гувернантці нового учня.

З радістю взявся Петрик за навчання і скоро догнав старших, особливо легко було йому вивчати мови. Шести років він вільно читав по-французькому і навіть писав вірші. Гувернантка казала: «П'єр — наш маленький Пушкін».

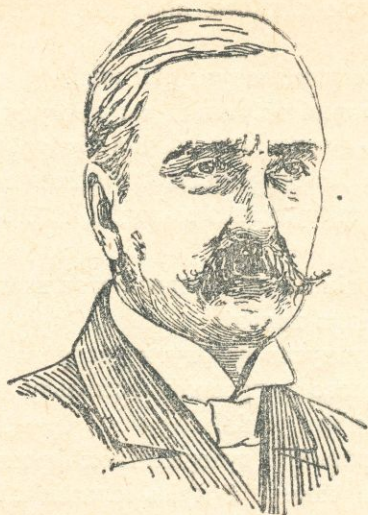
Смерком, коли уроки закінчувалися, гувернантка загадувала дітям по черзі придумувати оповідання. І ніхто краще від Петрика не міг придумати: він вигадував чарівні історії, казки, оповідання з пригодами. Він фантазував як в оповіданнях, так і в музиці.

МИКОЛА ВІТАЛІЙОВИЧ ЛИСЕНКО.

Хто не знає української народної пісні? Її знають, її люблять далеко за межами нашої сонячної України. Звеселяє вона серця й на роботі, і під час відпочинку, і в місті, і на селі, її люблять і старі поважні люди, і в дитячому садку маленькі дошкільнята.

Безліч чудових творів — опер, симфоній — написано відомими композиторами на мотиви українських народних пісень.

Одним з найвидатніших композиторів нашої країни, який все своє творче життя присвятив художній обробці української народної пісні, був Микола Віталійович Лисенко.



Він народився 1842 року в селі Гриньках на Полтавщині. Ще в дитячі роки довгими зимовими вечорами слухав він співи сільських дівчат, і вперше душа його переймалася і тугою, і щирістю, і багатством рідної пісні.

Ще з дитячих років виявив Лисенко особливу здібність та любов до гри на фортепіано, і батьки найняли йому вчительку. Було видно, як сильно впливала музика на хлопця. Іноді цілими годинами простоював він коло фортепіано, підбираючи одним пальцем мотиви. Коли хлопцеві минуло дев'ять років, він пробує самостійно писати музику. Перший його дитячий твір — польку — батько, щоб зробити подарунок синові в день його народження, оддав надрукувати. Навчаючись у гімназії, а потім в університеті, Лисенко уважно вивчає творчість російських композиторів.

Навчання у великого російського композитора Римського-Корсакова дуже багато допомогло розвитку музичної творчості Лисенка. Він пише славнозвісну оперу «Гарас Бульба», опери «Утоплена», «Різдвяна ніч» і «Наталка Полтавка», що й досі з успіхом виконуються в кращих наших театрах. Лисенко поклав на музику численні твори Т. Г. Шевченка, І. Франка, Л. Українки. В своїй музичній діяльності Лисенко користувався досягненнями композиторів російської класичної музики — Глінки, Бородіна, Римського-Корсакова.

Одночасно Микола Віталійович вів і велику громадську роботу. Царський уряд, який намагався знищити українську культуру,

всіляко переслідував славетного музику. В 1907 році старого композитора (йому було вже 65 років) було заарештовано й посаджено в тюрму. Але ніякі утиски нездатні були відвернути Лисенка від служіння народові; він засновує власну музичну школу, де виховує нове покоління музик.

1912 року перервалось життя Миколи Віталійовича. Але його чудесні твори — опери, пісні — живуть і житимуть в мистецтві і в серцях народу нашої великої Батьківщини.

І. Муратов.

ІДУТЬ ПІОНЕРИ.

Чия це команда лунає раз — два?
То йдуть піонери садить дерева.
Дали обіцянку: цієї ж весни
сусідній провулок засадять вони.
На вулиці нашій — каштани і клени,
нехай же й провулочок буде зелений,
бо в тому провулочку, біля ріки,
у яслах дитячих живуть малюки.
Для них працювати хлоп'ятам не лінь,—
потрібні малятам і зелень, і тінь.
Співаючи, в ногу крокують хлоп'ята,
неначе гвинтівки, тримають лопати.
Веде піонерів вусатий старик,
Ничипір Петрович, шкільний садівник.
Садок біля клубу,
садок біля школи
і клумби, що бачите зараз довкола,
торішні каштани і клени старі —
усе насадили отут школярі.
...І шелест дерев, молодих і старих,
ще довго нагадувать буде про них.

Завдання.

Напишіть твір про те, як ви насаджували дерева в селі чи місті, де ви живете.

ДВАДЦЯТИЛІТНІЙ.

(Сучасна балада ¹).

Ходять пожежники,
дзвонить міліція,
всюди шукають
в Червоній столиці,
досі шукають —
не можуть знайти
хлопця якогось
років двадцяти.
Дужий, плечистий, —
і ще на прикметі:
в білій футболці він,
в білім кашкеті.
Сяє на грудях
значок ГТО.
Більше нічого
не знає ніхто.
Дужі й плечисті
зросли в нас хлоп'ята,
в білих футболках
їх ходить багато.
Знаки під сонцем
на грудях блищать —
кожен
готовий
свій край захищать.
Звідки ж узявся
і що він за птиця —
хлопець,
якого
шукає столиця?
Що він зробив?
Чим уславився?

От
що повідає
про нього народ.
Їхав
Москвою
у квітні
один
в білім кашкеті
громадянин;
їде собі
на площадці трамвая,
тихо під гуркіт колісний
співає...

Раптом він бачить —
навпроти
в вікні
руки майнули
у димі й вогні.
Люди прибігли,
в тривозі спинились,
з розпачем люди
угору дивились;
там із вікна,
де кошлата імла,
руки
дитина
до них простягла.

Марно й хвилини
на роздум не гає,
кинувся хлопець

¹ Балада — невеликий віршований твір розповідного характеру на легендарну або казкову тему.

з площадки трамвая —
автомобілям
напереріз —
і по трубі водосточній
поліз.

Поверх минає...
і третій...
і п'ятий...
Ось вже й останній,
вогнем обійнятий.

Диму рудого
звиса пелена.
Диха в обличчя
пожежа з вікна.
Слизько рукам.
Все навколо палає.
Ще підтягнувсь —
до вікна підповзає.
Став,
задихаючись,
на карниз,
дівчинку взяв
і спускається вниз.

Ось він рукою
вхопивсь за колону,
ось по карнизу
ступив до балкона,
серце спиняється,
ноги тремтять,
а до балкона ще
кроків із п'ять.

Люди, завмерши,
дивилися знизу,
як обережно
ступав він карнизом.
Ось він пройшов
половину
путі.

Треба іще половину
пройти.
Крок. Зупинився.
Ще крок. Зупинився.
Ось вже й за поруччя
ловко вхопився,
двері балконні
штовхає рука,
мить — і юнак
у квартирі зника...

З димом мішається
курява біла,
дзвонять пожежні
автомобілі,
мчать, наче буря,
тривожно свистять,
міддю червоною
каска блищать.
Каски розсипались,
і за хвилину —
швидко, як в казці,
зростають драбини,
люди в брезенті
один за одним
лізуть драбинами
в полум'я й дим.
В димі зникає
за каскою каска...
— Швидше, товаришу,
вище, будь ласка.
Там, у шаленому
полум'ї, ти
дівчинку нашу
повинен знайти.
— Ні,— відмовляють
пожежники,— й вище
нічого
не знайдено

в цьому
приміщенні.
Поверхи всі
ми не раз обійшли,
досі нічого
ми там не знайшли.
Раптом з воріт
обгорілого дому
вийшов
товариш один
незнайомий,
вкритий іржею
і весь у синцях,
дівчинку
міцно
тримав він
в руках.
Мати
дочку
обіймає, ридає...
Скочив між тим,
на підніжку трамвая,
щось заспівав
молодий чоловік,
витерся хусткою
й в темряві
зник.

Завдання.

1. Визначте головну думку цього вірша (балади).
2. Напишіть характеристику невідомого героя цієї балади (тобто відповідь на запитання: «Який він був, який його зовнішній вигляд, його вчинки, головні риси його вдачі?»).
3. Напишіть, навіщо шукала його столиця.

Прочитайте книгу О. Ільченка
«Звичайний хлопець».

* * *
Ходять пожежники,
дзвонить міліція,
всюди шукають
в Червоній столиці,
досі шукають —
не можуть знайти
хлопця якогось
років двадцяти.

Дужий, плечистий, —
і ще на прикметі:
в білій футболці він,
в білім кашкеті.
Сяє на грудях
значок ГТО.
Більше нічого
не знає ніхто.

Дужі й плечисті
зросли в нас хлоп'ята,
в білих футболках
їх ходить багато.
Сяють на сонці
значки золоті —
кожен готовий
на подвиг
піти.

СТАЛЬ НОВОЇ МАРКИ.

(Уривок з роману «Сталь і шлак»).

Директор заводу Дубенко викликав до себе начальника мартенівського цеху і мовчки вручив йому товстий зошит. Це була інструкція по виплавці нової бронетанкової сталі.

— Будемо варити сталь найскладнішої якості, товаришу Крайнев,— сказав Дубенко,— бронетанкову.

І хоч він говорив тоном, що не припускав заперечень, Крайнев все-таки заперечив:

— Петре Івановичу, адже ж наші сталевари ніколи не варили такої сталі.

— Тепер варитимуть. Війна вимагає. Через три дні, Сергію Петровичу, чекаю від вас першої плавки.

Цех до цього часу виплавляв сталь для покрівлі, балок, рейок, іноді для снарядів, а зараз потрібна була сталь, яка могла б протистояти бронебійним снарядам. І до виплавки її почали готуватись відразу після читання інструкції.

Щодня вранці і ввечері директор і секретар заводського партійного комітету Гайовий обходили цех, затримувалися на дільницях, провадили бесіди з робітниками.

Хоч би скільки років працювала людина в мартенівському цеху, хоч скільки б сталі виплавила на своєму віку, випуск плавки, мить народження сталі не може не хвилювати її. Це завжди напружений і урочистий момент. В багатьох цехах досі зберігся звичай сповіщати про наступний випуск ударами в дзвінкий металевий диск, але не повільними, розміреними ударами, а швидким і радісним передзвоном.

На цей раз ніхто не доторкнувся до диска: звукові сигнали було скасовано. Але робітники зібралися і на площадці біля печі, і на канаві, де готувались розливати сталь.

Крайнев подивився на годинник, глянув на майстра Опанасенка, що стояв поруч, почекав кілька секунд і кивнув головою. Підручні швидко схопили довгий металевий спис і кілька разів спритно й сильно ударили ним в забитий отвір.

З глухим рокотанням вирвалось із отвору полум'я, миттю посилилось, стало яскравим, і засліплюючий струмінь рідкої сталі з важким шумом ринув у ківш.



Цех наче спалахнув. Сховані до цього в темряві, ставали яскраво видними підкранові балки і крокви даху. Крайнев побачив напружені очі машиніста, що сидів у кабіні крана і чекав сигналу прийняти ківш, наповнений сталлю. Через двадцять-тридцять хвилин покірна рідка сталь почне тверднути в чавунних формах.

Крайнев підвів голову і, зустрівши погляд машиніста, показав йому рукою на ківш. Величезні гаки підхопили ківш, і він, повільно набираючи висоту, важко поплив у повітрі до місця розливки.

За ним, перемовляючись між собою на ходу, посунули канавники. Їх було значно більше, ніж звичайно. Ті з них, що працювали у вечірній зміні на підготовці канами, як і сталевари, залишились на першу плавку.

— Ну, як? Вдало? — спитав Гайовий, лише тепер підійшовши до начальника цеху і стаючи поруч з ним на площадці сходів, що вели в розливний прогін.

— Вважаю, що так. Розрахунки витримав точно, — відповів той.

Простеживши за розливанням до кінця, вони пішли в лабораторію. Тут вияснилась доля плавки. Гайовий курив, поглядаючи на звичні, але дещо поспішні рухи лаборантів. Навіть завіду-

вачка лабораторії, солідна, млява Каревська, помітно нервувалась і пересувалась швидше, ніж завжди. Крайнев напружено стежив за аналізом.

— Сергію Петровичу,— схвильовано проказала Каревська,— плавка — брак.

Очі всіх звернулись до Крайнева. Він побачив злякані очі присутніх.

— Перевірте аналіз самі,— звернувся він до Каревської.— Цього не може бути.

— Добре, я перевірю,— сказала Каревська. Знову попереду ціла година чекання.

— Випустити таку плавку — це сором. Це ганьба,— вирвалося у нього, і він повернувся так різко, що Гайовий стривожено глянув йому в обличчя.

Почуваючи, як важко начальнику цеху, Гайовий постарався перевести розмову на іншу тему і заговорив з ним про становище на фронті.

В лабораторії з'явився директор і підійшов до начальника цеху.

По виразу його обличчя було видно, що лише присутність робітників утримувала його від вибуху обурення.

З лабораторії прожогом вискочив Опанасенко:

— Сергію Петровичу! — закричав він.— Хороша плавка. Перевірили. Лаборантка помилилась.

Радість, відкрита, світла, людська радість, блиснула в очах Крайнева. Присутні задоволено посміхнулись і подивилися на директора.

Той поривчасто простягнув руку Сергію Петровичу.

— Поздоровляю,— сердечно сказав він,— колектив і тебе поздоровляю.

Завдання.

Складіть усну розповідь за поданим планом.

П л а н.

1. Завдання директора.
2. Плавка сталі.
3. Розливка сталі.
4. Проба плавки в лабораторії.
5. Подяка директора.

БАЛАДА ПРО ПОДВИГ.

В повітрі, рокочучи, йшли літаки,
піднісши на крилах червоні зірки.
Пілоти дивились донизу, туди,
де димом курилась дорога орди,
де згарищем сіл і руїнами міст
грабіжницький шлях свій позначив фашист.
У льотчиків серце, несхитне й тверде,
рука неухильно машину веде,
і тільки вогонь висяває в очах,
коли вони вниз поглядають на шлях.
Крилом похитав командир. Це — наказ,
націлені бомби зірвалися враз,
щоб впасти на банди убивць з висоти
ударами гніву, покари і мсти.
Свистіння і гуркіт. Вражай і трощи!
Німецькі солдати тікають в кущі.
І стовпищем диму, снопами іскрин
злітають в повітря ряди їх машин.



Пригнувши іглисті вершечки дерев,
проноситься двигіт моторів і рев,—
над шляхом шугнула машина мигцем,
солдатів обливши вогнем і свинцем.

В цю мить залящав кулемет за ліском,
зацюкавши кулями над літаком,—
бив люто й нестямно і раптом розсік
гордливого сокола сріберний бік.

Поранену птицю радянських висот
в політ передсмертний виводить пілот,
веде на колони машин по шосе,
і знищення, й племін з собою несе.

— Загину загибеллю сокола я,
та карою буде й загибель моя —
любиму Вітчизну топтати не дам
кривавим, цідступним і злим ворогам...

Безтрепетні руки тримають штурвал,
літак свій останній бере перевал.

І рине, як лютий, страшний вогнепад,
на вражі цистерни, що збіглися в ряд.

Земля затрусилася, ворог заляк,
як впав на колону вогненний літак;
обагренім прапором полум'я й дим
півнеба заслали, підвівшись над ним.

Так льотчик Гастелло загинув в бою.
Хай слава вінчає загибель твою,

твій воїнський подвиг, наймення твоє,
що в серці народу безсмертним стає!

Завдання і запитання.

1. Знайдіть у цьому вірші слова, якими поет змальовує радянських льотчиків.

2. Що спонукало льотчика Гастелло спрямувати свій палаючий літак на ворожі цистерни з пальним?

3. Пригадайте твори, які ви читали, про видатні подвиги радянських воїнів під час Великої Вітчизняної війни.



С. Ковпак,

двічі Герой Радянського Союзу.

КОМСОМОЛЬЦІ-ПАРТИЗАНИ.

У нас в загоні було багато бойових підлітків, таких, як Радик Руднев і Коля Шубін. Дружна це була компанія. Ми, старі партизани, ставились до них, як до своїх онуків. І вони нас дідами вzywали. Все земляки, з сусідніх сіл. Один одного тягнув. І в загоні всі вони тримались разом, власною купкою. Вони в нас слухали за розвідників і зв'язківців.

Чудові хлопці! Придумують іноді що-небудь таке, що потім ахнеш. Бувало повернеться такий з розвідки — одразу бачу, що штуку якусь утнув — очі в нього так і горять.

Було в нас двоє Льонь, дуже схожі один на одного шістнадцятирічні комсомольці Чечоткін і Забелін.

В одному нічному бою наші трофейні кулемети залишились без набоїв. Раптом коло кулеметників, як з-під землі, з'явився один з цих Льонь — Чечоткін. Веде на мотузку навантаженого коня:

— Ось вам набої.

Звідки? Виявляється, трофеї. Він скористався темною ніччю, проліз якось повз німецьку охорону у зайняте німцями село, побачив навантажену двома ящиками набоїв коняку, що стояла

коло паркана, взяв її на мотуз і спокійнісінько пішов з нею повз ворожі цепи до своїх.

За старшого в цій компанії був Радик Руднев, дуже серйозний і розвинений хлопчик, що користувався великим авторитетом не лише у своїх товаришів. Найулюбленишим заняттям під час відпочинку була шахова гра. Захоплення шахами зблизило його з розвідником Ванею Архиповим. Цей високий боець був такий же пристрасний шахіст, як і Радик.

Він постійно тягав за поясом шахову дошку. Зустрінься в лісі з Радиком і зразу ж:

— Зіграємо?

— Авжеж!

Поставлять дошку під кущиком, Радик ляже, підпре голову рукою, а Архипов ходить поруч, заклавши руки за спину, зупиниться, швидко пересуне фігуру і знов закрокує. Годинами так грали мовчки.

Прочитайте книгу

М. Линькова «Миколка-паровоз».

КАМІННИЙ ХЛОПЧИК.

(Дагестанська легенда).

У Дагестані є велика піщана рівнина. Серед цієї рівнини стоїть невелика кам'яна брила, яка нагадує людину в бурці¹ і в папасі². Народний переказ так пояснює походження цього каменя.

Незліченні орди грізного завойовника Тімура вторглися в межі Дагестану. Вони йшли безлюдним берегом Каспію, серед голих скель, де були самі солончаки³.

Тімур наказав розіп'ясти намети і розташуватися на відпочинок у долині.

На всі чотири сторони були виряджені великі каравани верблюдів з порожніми бурдюками⁴ для води.

¹ Бурка — плащ з повсті, верхній одяг.

² Папаха — висока хутряна шапка.

³ Солончаки — ґрунт з великою кількістю солей.

⁴ Бурдюк — величезний шкіряний мішок, вживається для зберігання рідини.

Усіх мучила спрага, і через те ніхто з численного війська Тімурового не лягав спати, чекаючи повернення караванів.

Нарешті, один за одним повернулися каравани. Але води вони не привезли. Навколо не було ні джерела, ні річки, ні озера.

Військо почало ремствувати. Лютістю сповнилося серце Тімурове.

— Викликати начальників караванів до мене! — наказав він.

Не минуло й хвилини, як перед його парчевим наметом стояли всі начальники караванів, покірно схиливши голови.

Кожного запитав Тімур сам, де він був, яким шляхом їхав, кого стрів у дорозі, і від кожного дістав ту саму відповідь: що дороги в Дагестані важкі та небезпечні і що жителі цієї країни всі пішли в гори. Тоді наперед вийшов один з начальників каравану, на ймення Убайдулла, високий дід.

— Володарю мій і повелителю, — звернувся тихим голосом Убайдулла до Тімуре, — на одному з тих схилів, які видно звідси, я побачив пастушка з десятьма вівцями.

Я звелів схопити його, щоб дізнатися про найближче джерело, адже він десь поїть свої вівці.

— І ти дізнався? — нетерпляче перебив Убайдуллу Тімур.

— Ні, не дізнався, — відповів Убайдулла.

— Чому? — вигукнув Тімур.

Убайдулла схилив голову і ще тихше, ніж до того, вимовив:

— Пастух не схотів показати нам джерело. Він сказав: вода так само, як і земля, священна для тих, кому вона належить. Ми не хочемо віддати ворогові нашу землю, не віддамо й воду.

— Що ти зробив з ним? — вигукнув, розлютившись, Тімур.

— Я хотів його вбити, а потім вирішив узяти з собою. Він тут, у таборі.

— Привести пастуха до мене!

До нього привели пастушка у волохатій бурці, у великій баранячій папасі, з палицею в руці.

Тімур запитав хлопчика:

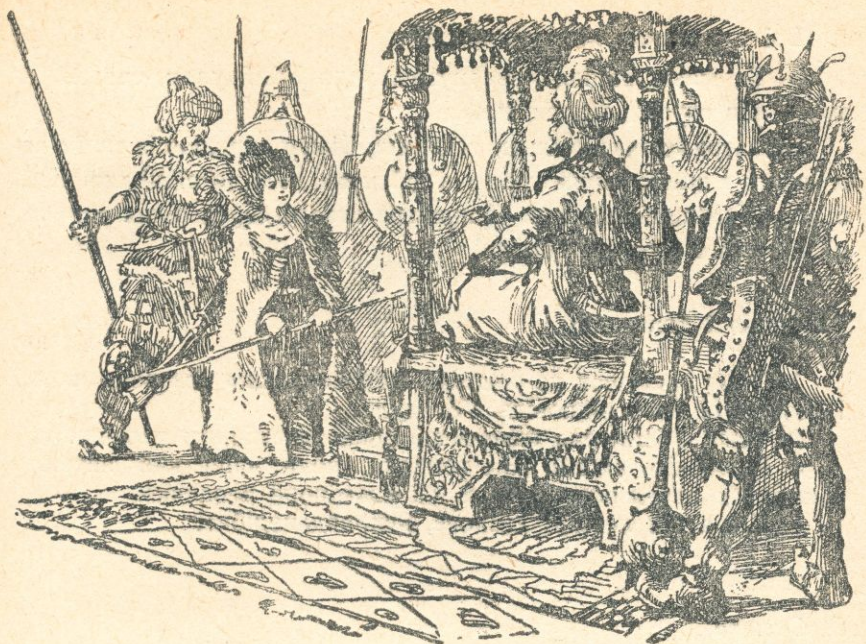
— Тобі відомо, перед ким ти стоїш?

— Відомо, — відповів хлопчик, — перед Тімуром, завойовником усіх земель і народів.

— Чи знаєш ти, що я можу зробити з тобою все, що захочу?

— Знаю...

— Тоді покажи мені джерело, з якого ти береш воду, щоб я міг напоїти з нього моїх вірних воїнів.



— Це джерело таке мале, що з нього напоїти твоє військо не можна.

— О, я бачу, що ти справді не хочеш показати, де джерело,— вигукнув Тімур, підходячи до хлопчика.— Я примушу тебе відповісти!

— Мене вже примушували,— відповів хлопчик, і, сказавши це, він скинув з плечей бурку.

Тімур і його прибічники побачили, що бешмет¹ на пастухові розірваний, а його плечі й спина вкриті синяками.

— Я хотів добитися відповіді,— сказав Убайдулла,— але цей пастух якийсь камінний.

— Камінний? — перепитав, сміючись, Тімур.— Ну, а тепер наказую: викрутіть йому руки. Мовчатиме — розірвіть арканами на шматки.

Хлопчик спокійно підняв бурку і накинув її на плечі.

Воїни з Тімурової охорони кинулись виконувати наказ свого повелителя. Та не встигли вони доторкнутись до пастуха, як він на очах у всіх перетворився в кам'яну статую.

¹ Бешмет — так називають східні народи старовинний каптан.

Воїни з жахом відступили назад.

— Ти маєш рацію,— звернувшись до Убайдулли, сказав Тімур,— він справді камінний...

Не затримуючись більше в долині, Тімур вирушив із своїм вимученим і знеможеним спрагою військом далі до підніжжя Ельбрусу. Камінний хлопчик залишився стояти серед білих сипучих пісків. Він стоїть там і понині.

Завдання і запитання.

1. Чому пастушок не показав завойовникам джерела води? Прочитайте його відповідь Убайдуллі.
2. Чому Убайдулла назвав пастушка «камінним хлопчиком»?
3. Розкажіть відомі вам випадки, коли наші юні патріоти трималися перед ворогом так, як «камінний хлопчик».
4. Що в цій легенді казкове, неправдоподібне?

В. Сосюра.

ПАМ'ЯТІ КРАСНОДОНЦІВ.

Немає для того загину,
хто чесно ішов проти мли.
В борні за свою Батьківщину
ви юне життя віддали.

Ішли ви крізь регіт і дими
без джрожу у серці й руці...
Вас кинули в шахти живими
в шинелях зелених мерці.

Дивились ви гордо і сміло
в обличчя катів навісних
і з вірою в правее діло
не видали друзів своїх.

Але ви над зорями встали,
овіяні стягом святим,
і лютую смерть подолали
безсмертним героїством своїм.

За вас ми відплатимо грізно,
за вас і замучених всіх.
Повік не забуде Вітчизна
гвардійців своїх молодих.

Завдання.

Знайдіть у вірші образні слова і вирази, якими поет малює героїський подвиг молодогвардійців Краснодона.



Олег Кошовий.

МОЛОДА ГВАРДІЯ.

У липні 1942 року, окупувавши Ворошиловградську область, німецькі фашисти вдерлися в невеличке шахтарське містечко Краснодон. Застоғнали люди під важкою ворожою п'ятою. На околицях міста прохожі часто знаходили спотворені, розтерзані тіла. Незабаром стався ще жахливіший злочин... За неявку на реєстрацію фашисти живими закопали в землю тридцять гірників.

— Друзі! Умремо гордо, без сліз і прохань! — крикнув уже напівзасипаний землею комуніст Валько.

У відповідь гірники заспівали «Інтернаціонал».

Голод, терор, приниження — чим тільки не намагались німецько-фашистські нелюди зламати волю радянських людей. Не вийшло! Велика віра в святість своєї справи піднімала радянських людей на боротьбу з ненависним ворогом. Ріс опір, ширився рух народних месників.

А там, у глибокому підпіллі, трое молодих радянських орлят — шістнадцятирічний Олег Кошовий, сімнадцятирічний Сергій Тюленін і дев'ятнадцятирічний Іван Земнухов — за вказівками Комуністичної партії створили підпільну організацію «Молода гвардія». Слідом за ними на шлях активної боротьби з загарбниками стали Уляна Громова і Любов Шевцова.

У «Молоду гвардію» йшла сильна духом, смілива і вольова молодь. Олег Кошовий, обраний секретарем комсомольської організації, говорив юнакам і дівчатам про небезпечність підпільної роботи.

— Партизанська робота нелегка, — пояснював він. — Партизан уб'є одного фашиста, другого, уб'є сто, а сто перший може



Уляна Громова.



Любов Шевцова.

убити його. Партизан ніколи не ставить своє життя вище інтересів Батьківщини. Ну, так як, не страшно вам?

Ні, не лякали нашу молодь тяжкі випробування. Вони мужньо дивились в лице небезпеці. Патріоти знали, куди йшли і на що йшли. Вірність своєму народові, вірність партії, що виховала їх, молодогвардійці скріпляли клятвою:

«Я клянусь мститися нещадно за спалені, зруйновані міста і села, за кров наших людей... І якщо для цієї помсти потрібне буде мое життя, я віддам його без хвилини вагання».

Почалася пора бойової діяльності, сповнена небезпеки і героїзму. Скоро в кіно, на парканах, у квартирах шахтарів стали з'являтися листівки. У них повідомлялось про становище на фронтах, про перемоги Радянської Армії під Сталінградом.

На будинках і парканах, у листівках жителі Краснодона часто читали короткі бойові лозунги:

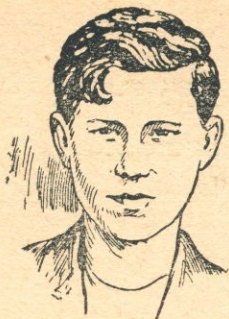
«Смерть фашистам!»

«Як ми жили, так і будемо жити!»

У дні радянських свят на будинках, на деревах несподівано замайоріли червоні стяги. Запалала німецька біржа, де зберігалися документи на радянських людей, відібраних у рабство. Кинуті в підвали гестапо радянські люди стали одержувати передачі, а їхні сім'ї — грошову допомогу, хліб. Змучені люди радісно говорили один одному:

— Про нас пам'ятають, ми не забуті, скоро знову заживемо по-старому.

Діяльність молодіжної організації доводила до сказу ворога, зривала його підступні плани, підбадьорювала радянських людей,



Сергій Тюленін.



Іван Земнухов.

надавала їм впевненості і надії. Але насувалася гроза. З допомогою мерзенних зрадників гестапо намацало нитки організації. Розпочались арешти, допити, страшні катування. Сергія Тюленіна катували в присутності матері. Ламали кістки на ногах і руках, видавлювали очі, кололи штиком, пекли рани розжареним шомполом, а він, гордий, славний син радянського народу, мовчав. Навіть стогону не вирвалося з його міцно стиснутих скривавлених уст.

Так і не вдалося гестапівським бандитам добитися зізнання або каяття молодогвардійців. Пам'ятаючи клятву, безстрашні патріоти стояли перед своїми мучителями горді і непокірні. Так само мужньо вони зустріли жорстоку і тяжку страту.

Коли гітлерівські нелюди повели групу молодогвардійців на розправу, Уляна Громова, яку фашисти нещадно катували, ледве стоячи на ногах, крикнула:

— Не бійтеся смерті, умремо за Батьківщину! Смерть фашистським гадам!

Так жили, боролись і вмерли в тилу у ворога красдонські комсомольці.

Указом Президії Верховної Ради СРСР Олегу Кошовому, Сергію Тюленіну, Івану Земнухову, Улянї Громовїй і Любовї Шевцовїй посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Їхні славні соратники по боротьбі нагороджені орденами.

Орденом Вітчизняної війни II ступеня нагороджена мати безстрашного комсомольця Олега Кошового, Олена Миколаївна Кошова. Вона виростила і виховала мужнього і благородного радянського патріота, вона активно допомагала підпільній комсо-

мольській організації вести боротьбу з німецькими загарбниками. Честь і слава їй, радянській матері!

Минуть роки, будуть загоєні рани, затамується біль, втихне скорбота, але ніколи не забудуть радянські люди безсмертного подвигу організаторів, керівників і членів підпільної комсомольської організації «Молода гвардія». До їхньої могили ніколи не заросте народна тропа.

О. Фадєєв.

СЕРЬОЖКА ТЮЛЕНІН.

(«Уривок з роману «Молода гвардія»).

А дома Серьожка дізнався про те, що він розповів потім уночі Володі Осьмухину: про вивезення поранених, які залишилися в лікарні, і про загибель лікаря Федора Федоровича. Це сталося на очах сестри Наді, вона й розповіла Серьожці, як це трапилось.

До лікарні під'їхали дві легкові та кілька вантажних машин з есесівцями, і Наталі Олексіївні, яка зустріла їх на вулиці, запропонували за півгодини звільнити приміщення. Наталя Олексіївна зразу дала розпорядження всім, хто може рухатись, переходити в дитячу лікарню, але все-таки стала просити, щоб продовжили час переселення, посилаючись на те, що в неї багато лежачих хворих і немає транспорту¹.

Офіцери вже сідали в машини.

— Фенбонг! Чого хоче ця жінка? — сказав старший з офіцерів до великого рихлого унтера² з золотими зубами і в окулярах у світлій роговій оправі. І легкові машини від'їхали.

Окуляри в світлій роговій оправі надавали есесівському унтерові якщо не вченого вигляду, то принаймні інтелігентного. Та коли Наталя Олексіївна звернулась до нього із своєю просьбою і навіть спробувала з ним поговорити по-німецькому, погляд унтера крізь окуляри пройшов немовби повз Наталю Олексіївну. Баб'ячим голосом унтер покликав солдатів, і вони стали викидати хворих у двір, не чекаючи, поки минуть обіцяні півгодини.

¹ Немає транспорту — тобто засобів для перевезення (машин або підвід).

² Унтер, або унтер-офіцер, — молодший офіцер у німецькій армії.

Вони витягали хворих на матрацах чи просто, взявши під пахви, кидали на газон у дворі. І тут виявилось, що в госпіталі перебувають поранені.

Федір Федорович, назвавшись лікарем лікарні, намагався був пояснити, що це тяжкопоранені, які вже ніколи не будуть воювати й залишені на догляд населення. Але унтер сказав, що коли вони військові люди, то їх вважають за військовополонених і їх негайно відправлять куди слід. І поранених стали зривати з ліжок у самій спідній білизні й кидати в вантажну машину одного на одного, як попало.

Знаючи запальний характер Федора Федоровича, Наталя Олексіївна просила його вийти, але він не виходив, а все стояв у коридорі, в проміжку між вікнами. Його засмагле обличчя темного блиску стало сірим. Він усе перебирав губами недокурок, і в нього тремтіло коліно так, що він інколи нагинався й потирав його рукою. Наталя Олексіївна боялась відійти від нього й просила Надю теж не відходити, поки все не скінчиться. Наді було жалко й страшно дивитись, як напівроздягнених поранених у скривавлених бинтах тягли по коридору, інколи просто волочили по підлозі. Вона боялась плакати, а сльози самі собою котилися з очей її, але все-таки вона не йшла відтіль, бо ще більше вона боялась за Федора Федоровича.

Двоє німецьких солдатів тягли пораненого, що йому два тижні тому Федір Федорович вирізав розірвану осколком міни нирку. Пораненому було вже помітно краще в останні дні, і Федір Федорович дуже пишався цією операцією. Солдати тягли пораненого по коридору, і в цей час унтер Фенбонг гукнув одного з них. Солдат кинув пораненого, якого він держав за ноги, і побіг до палати, де був унтер, а другий солдат потяг пораненого волоком по підлозі.

Федір Федорович раптом відійшов від стіни, і ніхто не встиг допильнувати, як він уже був біля солдата, що тяг пораненого. Цей поранений, як і більшість із них, не вважаючи на муки, яких він зазнавав, не стогнав, та коли він побачив Федора Федоровича, він сказав:

— Бачив, Федоре Федоровичу, що роблять? Хіба це люди?

І заплакав.

Федір Федорович щось сказав солдатові по-німецькому. Мабуть, він сказав, що так, мовляв, не можна. І, напевне, сказав: дай, мовляв, я допоможу. Але німецький солдат засміявся й

потяг пораненого далі. В цей час унтер Фенбонг вийшов з палати, і Федір Федорович пішов просто на нього. Федір Федорович зовсім побілів, і всього його трусило. Він майже насунувся на унтера і щось гостро сказав йому. Унтер у чорному мундирі з блискучим металевим значком на грудях, який зображував череп і кості, захрипів на Федора Федоровича й ткнув йому револьвером в обличчя. Федір Федорович відсахнувся і ще сказав щось йому, мабуть, дуже образливе. Тоді унтер, страшно вирячивши очі під окулярами, вистрілив Федорові Федоровичу просто межі очі. Надя бачила, як у нього між очима наче провалилось. Линула кров, і Федір Федорович упав. Наталя Олексіївна та Надя вибігли з лікарні, і Надя сама вже не тямилась, як вона опинилась удома.

Надя сиділа в косинці та в халаті, як вона прибігла з лікарні, і знов та знов починала розповідати. Вона не плакала, обличчя в неї було біле, а маленькі вилиці горіли полум'ям, і блискучі очі її не бачили тих, кому вона розповідала.

* * *

— З'явився, нарешті! — люто кашляв батько на Серьожку. — Йй-богу, візьму та відшмагаю батогом. Німці в місті, а він швендає, де попаде. Мало матір у могилу не звів.

Мати заплакала.

— Я ж замучилася за тобою. Думаю, вбили.

— Убили! — раптом злісно сказав Серьожка. — Мене не вбили. А поранених убили. В Верхньодуванному гаю. Я сам чув...

Він пройшов до світлиці й кинувся на ліжко в подушку. Мстиве почуття струшувало все його тіло. Серьожці трудно було дихати. Те, що так томило й мучило його на горищі школи, тепер знайшло вихід. «Підождіть, хай тільки стемніє!» думав Серьожка, корчачись на постелі. Ніяка сила вже не могла удержати його від того, що він задумав.

Спати полягали рано, не світлячи світла, але всі були такі збуджені, що ніхто не спав. Не було ніякої змоги вийти непомітно, — він вийшов, не криючись, ніби йде на двір, і шмигнув на город. Руками він розкопав одну з ямок, де заховані були пляшки з пальною сумішшю, — вночі небезпечно було копати лопатою. Він чув, як брязнула клямка дверей, з хати вийшла сестра Надя й тихо покликала його кілька разів:

— Серьожа... Серьожа...

Вона почекала трохи, покликкала ще раз, і двері знову брязнули,— сестра пішла.

Він засунув по плящі в кишені штанів і одну за пазуху і в темряві липневої душно́ї ночі, обминаючи околицями центр міста, знову пробрався до парку.

В парку було тихо, порожньо. Але особливо тихо було в будинку школи, куди він пробрався крізь вікно, видушене вдень. В будинку школи було так тихо, що кожен його крок, здавалось, чути було не тільки в будинку, а й у всьому місті... Незабаром Серьожка опинився на своєму спостережному пункті на горищі.

Він трохи посидів біля віконця, крізь яке тепер нічого не було видно, посидів просто для того, щоб перевести дух.

Потім він намацав пальцями гвіздки, які тримали раму вікна, відігнув їх і тихо витяг раму. Свіже повітря війнуло на нього, на горищі все ще було душно. Після темряви школи і, особливо, цього горища він уже міг розгледіти те, що діялось перед ним на вулиці. Він чув рух машин по місту й бачив, як рухались пригашені вогні їхніх фар.

Біля головного входу в будинок тресту йшло воєнне нічне життя. Під'їздили машини, мотоциклети. Весь час входили й виходили офіцери та солдати, брязкаючи зброєю і острогами, лунала чужа, різка мова. Але вікна в будинку тресту були затемнені.

Всі почуття Серьожки були такі напружені й так спрямовані до однієї мети, що ця нова, непередбачена обставина — те, що вікна були затемнені,— не змінила його рішення. Так він просидів біля цього віконця години дві, не менше. Все вже стихло в місті. Рух біля будинку теж припинився, але всередині його ще не спали,— Серьожка бачив це по смужках світла, яке вибивалося з-за країв чорного паперу. Та от у двох вікнах другого поверху світло погасло, і хтось ізсередини відчинив одне вікно, потім друге. Невидимий, він стояв у темряві кімнати біля вікна — Серьожка почував це. Погасло світло і в деяких кімнатах першого поверху, і ці вікна теж повідчинялись.

— Хто це? — пролунав начальницький голос із вікна другого поверху, і Серьожка невиразно розгледів силует фігури, що перегнулась через підвіконня.— Хто там? — знову запитав цей голос.

— Лейтенант Мейер, пане полковнику,— відповів юнацький голос знизу.



— Я не радив би вам відчиняти вікна в нижньому поверсі,— сказав голос нагорі.

— Жахлива задуха, пане полковнику. Звичайно, якщо ви забороняєте...

— Ні, я зовсім не хочу, щоб ви перетворились на духову яловичину,— сміючись, сказав цей начальницький голос нагорі.

Серьожка, не розуміючи, з калатанням серця прислухався до німецької розмови.

У вікнах гасили світло, підіймали штори, і вікна відчинялись одне по одному. Інколи з них долинали уривки розмови, хтось наєвистував. Інколи хтось чиркав сірником, освітлюючи на мить обличчя, цигарку, пальці, і потім вогняна цятка цигарки довго ще видніла в глибині кімнати.

— Яка величезна країна, їй кінця нема,— сказав хтось біля вікна, звертаючись, мабуть, до приятеля свого в глибині кімнати.

Німці лягали спати. Все затихло в будинку і в місті.

Серьожка чув биття свого серця; здавалось, воно калатає на все горище. Тут було все-таки дуже душно. Серьожка весь спітнів.

Будинок тресту з відчиненими вікнами, поринувши в пільму й сон, невиразно вимальовувався перед ним. Він бачив зяючі тьмою отвори вікон угорі й унизу. Так, це треба було робити зараз... Він зробив кілька спробних рухів рукою, щоб виміряти можливий розмах і хоч приблизно прицілитись.

Пляшки, які він зразу, прийшовши сюди, повитягав з кишень та з-за пазухи, стояли обік нього. Він намацав одну з них, міцно стиснув її за шийку, замірився і з силою жбурнув у нижнє відчинене вікно.

Сліпучий спалах осяяв усе вікно й навіть частину вулички між будинком тресту й будинком школи, і в ту ж мить почувся брязкіт скла та легкий вибух, схожий на те, наче розбилась електрична лампочка. З вікна вирвалось полум'я. В ту ж хвилину Серьожка кинув у це вікно другу пляшку, вона розірвалася в полум'ї з сильним звуком. Полум'я вже бурхало всередині кімнати, горіли рами вікна, і язики вогню висувалися вгору по стіні, мало не до другого поверху. Хтось несамовито вив та вищав у цій кімнаті, крики залунали по всьому будинку. Серьожка схопив третю пляшку й пустив її у вікно другого поверху навпроти.

Він чув звук, як вона розбилась, і бачив спалах, такий сильний, що все на горищі освітілось, але в цей час Серьожка був уже далеко від вікна, він був уже біля виходу на чорні сходи. Стрімголов пронісся він цими чорними сходами, і, вже не маючи змоги розшукувати в темряві клас, де було видушене вікно, він забіг до найближчої кімнати,— здається, це була вчительська,— швидко відчинив вікно, вистрибнув у парк і, пригинаючись, побіг у глибину його.

Від того моменту, як він кинув третю пляшку, і до того моменту, як він усвідомив, що біжить парком, він усе робив інстинктивно і навряд чи зміг би відновити в пам'яті, як це все було. Але тепер він зрозумів, що треба власти на землю й полежати одну мить тихо і прислухатись.

Чути було, як мишка шарудить десь неподалік від Серьожки в траві. З того місця, де він лежав, він не бачив полум'я, але

звідти, з вулиці, чути було крики та біганину. Він схопився і пробіг ще далі, на самий край парку.

Він зробив це на випадок, якщо будуть оточувати парк,— звідси він уже міг утекти за всіх умов.

Тепер він бачив величезну заграву, що дедалі більше ширилась по небу й відкидала свій багрянний відсвіт... Він ледве стримувався, щоб голосно не засміятись.

— Ось вам! Зетцен зі зіх! Шпрехен зі дейч! Гебен зі етвас!..¹ — повторював він з невимовним торжеством у душі цей набір фраз із шкільної німецької граматики, що спадали йому на пам'ять.

Заграва дедалі розросталась, забарвлюючи небо над парком, і навіть тут чути було метушню, що знялась у центральній частині міста. Треба було тікати.

Нечутно скрадаючись у темряві, він вибрався на задвірки Дерев'яної вулиці, переліз через парканчик у сад і вже збирався через хвіртку вийти на саму вулицю, коли до нього долинув приглушений гомін людей біля самої хвіртки. Користуючись з того, що німці ще не зайняли Дерев'яну вулицю, жителі, осмілівши, повиходили з будиночків подивитися на пожар.

Серьожка, обійшовши будиночок з другого краю, нечутно перекочив через паркан і підійшов до хвіртки. Там стояла група жінок, освітлена загравою.

— Що це горить? — спитав він.

— Десь на Садовій... А може, школа,— відповів схвильований жіночий голос.

Завдання і запитання.

1. Складіть план цього оповідання.
2. Напишіть, за кого ви турбувались, читаючи це оповідання, кому співчували і чому.
3. До кого ви відчуваєте огиду і презирство? Чому?
4. Які ви ще знаєте геройські вчинки наших людей під час Великої Вітчизняної війни?

¹ Зетцен зі зіх — сідайте; шпрехен зі дейч — говоріть по-німецькому; гебен зі етвас — дайте що-небудь.



В. Бичко.

ЛЕНІНОВЕ СЕРЦЕ У СЕРЦЯХ У НАС.

Не вставать туману,
не пливти імлі,—
Ленінове сонце
світить на землі.

Хай на наше сонце
хмара не повзе,—
Ленінова правда
дужча над усе!

Як орлині крила
в синій висоті,
Ленінові думи
в нашому житті.

А дуби угору
все ростуть, ростуть,—
так і нам прослалась
Ленінова путь.

Як вогонь безсмертний,
Що в віках не згас,—
Ленінове серце,
у серцях у нас!

А у жито сила
від землі пливе,—
Ленінова мудрість
в Партії живе!

Завдання і запитання.

1. Знайдіть у цьому вірші образні вирази, властиві народній поезії.

2. Вивчіть вірш напам'ять.





СЛАВА ПІОНЕРУ-ГЕРОЮ.

Як живий, стоїть на п'єдесталі цей хлопчик — сміливий і рішучий. Таким пам'ятають всі Валю Котика — юного партизана, хороброго розвідника, що героїчно загинув у дні великої Вітчизняної війни.

...Валі Котику, піонеру Шепетівської школи, йшов дванадцятий рік, коли почалась війна. В рідне місто вдерлися фашисти, і Валя починає допомагати партизанам, стає зв'язківцем. Він розповсюджує листівки, передає зброю в ліс партизанам.

Та ось в місті лишається юному партизану стає небезпечно. Він разом з матір'ю йде в ліс, до партизанського загону. В загоні Валя був розвідником, виконував бойові завдання. Від його гранати злетів у повітря разом з автомашиною начальник фашист-

ської жандармерії, Валя підпалив ворожі цистерни з паливом. На бойовому рахунку відважного розвідника — десятки вбитих фашистів.

В 1944 році в бою з фашистами юний партизан загинув смертю героя. Ворожа куля підкосила Валю на бойовому посту... Він похитнувся, але не впав, прихилився до стіни будинку і так стояв, обливаючись кров'ю, поки не підійшли товариші. Його поклали на підводу і повезли в госпіталь.

— Підніміть мене, — попросив Валентин друзів. — Я хочу побачити, як тікають прокляті фашисти...

Подвиг юного героя високо оцінив Радянський уряд, наш народ. Валю Котика посмертно нагороджено орденом Леніна.

Шанують пам'ять свого земляка жителі міста Шепетівки. Недавно тут споруджено пам'ятник юному герою.

Завдання.

Розкажіть своїми словами, за що ми шануємо пам'ять піонера-героя Валі Котика.

Прочитайте книгу
В. Губарева «Павлик Морозов».

В. Бичко.

ДВА БІЙЦІ.

В боях під Сталінградом
здружились два бійці.

І завжди бились рядом
гарячі їх серця.

Разом ішли в атаку
під кулеметний шквал,
обом одну подяку
прислав їм генерал.

Удвох вони ходили
вночі по «язика»
і навіть кашу їли
з одного казанка.

Один був з України —

Денисенко Петро —

де сонячної днини,
як райдуга, Дніпро.

Де пишні і багаті
колгоспівські лани,
де жде старенька мати
синочка із війни.

А другий з того краю,
що зветься Казахстан,
на прізвище — Ікраєв,
на ймення — Улабан.

Там — золота рівнина,
за місяць не пройти,
і звідти шле дружина
солдатові листи.

Не їздив ще донині
Петро у Казахстан,
не був на Україні
Ікраєв Улабан.

Та кожен серцем линув
у лютому бою
у другу країну,
неначе у свою.

Бо в них була єдина
і рідна, і своя —
Радянська Батьківщина —
щасливая сім'я.

В боях під Сталінградом
здружились два бійці.
І завжди бились разом
гарячі їх серця...

...В той день пішли у наступ
бійці за рядом ряд
за дружбу і за щастя,
за рідний Сталінград!

В той день в бою загинув
Денисенко Петро
за Русь, за Україну,
за Волгу, за Дніпро.

За те, щоб вільно жити,
за рідний Казахстан...

...І став за двох служити
Ікраєв Улабан.

Ходив за двох в атаки
під кулеметний шквал.
І дві йому відзнаки
присвоїв генерал.

У наступі невпиннім
вперед ішли бійці.
Дійшли до України,
до хаток на Дінці.

Вже скоро буде видно
і Київ, і Дніпро.
Твоя там мати рідна,
Денисенко Петро!

І пада на коліна,
схиляє низько стан
до тебе, Україно,
Ікраєв Улабан.

Цілує землю чорну,
як рідну, як свою,
незламну, непоборну,
здобуту у бою.

І далі йде у наступ
Ікраєв Улабан
за дружбу і за щастя,
за Русь, за Казахстан.

Бо в нас усіх єдина
і рідна, і своя —
Радянська Батьківщина —
щасливая сім'я!

Завдання і запитання.

1. Розкажіть своїми словами, як спільно захищали нашу Радянську Батьківщину два бійці — українець і казах.

2. Коли відбувалися описані поетом у вірші події?

3. Чому поет називає нашу Радянську Батьківщину єдиною щасливою сім'єю?

труди
 поклав би
 шалені,
щоб російську знати
 тільки затим,
що мовив по-російськи
Ленін.
Як Жовтень
 вогнем цілосвітним розцвів
і вулиці
 кров'ю лилися,
я знаю,—
 рїшалася доля в Москві
і Києвів,
 і Тбілісів.
Ми бачим
 в Москві
 не державну петлю,
що землі, мовляв, заарканить.
Москву
 я не тільки, як руський, люблю,
люблю,
 як мій стяг полум'яний!
Зібравшись до бою
 під прапор один,
гармат зготувавши гостинці,
в атаки йшли спільно загони грузин,
вірмен,
 росіян,
 українців.

О. Копиленко.

НОВА ХАТА.

У школі взнали, що мати називає Дениса «хлопчик-мізинчик», почали й собі в'їдливо так називати. Особливо дівчата. Денис на-
супиться і відповідає:

— Який я тобі мізинець? Мізинець у мене ось. Я скоро вирос-
ту аж до стелі. Тоді стану вищий за дядька Кирила...

Заздрить Денис дядькові Кирилові.

А дядько Кирило — велетень на все село. Він бригадир, і весьсивий, і на всі руки майстер. Мати часто кажуть:

— Е, у Кирила золоті руки. Він і швець, і в дуду грець... Золоті руки.

Денис придивлявся уважно до рук дядька Кирила. Та нічого особливого не помічав. Тільки великі вони в нього. От і все...

Сильно задирає голову вгору Денис, щоб розглянути веселе обличчя дядька Кирила. Особливо вуса. Вони стирчать гостро, просто вперед, неначе когось заколоти хочуть, ніби рогами. Дуже смішні вуса.

Оце прийшов до них дядько Кирило, почав смішити Дениса і малу сестру Настусю.

Кирило захопив Дениса на руки, підкинув угору і знов упіймав. Денис заплющив очі угорі і обімлів. Здалось йому, що він довго літав, побував високо-високо і назад повернувся в легкі, золоті руки дядька Кирила.

Мати нездужала, але сміялась і сказала Кирилові:

— От оця проклята землянка. Засушить нас...

— Нічого, Одарко, хату добру собі зведеш,— сказав Кирило.

— Як же я її зведу? У кого є хазяїн у дворі, той таки зводить, а я хіба сама подужаю,— змахнула сльозу Денисова мати.

— Не журись. А народ навіщо? — мовив Кирило.

— На всіх не набудуєшся, коли проклятий фриц все село під небо пустив,— знов зажурилась Одарка.

— Поглянь ось, який у тебе геройський хазяїн,— показав Кирило на Дениса.— А ти плачеш. Правда, синку?

— Правда,— відповів Денис.— Я вже, мабуть, і почну хату ставити. Хоч малу.

— Ех ти, помічник мій, мізинчик,— пригорнула до себе Дениса мати...

* * *

Надумав Денис хату будувати, а тут мама гукають. Пішов Денис у землянку.

— Що ти там робиш, синку? — спитала мати.

— Та таке, що збираюсь хату ставити.

— Яку хату?

— А таку собі, невеличку, щоб там жив мій рогатий жук. Він буде в мене за корову,— заклопотано відповів Денис.

— Вигадаєш таке... Нездужаю я, синочку. Піді краще води

принеси з криниці. Потім Настусю в ясла одведеш. Та вже пора б і цибулю полоти на городі,— сказала недужим голосом мати.

— Добре, мамо... Хату можна й потім будувати. Бо хіба ж за один день її поставиш? Он дядько Трохим казав, що все літо доведеться крутитись біля його хати, та не знає, чи й закінчить,— мов дорослий, сказав Денис.

— Як же нам ту хату підняти, з нашими силами? — проказала мати.— Та коли б корова в дворі, і ти б, і Настуся скоріше росли. А то, бач, мізинчик.

— Гітлер з'їв нашу корову,— сказав сумно Денис, взяв відро і пішов по воду. І думає собі Денис: — Чого воно так, коли мама кажуть на мене — хлопчик-мізинчик, тоді нічого і навіть якось легше робиться. А коли хто з хлопців, а то ще й з дівчат цвенькне, так стає гірко. Чого воно так? — Та цього так і не вирішив Денис, бо побачив, що мчить колгоспний віз, а кіньми правує дядько Кирило. Біля нього сидить якийсь чужий чоловік... Кирило придержав коней і гукнув:

— Здоров був, Денисе Даниловичу!

— Здорові й ви будьте, дядьку Кирило,— як рівний йому, відповів Денис.

— Перекажи матері, що незабаром у неї гості будуть. Та ще й чимало. Так і перекажи,— приказав Кирило.

— Добре, тільки вони нездужають.

— Нічого, ми самі впораємось,— додав Кирило і поїхав далі.

Денис приніс води і все переказав матері. Вона махнула рукою:

— Кирило меткий на витівки. Мабуть, новину якусь привіз. Вони ж так щиро товаришували з твоїм батьком перед війною. Куди там! І водою було не розіллеш... Веди, синочку, Настусю в ясла,— сказала мати.

— Добре. А ви вийдіть на сонечко, погрійтесь. Тепло так, і роса грає на листі,— сказав Денис.

Денис вів Настусю за руку. Стежка була вогка, бо сонце ще не встигло зігріти землю. Настуся спитала:

— А сьогодні будемо бавитись у корову?

— Будемо. Я буду пасти, а ти доїтимеш.

* * *

Вертається Денис додому і думає, що все-таки важко йому жити на світі... Треба ж хату будувати, а тут біжи цибулю поли.

А ще тяжче, що мати захворіла. Як прийшла звістка, що

батько загинув на фронті,— зажурилась мати. І дуже вона клопочеться — як тепер вони жити будуть, коли все село спалене.

Втішає її і дядько Кирило, і Денис, і Настуся. Голова колгоспу заходив.

Так іде собі одного разу потиху Денис і раптом бачить: сила людей пішла до їхнього двору. Мабуть, чоловік з двадцятєро. А веде їх дядько Кирило та той товариш, що їхав з ним.

«Що ж там трапилось? — перелякався Денис та як чкурне додому.— Може, що страшно? Так де ж там! Дівчата ж пісень співають, дядько Кирило жартують, а люди всі з лопатами, з носилками...»

Не встиг вчасно добігти Денис і не чув, про що говорили з матір'ю Кирило, а вже бачив, як Кирило розставляв людей на згарищі, де колись стояла їхня хата.

Товариш, що їхав з Кирилом, ходив з довгою стрічкою в руці і щось міряв, кілочки в землю забивав.

— Ну, беріться до роботи. В час добрий,— гукнув Кирило, поворушивши вусами. Денис кинувся до Кирила.

— Що це ви робите? — злякано спитав він.

— А, хазяїн прийшов! Так от прийшли ми сюди скарб копати. На нове щастя вашої сім'ї. Зрозумів? — запитав Кирило.

— Ні, не зрозумів,— соромливо признався Денис.

— Почекай, незабаром зрозумієш...

Мати жваво підійшла й собі. З неї неначе й хвороба десь втекла.

— Послухай, Кирило,— звернулась мати.— Треба ж спочатку сохи ставити, глину місити. Як же так? І соломи не привезли...

— Е, Одарко, ми зробимо зовсім інакше... Ми хочемо, щоб ти сьогодні вже в нову хату перебралась,— засміявся Кирило.

— І вигадаеть! Мабуть, на ціле літо розтягнете. Хіба ж денєбудь таке буває, щоб в один день?..

— Аякже... У нас буває. Отак лопатками помахемо, і хата стане,— засміявся Кирило і колгоспники, які швидко копали ривчачок там, де виміряв їм приїжджий товариш.

Ледве вони закінчили копати, аж ось дві великі грузові машини підкотили просто до двору.

— Ближче, ближче давайте! — гукнув до них Кирило. І, коли машини під'їхали ще ближче, люди кинулись знімати з машин якісь білі-білі, як найбільша крейда, стовпи, стовпчики, гострі кути, залізні дужки, дерев'яні рами.

Денис зовсім розгубився. Так це все цікаво і несподівано. Він стояв і не рухався з місця, бо нічого не розумів.

А приїжджий товариш звелів все розкласти по номерах. І тоді побачив Денис, що всі стовпчики і дерев'яні рами були з числами.

Шофери помчали назад, щоб привезти ще таке саме добро.

Тільки вони од'їхали — з'явились дві нові машини. З цих машин стрибнуло ще кілька нових людей, які, привітавшись, зразу почали все розбирати і розкладати біля рівчаків.

Після цього розставили колгоспників, які мали подавати їм цей матеріал.

На запитання колгоспників, що зібрались до двору, один товариш пояснив:

— Оце перед вами хата з готових частин. Такі будинки виробляються у нас на заводі. Тут все злагоджено так, що треба тільки скласти, дещо позамазувати і все... Тут і піч, і вікна, і двері. Зараз побачите самі, і самі потім складатимете такі будинки. Показувати буде товариш Кирило. Ми його навчимо... До роботи, товариші...

І ви уявіть собі — на очах у Дениса почав рости будиночок. Робота пішла завзято, і здавалось, наче стіни виростили з землі, як росте дерево або трава, тільки куди швидше.

— Подавай сто сорок шостий! — гукає один приїжджий.

— Підкинь шістдесят дев'ятий! — командує Кирило. — Та ворухись.

Росла біла хата, а Денис ще не вірив. Думав, що це казка...

«А, може, я сплю і це мені сниться? — подумав він. — Так ні ж, ось вони, стіни, здіймаються, а в них отвори для вікон і дверей. Піч складають».

Тоді захоплений Денис забув про свою сором'язливість і кинувся допомагати Кирилові. Він носив маленькі стовпчики, відтягав дошки, метушився і не відчував втоми.

Ледве сонце почало спускатись вниз, а нова хата вже стояла біла, готова, чиста, весела, як на свято. Почали вкривати її легким черепичним дахом небесносинього кольору. Нагорі вже порядкував Кирило і двоє приїжджих товаришів.

— Подавай, веселіше! — гукнув Кирило. Помітивши згори Дениса, Кирило й до нього вигукнув: — Гей, Денисе Даниловичу! Ну, як воно тобі подобається?

— Ой, так ловко, — тільки й спромігся вимовити Денис.

— Придивляйся, ти хазяїн. Будеш роботу приймати, — засмі-

явся Кирило, а Денис сховався за матір, яка гладила його по голові і тихо проказувала:

— Хазяїн мій... Мізинчик.

Тут сусідка привела за руку Настусю. Дівчинка, побачивши білу хату, раптом злякалась:

— Пустіть мене, куди ви мене ведете? Це не наш двір. У нашому дворі цієї хати не було, коли я вранці йшла...

Всі засміялись, а мати вхопила на руки Настусю.

Коли будиночок був уже майже цілком готовий, людей зібралось ще більше. Повернулися і голова колгоспу з головою сільради, які кудись ходили. А слідом за ними дід Яким, що біля колгоспної худоби порядкує, вів на налігачі рябу корову.

Голова колгоспу звернувся до всіх і сказав, що за літо треба відбудувати все село. Стоятимуть тут тепер такі чудові, зручні хати. Вони теплі, світлі, просторі, як наше нове життя.

— А цю першу хату,— сказав він,— як бачите, ми поставили вдові Одарці, чоловік якої загинув героїською смертю за нашу Батьківщину... Живи, Одарко, в новій хаті, щаслива будь... Та це ще не все. Якиме, веди сюди корову... Бери, Одарко, налігача. З рук у руки бери. Корову тобі колгосп дає.

Мати не рухалась з місця. Мабуть, від радості.

Зате Денис уже був попереду всіх і гладив м'яку шерсть корови, що лагідно дивилась на нього.

Тоді Кирило сказав, звертаючись до голови колгоспу:

— А ти хазяїнові в руки передай корову. Бачили, як він моторно працював?

— Вірно говориш, Кирило,— сказав голова і звернувся до Дениса: — Ану, Денисе, давай руки. Ти тут хазяїн. Передаю тобі корову на господарство. Доглядай, велик рости та здоров будь, хлопчик-мізинчик.

— Дякую вам,— басом відповів Денис, приймаючи налігача обома руками. І повів корову до хліва.

Завдання і запитання.

1. Хто допоміг збудувати хату Одарці?
2. Розкажіть, що зроблено у вашому місті чи селі для відбудови зруйнованих будинків та підприємств.

Прочитайте книгу
О. Копиленка «Сонячний ранок».



ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ МІЧУРІН.

Великий перетворювач природи Іван Володимирович Мічурін народився в 1855 р. в Пронському повіті колишньої Рязанської губернії.

Ще маленьким Мічурін цікавився різними квітами і плодами, лазив по деревах. Він легко міг сам розпізнавати в саду ті дерева, що на них найраніше достигали особливо смачні та красиві плоди. Цілі дні влітку він міг без утоми проводити в саду. Сіяв і поливав квіти. Пересаджував рослини, напрошувався допомагати старшим в їх роботі.

«Відколи себе пам'ятаю,— пише Мічурін,— я завжди і цілком був захоплений тільки одним прагненням — вирощувати ті чи інші рослини, і таке було сильне це захоплення, що я майже не помічав багатьох інших деталей життя».

В гімназії Мічурін учився добре. У нього не було нелюбимих наук. З однаковим захопленням вивчав він математику, мови й історію, географію і природничі науки. Він постійно поповнював свої знання самоосвітою і виявляв винахідливість у різних галузях науки та техніки.

Але, на жаль, йому не довелося закінчити гімназію. Уже небагато залишилось до закінчення гімназії, як його виключили за «неповагу до начальства». На цьому припинилась шкільна освіта Мічуріна. Але не припинилася його боротьба за опанування науки.

Залишивши гімназію, Мічурін почав працювати в батьківському господарстві. Вже в цей час набуті знання з природничих наук Мічурін використовував у повсякденній роботі. Чи він удобрював ґрунт, чи перекопував, він розумів, що цього потребує живий організм рослини.

Це робило цікавою працю коло рослин і коло землі.

Природа для нього була величною, красивою і цікавою для пізнання. Звичайна робота в саду, крім того, що вона давала засіб до існування, набирала нового, глибокого і цікавого змісту. Одночасно молодий Мічурін готувався до університету. В цей час він прочитав уже багато книжок, знав усе нове, що досягнуто наукою про природу.

Через кілька років тяжко захворів батько. Господарство занепало, і молодому Мічуріну довелося шукати заробітків.

Саме в той час будувалась залізниця від Рязані до Уралу. Набирали службовців і робітників, і Мічурін примушений був влаштуватися на залізниці. Тяжко було прощатись з улюбленою справою, з думкою про дальшу освіту, про університет. Але іншого виходу не було. Сімнадцятирічний юнак засів у канцелярії. Сумував, але працював старанно. Не залишаючи думки про улюблену справу, терплячи нестатки, Іван Володимирович заощаджував кожную копійку, щоб потім повернутися до роботи по садівництву.

* * *

За 300 кілометрів на південний схід від Москви є невелике місто, що колись називалось Козлов. Воно лежить там, де кінчаються ліси і починаються сухі східні степи.

В кінці літа 1875 р. сюди приїхав двадцятирічний юнак і оселився на Вокзальній вулиці. То був Іван Володимирович Мічурін. Він приїхав сюди на нове місце роботи і став працювати у товарній конторі станції Козлов.

Сім років працював Мічурін у товарній конторі. Найгіршим лихом, що не кидало Мічуріна, були матеріальні нестатки. Треба було триматись товарної контори, щоб прогодувати себе та дружину. Та все ж, заощаджуючи кожную копійку і терплячи нестатки, Іван Володимирович з великими труднощами взяв в оренду півгектара пустої міської садиби, на якій був невеликий занедбаний сад. Багато праці довелось йому докласти, щоб впорядкувати і засадити рослинами цей клаптик землі. Тут, на цій мізерній

ділянці, почалась велика справа поліпшення рослин, зародилась славетна мічурінська «зелена лабораторія».

Багато праці доклав Іван Володимирович, щоб знайти кращі способи вирощування гарних плодових дерев — яблунь, груш, вишень. Чимало й невдач було у нього, особливо в перші роки. Кілька разів насажені ним дерева вимерзали взимку від лютих морозів. Але це не зупиняло Мічуріна. Вперто і наполегливо шукав він нових способів для розвитку і поліпшення рослин.

Він не задовольнявся тим, що знаходив у готовому вигляді, — кислими плодами лісової яблуні або груші та бідними, плодами місцевих сортів.

«Я з сумом спостерігав, — писав він, — убогість нашого плідництва при всій винятковій важливості цієї галузі сільського господарства... Сумна картина колишнього російського садівництва викликала у мене до болю гостре бажання переробити все це — і це бажання вилилось у мене у мій особливий, що став тепер загальновідомим, принцип: ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх у неї — наше завдання».

І Мічурін справді взяв у природи багато такого, про що й мріяти не сміли його сучасники: в Козлові почали зростати чудові південні сорти яблунь, груш, абрикос і персиків, навіть виноград, який вважався виключно південною культурою. Не задовольняючись цим, Мічурін вивів багато нових сортів плодів, яких до нього зовсім не було.

Слава про Мічуріна поширилась по всьому світу. Для розширення наукових дослідів і розсадників потрібні були кошти — і Мічурін звернувся до царського уряду.

Та даремно! Царський уряд — уряд поміщиків та капіталістів — ніколи й не думав дбати про поліпшення харчування трудящого населення такими важливими продуктами, як плоди та ягоди. Розвиток науки його теж не цікавив. Мічуріну не дали жодної копійки, він аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції змушений був всю роботу провадити на власні мізерні кошти.

Тимчасом про славні діла Мічуріна стало відомо в Америці. Американці звернулися до Мічуріна з пропозицією переїхати до Америки і обіцяли там йому великі гроші і найкращі умови для роботи. А щоб перевезти його сад, обіцяли навіть спеціальний пароплав.

Та Мічурін був вірним сином батьківщини — він з обуренням відкинув ці пропозиції і залишився працювати у себе в Козлові.

Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції 1917 року, на другий день після того, як Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів взяла в Козлові владу до своїх рук, Мічурін, який рідко виходив з свого розсадника, прийшов до земельного відділу місцевої Ради і заявив, що він хоче працювати для Радянської влади. Його заяву прийняли з радістю.

З новими силами, неначе помолодівши, почав Іван Володимирович відновляти свій сад.

У 1922 році на адресу Тамбовського губвиконкому надійшла така телеграма з Москви від Ради Народних Комісарів:

«Досліди над одержанням нових сортів культурних рослин мають величезне державне значення. Негаймо надішліть доповідь про досліди і роботи Мічуріна (Козловського повіту) для доповіді голові РНК тов. Леніну».

Мічуріна відкрив Ленін! Тепер його знає кожний колгоспник і піонер. Знає весь світ.

Радянським урядом було визнано, що мічурінський розсадник має державне значення.

Мічурін помолодів. Він почував себе так, неначе народився вдруге. Намітив широкий план роботи, запросив багато співробітників і по-новому розгорнув свою роботу.

Почали з'являтися дедалі нові сорти плодкових дерев і кущів.

У 1923 р. на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві Іван Володимирович одержав першу премію за досягнуті успіхи.

У 1925 р. країна урочисто відзначила 50-річний ювілей праці Мічуріна. Під час ювілею Івана Володимировича нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

У 1931 р. на базі досягнень Мічуріна організовано Науково-дослідний інститут північного плідівництва; організовано навчальні заклади, великий радгосп-сад і дитячу сільськогосподарську станцію ім. Мічуріна.

Мічурінський сад перетворився на потужну «фабрику» нових сортів рослин і нових кадрів мічурінців.

Івана Володимировича за видатні заслуги нагороджено вищою нагородою — орденом Леніна, а місто Козлов перейменовано в Мічурінськ.

У 1934 р. вся країна відсвяткувала 60 років праці і 80 років життя великого перетворювача природи.

До революції Мічурін надрукував біля 100 наукових праць про свою роботу, але їх читало тільки вузьке коло спеціалістів.

Після революції Іван Володимирович надрукував понад 50 різних статей у газетах та журналах, видав три великі томи своїх праць і кілька окремих книжок.

Тепер праці Мічуріна читає весь Радянський Союз. В 1935 р. Академія наук СРСР обрала Мічуріна своїм почесним членом, оцінюючи цим самим його величезні заслуги перед наукою.

У 1935 році Мічурін помер, але справу його продовжують і розробляють його учні-мічурінці на неосяжних просторах нашої великої Батьківщини.

Завдання.

Перекажіть цей нарис за такими запитаннями:

1. Як учився І. В. Мічурін?
2. Як він почав працювати над перетворенням природи?
3. Як царський уряд поставився до його праць?
4. Як змінилося становище Мічуріна при Радянській владі?
5. Хто тепер продовжує його справу?

В. Шевчук.

ХВАЛА І ЧЕСТЬ ТРУДІВНИКАМ.

Прекрасний наш Радянський
край

в садів рясному цвіті...

Йому ти рівних не шукай —
найкращий він у світі!

Шумить пшениця золота
від заходу до сходу,
нові підводяться міста
для радості народу.

І скрізь — чи воду шлем степам,
чи сіємо пшеницю, —

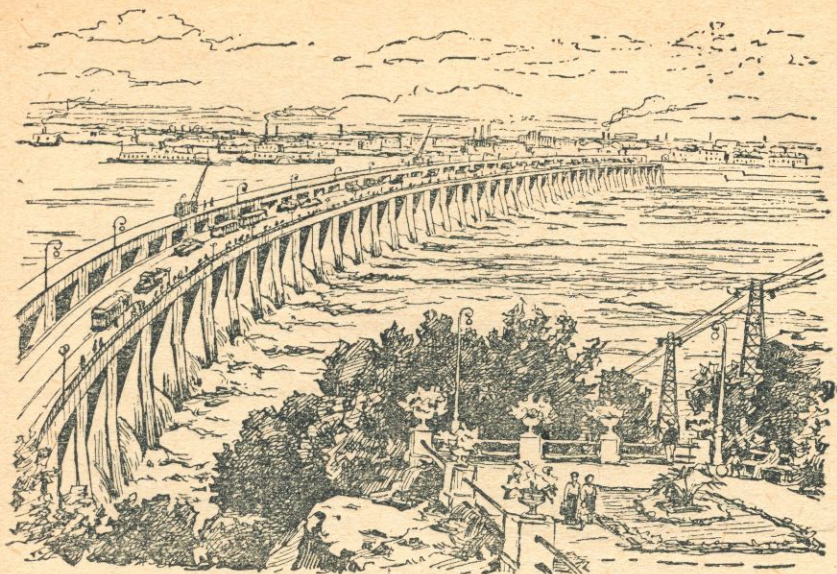
хвала і честь трудівникам
і чесним трудівницям.

Пошана тим, хто зводить
ГЕС,

хто косить буйні луки...

Бо в нас в краю народ увесь
шанує вмілі руки.

В труді, в змаганні кожен день
гартуємо Вітчизну, —
нас рідна партія веде
шляхом до комунізму.



ДНІПРОГЕС.

Ще в ті роки, коли трудящі нашої країни здійснювали перший п'ятирічний план, на Дніпрі, біля міста Запоріжжя, було збудовано величезну гідроелектричну станцію — Дніпрогес. Гідроелектрична станція — це така станція, де машини, що виробляють електричну енергію, приводяться в рух силою води.

Колись на Дніпрі, біля того місця, де тепер Дніпрогес, були пороги, тобто величезні кам'яні пасма впоперек течії. Вода з страшенною силою вирувала у цих порогах, і плавати через них не лише пароплавом, а й на човні не можна було.

Радянська влада збудувала величезну греблю через Дніпро, нижче порогів. Вода в річці піднялася на багато метрів і затопила пороги. Через спеціальний прохід біля греблі (шлюзи) пароплави почали проходити з верхньої течії Дніпра аждо Чорного моря, а величезна вага води, що збирається біля греблі, рухає машини електростанції.

Дніпрогес давав електричної енергії більше, ніж до Жовтневої революції давали всі електростанції царської Росії, разом узяті. Його струм приводив у рух машини багатьох заводів, освітлював десятки міст, давав енергію вугільним шахтам Донецького басейну.

Так було до нападу фашистів на нашу Батьківщину.

В 1941 році гітлерівські орди, вдершись на нашу землю, зруйнували Дніпрогес.

Велике було обурення радянських солдатів, що пішли на штурм греблі 31 грудня 1943 року. Загин Радянської Армії зайняв правий берег і вибив ворога з Дніпрогесу.

Війська пішли далі, а інженери з робітниками ходили по зруйнованій станції, як по кладовищу. Жахлива картина була перед очима людей, які колись самі зводили ці стіни, складали машини. Усі дев'ять турбін і електричні машини станції були розірвані на дрібні частини. Стальні вали, у метр завтовшки, розтровоєно, як стеблини рослин.

Після ретельного вивчення спеціальна комісія доповіла урядові про виявлене руйнування та про можливість відбудови. Радянський уряд ухвалив постанову розпочати відбудову Дніпрогесу.

З цього часу розгорнулась величезна робота по відбудові Дніпровської електричної станції. Більше тридцяти тисяч робітників працювало там. Над Дніпром чувся гуркіт молотів, лунали вибухи, гудки паровозів.

Вже відновлено рух пароплавів через шлюзи. Вже пущено електричну станцію, і навколишні заводи дістають дніпровський струм.

Після повної відбудови Дніпрогес дає електрики не менше, а навіть більше, ніж до війни.

Над відбудовою Дніпрогесу напружено працювали не лише робітники та інженери на будівництві — по всій країні працювали люди, повертаючи до життя чудову перлину довоєнних п'ятирічок — Дніпрогес.

Заводи Москви, Ленінграда, Уралу виготовляли устаткування й машини для електростанції.

З Вірменії сюди доставляли чудовий рожевий камінь для будинку станції, з Білорусії — дерево на риштування будівництва, з Криму — морський пісок для бетону.

Ще кращою стала Дніпровська електрична станція імені Леніна, відбудована радянським народом.

Завдання.

1. Поділіть цей нарис на частини і доберіть до кожної частини заголовок.

2. Перекажіть за цими заголовками зміст нарису.



Т. Шевченко.

* * *

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилі підійма.

І блідний місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
ніхто ніде не гомонів,
сичі в гаю перекликались,
та ясен раз у раз скрипів...

Завдання.

Навчіться виразно читати цей вірш.

ДНІПР.

Лютує Дніпр. Ревучі
вали щораз встають,
розіб'ються об кручі
і знову заревуть.

Лютує Дніпр. До моря
добігти б поскоріш,
бо там йому і воля,
і оддихнуть миліш.

Лютує Дніпр сердитий,
шлях ширше пробива,
реве несамовитий,
пороги підрива.

Стоять як перш пороги,
що глибоко вросли;
нема йому дороги,
горою йдуть вали.

Запитання.

1. Чи й тепер можна сказати про Дніпро, що «нема йому дороги»?
2. Що змінилося в тій частині Дніпра, де раніше були пороги?

Н. Забіла.

ДНІПРЕЛЬСТАН.

Невтомні люди на землі
над всім господарюють:
річки великі і малі
на користь нам працюють.

А ці турбіни нам дають
електрику потужну.
Дроти блискучі струм несуть
у просторінь навкружну.

Поглянь: ясний, як сrebro,
степами України
свавільний, буряний Дніпро
до моря плавно лине.

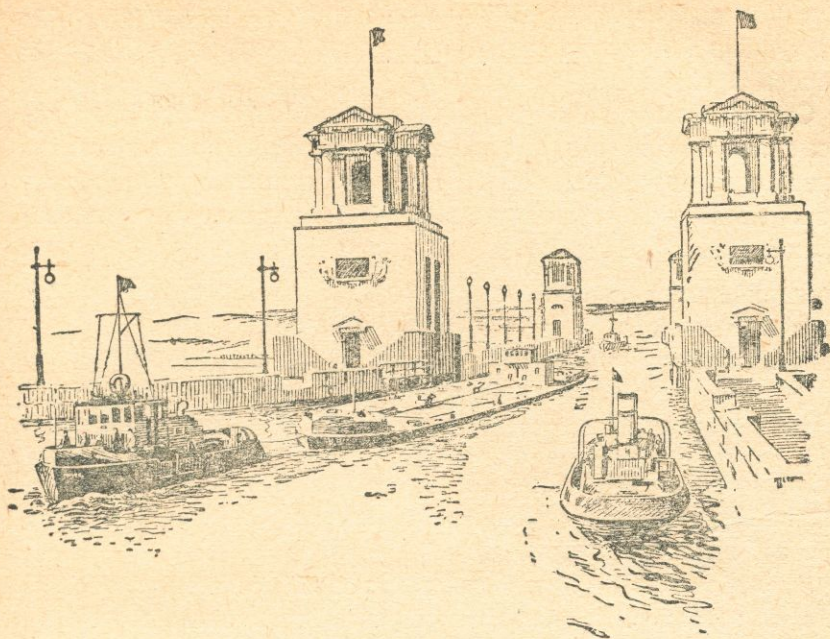
Той струм дає заводам міць,
трамваї водить дзвінко,
яскравим світлом блискотить
у кожному будинку.

Та гребля кам'яна, тверда
його перетинає.
На лопаті турбін вода
із силою спадає.

Це Ленін дав такий наказ:
щоб людям в світлі жити,
електростанції у нас
на ріках спорудити.

Завдання.

1. Випишіть у зошит образні слова, якими поет малює Дніпро.
2. Згадайте, що ви читали раніше про будівництво гідроелектростанцій в нашій країні, і складіть усну розповідь на тему: «Яку користь дають нашій країні гідроелектричні станції».



В. Бичко.

ВОЛГО-ДОН.

Засіяли вогні в степовій далині,
протинаяючи ночі запону.
Задзвеніли, неначе величні пісні,
хвилі теплі й стрімкі Волго-Дону.

Це ж бо щастя нове у Радянськiм краю,
це ми славимо рідну Вітчизну,
це ми здійснюєм мрію найвищу свою,
це ми входимо в дні комунізму.

В. Владко.

НА ДНІПРІ, БІЛЯ КАХОВКИ.

Що не використав Дніпрогес.

Старий Дніпро, оспіваний у народних піснях і думках, давно вже примирився з тим, що його примусили працювати на користь народу. От уже понад 20 років пiняста дніпровська вода, затри-

мана могутньою греблею Дніпрогесу, з шаленою швидкістю обертає турбіни і дає мільярди кіловат-годин електроенергії промисловості й сільському господарству України.

Старий Дніпро загнuzданий. Навіки сховалися під водою колись грізні його пороги, про які залишилися тепер тільки згадки. Радянський народ підкорив собі велику українську ріку, збудувавши на ній найпотужнішу в Європі Дніпровську гідроелектростанцію імені В. І. Леніна.

Але — чи все використав Дніпрогес? Чи не залишилось ще якоїсь невикористаної частини природної енергії Дніпра?

Залишилося дуже багато. Кожної весни, під час поводи, через греблю Дніпрогесу скидаються мільярди кубометрів паводкової води. Вода не може вміститися у водосховищі Дніпрогесу, її не можна зберегти. І щороку ці мільярди кубометрів «білого вугілля» гинули без будь-якої користі. Сивий Дніпро ніс ці потоки каламутної води у Чорне море разом з мільярдами кіловат схованої в них електроенергії.

Як же можна доцільно використати ці величезні паводкові води, як затримати їх, де? Як примусити їх віддавати свою силу на користь нашій Радянській Країні?

Це дуже складне питання. Паводкові весняні води — це грізна стихія, яку дуже важко загнuzдати: згадаймо лише, яку велику шкоду приносить іноді повідь. Проте комуністи, які поставили собі завданням перетворювати і підкоряти природу, не звикли відступати перед труднощами. Радянський народ почав у 1951 році нове гігантське будівництво на Дніпрі — Каховської гідроелектростанції.

Дивлячись на карту України.

Будівництво Каховської гідроелектростанції — одне з найвеличніших будівництв нашого часу.

Відмінною рисою цього будівництва є те, що гідроелектростанція його живиться паводковими водами Дніпра. Ці води стали потужним джерелом електроенергії.

Що ж являє собою нове гігантське будівництво? Погляньмо на карту.

Біля міста Каховки Дніпро перетятий величезною Каховською греблею. Тут — велика Каховська гідроелектростанція потужністю 250 000 кіловат — менший рідний брат Дніпрогесу. А поруч неї — судноплавний шлюз, який забезпечує наскрізне судно-

плавство Дніпром. Такі загальні риси нової величної споруди на Дніпрі.

Запитання.

Що ви знаєте про Каховську гідроелектростанцію?

О. Мусатов.

ДІМ ПОЇХАВ.

Микитка раз у раз схоплювався з постелі, визирав у вікно, дивився на годинник-ходики і невдоволений знову забирався під ковдру.

Вдосвіта він одягнувся, обполоснув обличчя холодною водою і вийшов на ганок.

Стояла рання весна. В палісадниках зеленіли акації й клени, лужки на вулицях вкрилися килимками молодої трави, з степу несло свіжістю і прохолодою.

Микитка з діловим виглядом обійшов навколо будинку. Будинок був великий, рублений з міцних колод, під залізним дахом, з широкими віконницями,— мабуть, найкрасивіший будинок у Сухій Балці. Хлопчик його дуже любив.

Але зараз цей будинок виглядав дивно і незвичайно. Призьба була розкопана, підбор виїнятий, і весь будинок тримався тільки на шести цегляних стовпах.

Микитка ще раз обійшов навколо будинку і раптом побачив діда Савелія. Насунувши аж на самі брови козацький кашкет з вицвілим синім верхом, старий повільно брів через город.

Микитка тихо підійшов до діда.

— Не спиш, дідусю?

— А ти, онучку?

— Мені побачити треба. З самого початку... Як будинки поїдуть... і всяке інше.

— А мені, Микито, попрощатися треба.

— А навіщо, дідусю, прощатися? Ми ж недалеко поїдемо, кілометрів за п'ять. Завжди прийти можна.

— Воно, звичайно, можна, поки ці місця водою не затопили,— зітхнув дід Савелій.

— А може, ти, дідусю, в техніку не віриш, за будинок боїшся? Повезуть, мовляв, його, а він і розпадеться на півдорозі...

Старий замислено покуйовдив волосся онукові.

— Ех, Микито, Микито! Як же мені в техніку не вірити? Що я дід-віковик який, з розуму вижив? Будинок-то напевне пере-

везуть в справності. Адже нам за це переселення не хто-небудь, сама держава поруку дає. Грошима допомогли, машини дають, ліс постачають. Тут, Микито, від іншого серце поболює. Дід мій на цій землі народився, батько, сам я до неї, як смолою, приварився... Е, та що там казати, не зрозуміти тобі цього.

— Я, дідусю, розумію,— невгавав Микитка.— Може, тобі ще грушу залишити шкода. Давай тоді викопаємо її.

— Це, мабуть, що й так,— погодився старий.— Нехай і вона на новому місці поживе.

Радіючи з того, що дід відвернувся від невеселих думок, Микитка почав йому розповідати про свої хлоп'ячі плани. Як тільки Суха Балка переселиться на нове місце, вони всім загonom почнуть будувати великий човен і першими спустять його у водоймище.

— Дідусю, а як наше нове село буде називатися?— несподівано спитав Микитка.— Якщо по-старому «Суха Балка», так це неправильно. До нас і вода прийде, і дерева виростуть. Яка ж це суха балка? Краще «Зеленою» назвати.

Старий з цікавістю подивився на онука.

— Це хто ж придумав отаке?

— А ми разом... всі хлопці,— признався Микитка.

За розмовами дід з онуком не помітили, як з будинку вийшла Євдокія Василівна. Вона сказала, що грушу можна викопати й пізніше, а зараз треба виносити речі з дому — незабаром підійдуть машини.

Дід Савелій і Микитка ввійшли в будинок. Там їх уже чекав Денис. Між матір'ю і старшим сином розпалилася суперечка.

Євдокія Василівна настроювала, щоб всі речі повиносили на вулицю і будинок перевозили порожнім.

— Мамо, як же тобі не соромно,— умовляв її Денис.— Сама погодилась на зборах, щоб наш будинок перевозили першим, а тепер назад...

— Будинок нехай їде... Я за речі побоююсь! — стояла на своєму Євдокія Василівна.

Зрештою погодились на тому, що з будинку винесуть тільки посуд, горщики, глечики, стінний годинник, дзеркало і фікус у дерев'яному ящику, а меблі, одяг, взуття, постелі не займатимуть.

Незабаром на околиці села з'явилась колона вантажних машин.

«Почалося», зауважив сам собі Микитка і, зазирнувши в будинок, засік час. Потім в думці записав перше речення в своєму

щоденнику: «О 5 годині 30 хвилин ранку село Суха Балка поїхало на нове місце».

Незабаром стали надходити донесення.

Першим примчав Дімка Задоров. Він повідомив, що дах з їхнього будинку зняли ще вчора, а зараз розбирають стіни і вантажать колоди на п'ятитонні машини.

Потім підійшло ще кілька хлопців і доповіли про свої спостереження: Карпухіни викопали стару яблуню і насилу навантажили її на грузовик, у Матвеевих під час вантаження втекло в степ поросся.

Скоро на вулицях з'явився гусеничний трактор. Він тягнув за собою величезні санки з товстих колод. Слідом за трактором до будинку Пушкарьових підійшли теслярі.

Євдокія Василівна і дід Савелій сиділи на стільцях біля купи речей. Голова колгоспу підвів до них тракториста.

— Прошу знайомитись... Заслужений майстер своєї справи... Будинки перевозить, наче вози з сіном... Уже п'ять хуторів на рахункові має.

— Не турбуйтеся, громадяни,— посміхнувся тракторист.— Все буде в нормі. Можете хоч чавун з борщем на стіл ставити — ложки не розхлюпаємо.

Тракторист кивнув теслярам, і ті взялися до роботи. Поставили під кути будинку великі домкрати, трохи підняли будинок над фундаментом, а потім розібрали цегляні стовпи і підвели санки під нижні вінця. Далі, працюючи домкратами, обережно опустили будинок на санки. Все це зайняло не більше години.

Нарешті, все було готове. Тракторист попросив усіх одійти від будинку, завів мотор, і машина повільно зрушила санки з місця. І будинок, рублений з колод будинок, з дахом, з ганком, з шибками, з зачиненими дверима, будинок, що понад десятьок років нерухомо стояв на одному місці, раптом відділився від сіней, від двору і повільно поїхав вздовж вулиці.

— Пішли, поїхали! Пушкарьови поїхали! — захоплено зарепетували хлопчак.

Незабаром будинок вже супроводжувала велика юрба колгоспників. Здавалося, все село висипало на вулицю. Люди йшли не кваплячись, нарівні з санками, мовчки і насторожено поглядаючи на трактор, що пихкав синім димком, немовби хотіли спитати: «А чи вистачить у тебе, милий, сили дотягнути таку ношу? Чи не розгубиш ти її дорогою?»

Тракторист, минувши колодязь, напіврозібраний пожежний сарай, переїхав міст через мулку річечку і вивів санки з будинком на широкий степовий шлях.

Тут тракторист навіть зняв руку з важеля трактора, закурив сигарку і помахав колгоспникам кепкою — дивіться, мовляв, яка це звична для мене справа перевозити будинки.

Цієї хвилини з тріском розчинилося вікно, і з'явилося сяюче личко Микитки.

— Дідусю! Мамо! — закричав він. — Я тут... з самого початку їду.

Денис кинувся до вікна і сердито скомандував:

— Ану, стрибай!

Вигляд у нього був такий, що Микитці нічого не залишалось, як тільки стрибнути в розкриті братові руки.

Денис поставив Микитку на землю, дав щигля по потилиці й підштовхнув до матері.

— Горе ти моє! — скрикнула Євдокія Василівна і схопила сина за плечі.

Зрозумівши, що хвацька його витівка не зустріла особливого співчуття, Микитка на всякий випадок вирішив запхикати.

Він зовсім не збирався кататись в будинку на санках. Але йому дуже захотілось перевірити слова тракториста про горщик на столі. Правда, горщика з борщем не знайшлося, але відро з водою він все-таки відшукав. І ось, коли Микитка поставив відро з водою посередині кімнати, будинок раптом поїхав, і він не встиг вибігти.

— Натерпівся страху? — спитав дід Савелій.

— Трошечки, — признався Микитка, шморгаючи носом. — Коли тільки рушили. Зарипіло в кутку чогось, та ще земля з стелі посипалась. А потім все було добре. Як у поїзді їдеш. Хоч листа пиши. І води з відра краплиночки не вихлюпнулось.

— І що мені робити з тобою? — поскаржилася мати. — У ківш екскаватора залазив, у самоскидах катаєшся... Ось відішлю тебе подалі... до сестри під Горький... Може, там вгомонишся!

— Що ти, мамо! — сторопів Микитка.

— Гаразд, Дуню, — миролюбно зауважив дід Савелій. — Не сердься вже на нього. Все-таки випробувач, дослідник...

Завдання і запитання.

1. Чому довелось перевозити будинки селян на інше місце?
2. Яким способом це було зроблено?
3. Складіть усний переказ цього оповідання.

ВИШНЕВА ДОРОГА.

(Скорочено).

Задзвонив дзвоник, і треба було йти в клас. Учителька Галина Романівна, що бачила, як діти сперечалися в коридорі, запитала:

— Про що це ви так довго розмовляли?

Діти перезирнулися.

— Ми про п'ятирічку,— відповів, нарешті, Сашко.

— Про п'ятирічку?— перепитала Галина Романівна.

— Так. Усі щось роблять, а ми ні.

— Ви вчитеся,— сказала Галина Романівна.

— Ні, ні, цього мало.

— Треба щось справжнє для п'ятирічки.

— Так, як усі.

Галина Романівна підняла руку.

— Почекайте, не всі відразу. Ви хотіли б зробити щось для будівництва, так?

— Так,— відповів за всіх Сашко, трохи зніяковілий, бо вчителька казала так серйозно, наче в книжці.

— Тоді давайте подумаємо, що ми могли б зробити.

— Будувати ми не зможемо, бо ми ще малі,— мовила Галя жалібно.

— Дороги теж не можемо поклагодити,— правда?

Сашко аж схопився, почувши ці слова.

— Дорога! А дерева?

— Які дерева?— здивувався Коля.

— Посадимо дерева вздовж дороги! Вишні!

— І це буде справді так, як дорослі працюють для п'ятирічки?— стурбовано запитала Галя.

— Звичайно. Через кілька років виростуть вишні край дороги,— відповіла вчителька.— Оце ми й зробимо для будівництва в нашій країні.

Так діти почали обсаджувати деревами дорогу.

Виявилось, що це було не так легко. Найпростіше було одержати дерева з розсадника. Потім все пішло важче. Земля була тверда, повна каміння й уламків заліза. Ями треба було копати глибокі, і на долонях набігали пухирі.

— Занадто стискаєте лопату,— повчав усіх Сашко. Сашкові було найлегше, бо його батько був садівником, і тому Сашко

вмів садовити дерева краще від усіх. Але і в нього теж на долонях було повно пухирів. Та зрештою можна було здіпити зуби і не звертати на це уваги.

Діти мотузком виміряли рівну лінію і кілочками позначили місця, де треба копати. По всій вулиці тяглися обабіч дороги черні ями, а поруч них купки землі.

Коли дерева прибули з розсадника, одержувати їх на станцію вирушила вся школа. Залізничник обережно виймав з вагона закутані в солому невеличкі деревця, до яких були прив'язані таблички з написами. Учителька дозволила розподілити дітям деревця поміж собою. Так вони й рушили назад на село, несучи на плечах деревця, наче рушніці.

Незабаром вздовж дороги витягнулися рівною лінією маленькі деревця. Тут були не тільки вишні — і груші, і яблуні, а біля самої школи діти посадили навіть дві морелі.

— Вони будуть дуже гарно цвісти,— казала Галина Романівна.

— Коли це ще буде,— сумно зітхнула Галя, якій страшенно хотілося побачити відразу і квіти, і плоди на щойно посаджених деревцях.

— Почекай, не поспішай,— сміявся Сашко.— Ще з ними буде багато роботи. І мазати вапном, і обкопувати, і спочатку поливати, бо тут сухо.

— А зате потім як буде,— протягла Галя щасливим тонісіньким голоском.

— А на другий рік посадимо дерева в тих спалених садах,— сказав Коля.

— І щоб за п'ять років було стільки дерев, як і раніше, до війни.

— Стільки? — обурився Сашко.— Ні, мусить бути більше. Адже ж всі роблять більше, ніж у плані. Так і ми мусимо робити, щоб була у нас справжня садова п'ятирічка.

І всі згодилися, що так воно й мусить бути.

Завдання і запитання.

1. Чий приклад запалив учнів бажанням працювати для п'ятирічки?
2. Чим була корисна робота дітей?
3. Які цінні риси виявили школярі в цій роботі?
4. Розкажіть про заходи по збільшенню зелених насаджень, які провадяться у вашій школі, селі, районі.

ТОМ-ЛІФТЕР.

I.

Праля Люсі Лі дуже пишалася своїм сином Томом. Ще б пак не пишатися: хлопчикові тільки тринадцять років, а він уже самостійний, працює у великому універсальному магазині братів Лоусон — перших багатіїв міста. І всі зароблені гроші Том приносить матері, не залишаючи собі ані цента!

Дуже хороший хлопчик Том. Він і в школі учився відмінно, шкода, що Люсі довелося взяти його звідти. Та що поробиш: батько загинув на війні, а в Люсі, крім Тома, ще купа дітвори!

День у день стоїть Люсі біля пральної машини, а грошей все ж не вистачає навіть на найпотрібніше. От і довелося взяти Тома з школи і влаштувати на роботу. Кожного ранку, коли Том одягав формений костюм — довгі зелені штани з золотим кантом і коротку зелену курточку з трьома рядами золотих гудзиків, — мати не могла намилюватися з нього. А коли Том одягав на своє кучеряве густе волосся круглу шапочку з ремінцем, мати не могла стриматися, нашвидку витирала мильні руки і цілувала сина.

— Ну, і чепурун ти в мене! — говорила вона, милуючись.

— Багато в тебе сьогодні роботи, ма? — питав Том.

— Вистачає, — відповідала вона, — від Спарротів цілий мішок та від міс Сюзі кошик, від Смітів теж вчора притягли купу...

— Не надривайся так, — просив Том, — пам'ятай, що у тебе хворе серце.

Люсі ласкаво дивилася на нього:

— Іди, мій дбайливий, не турбуйся про мене.

Том біг на роботу. Універсальний магазин братів Лоусон займав величезний будинок. В ньому було двадцять вісім поверхів. В нижніх містилися склади магазинів, а в тих, що над ними, можна було купити все, що потрібно людині, — від гудзика і аж до автомобіля і від шпильки аж до рояля.

Правда, ні Том, ані його мати та їхні сусіди-негри ніколи нічого не купували у магазині братів Лоусон.

Це був надто дорогий для них магазин. Все, що потрібно, вони могли купити в маленьких крамничках свого негритянського кварталу. І вже, звичайно, ці роялів, ані розкішних автомобілів негри не купували.

Том був ліфтером. З самого ранку він входив у прозору скляну клітку ліфта і починав свою нескінченну подорож по поверхах: вгору — вниз, вгору — вниз...

Пасажири ліфта — білі леді й джентльмени — чули дзвінкий голос хлопчика, який вигукував:

— Будь ласка, восьмий поверх: посуд, пілососи, холодильники...

— Чотирнадцятий поверх. Прошу: килими, обої, скатерті...

— Будь ласка, двадцять другий поверх: меблі, картини, лампи...

Він жодного разу не збився, він все пам'ятав, цей тоненький чорний хлопчик у зеленій куртці. Навіть містер Скотт — старший прикажчик — дивувався:

— У цього чорномазого чудова пам'ять, — казав він, похитуючи лисою головою.

II.

Вгору — вниз, вгору — вниз...

Четвертий поверх. В ліфт увійшли дві жінки в багатих костюмах. Мабуть, вони купували на цьому поверсі духи й різне утирання, щоб зробити свою шкіру ще білішою й м'якшою. Том згадав материні руки — бідолашні руки, роз'їдені содою та милом, набрякли від холодної води. Як добре було б намазати їй руки, щоб вони не так боліли!

Чорний хлопчик опустив голову.

— Гей, який це поверх? Заснув ти, чи що? — почувлися нетерплячі вигуки, і хлопчик знов почав називати поверхи й крам.

Якось, коли ліфт опустився, Том побачив раптом серед натовпу очікуючих материне обличчя. Люсі кивнула йому і навіть посміхнулася, але Том помітив, що у неї розгублений погляд.

— Що сталося, ма? — встиг він шепнути, поки пасажири входили в кабінку.

Люсі знову посміхнулася.

— Нічого особливого, — сказала вона. — А де у вас тут продають нарядні блузки?

— Нарядні блузки? — здивувався Том. — На двадцять шостому. А навіщо тобі знадобилися нарядні блузки?

Люсі хотіла відповісти, але один з пасажирів почав кричати:

— Чому, чорт забери, нас не підіймають? Що там робить ліфтер?

— Почекай мене,— шепнув Том матері, і ліфт почав плавно підійматися.

Від тривоги й нетерпіння Томові здавалося, що ліфт повзе дуже повільно, що пасажери умисне затримуються в кабіні... І нарешті-таки можна спуститися!

А в цей час Люсі міркувала, казати чи не казати Томові про своє лихо. Як це трапилося, вона досі не могла зрозуміти. Здається, вранці заплакала маленька Бесс, вона підійшла заспокоїти дитину і забула, що гарячий утюг залишився стояти на новій блузці міс Сюзі. Досі ця дірка на блузі маячить перед очима! А ще обличчя міс Сюзі — таке спокійне, холодне обличчя. Міс Сюзі не лаяла пральню, не кричала на неї. Вона тільки подивилася на пропалену дірку і сказала:

— Ол райт¹, Люсі. Ви підете й купите мені точнісінько таку блузку. Їх продають в магазині братів Лоусон.

Люсі мовчки кивнула і повернулася додому.

Дома вона взяла все, що залишилося від Томового заробітку, оббігала всіх сусідів, напозичала у них стільки, скільки вони могли їй дати, і пішла в магазин. Серце у неї завмирало, і вона щохвилини зупинялася, щоб віддихатися. Чи вистачить у неї грошей на таку блузку?

Коли Том вийшов з ліфта, йому здалося, що мати змарніла і постаріла за один ранок. Люсі в двох словах розповіла йому про блузку. Довго розмовляти було ніколи — в ліфт уже входили люди.

— Треба підійматися на двадцять шостий,— сказав Том.— Там, у відділі дамського плаття, напевне, є такі блузки. І от що, ма: якщо не вистачить грошей, я попрошу старшого прикажчика містера Скотта дати мені з платні наперед. Містер Скотт дуже хороший, і він не відмовить...

Люсі кивнула і ввійшла в ліфт. Том злякано потяг матір за рукав...

— Мамо...

Мерщій, поки не поскаржилися покупці, поки не побачили прикажчики, треба вивести матір з ліфта.

¹ О л райт — англійською мовою — гаразд.

Але пізно: сам містер Скотт уже поспішав до Тома.

— Гей, бой, що ж ти? Чи ти не знаєш наших правил?— сказав він, киваючи на негритянку.— Тобі відомо, що ліфтом можуть користуватися тільки білі леді й джентльмени? Ти хочеш, щоб наші покупці порозбігалися?!

Обличчя у хлопчика посіріло. Він виструнчився перед старшим прикажчиком.

— Я знаю, сер,— прошепотів він.— Але... це моя мати, сер. У неї хворе серце, і я думав...

— Нічого думати,— перебив його містер Скотт.— Якщо у неї хворе серце, вона повинна йти до лікаря, а не в магазин братів Лоусон.

Том підійшов до матері.

— Ма, я не можу підняти тебе на двадцять шостий поверх,— ледь чутно сказав він.— Містер Скотт не дозволяє, ма. Наш ліфт тільки для білих...

Люсі злякано подивилась на старшого прикажчика.

— Звичайно, звичайно, Томе, я піду,— заквапилася вона.— Я чудово можу вийти туди по сходах.

III.

Вгору — вниз, вгору — вниз... Том машинально вигукував поверхи і назви краму. Всі думки його були біля матері. Як-то вона іде по нескінченних кам'яних сходах магазину, адже у неї таке хворе серце?! Вона навіть на третій поверх до Спарротів насилу підіймається і так при цьому задихається, що страшно дивитися. От бідолашна ма!..

Крізь скляні двері ліфта Том намагався розглядіти сходи. Може, він там побачить матір? Але його раз у раз гукали пасажири:

— Бой, зупини на сьомому!

— Бой, на якому поверсі продаються дитячі коляски?

— Бой, спусти мене на четвертий, я забула купити пудру...

Щохвилини загорялася сигнальна лампочка: Тома вимагали то вгору, то вниз. Раз йому здалося, що він бачить матір на площадці восьмого поверху. Він хотів зупинити ліфт, але якась леді закричала, що їй потрібен зовсім не восьмий, а десятий, і йому довелося піднятися.

Люсі справді була на площадці восьмого поверху. Вона стояла там і намагалася віддихатися. Серце, здавалося, підстрибувало

до самого горла. Люсі прихилилась до стіни. Залишалось ще вісімнадцять поверхів, а сили швидко танули. Та обличчя міс Сюзі, холодне, біле обличчя, стояло перед очима пралі. Вона не може повернутися до міс Сюзі без блузки. І, зібравши всю свою мужність, негритянка знову стала підійматися по крутих кам'яних сходах. Десять, п'ятнадцять, двадцять східців... Чужі, байдужі люди щось купували біля стоек, розмовляли, сміялися. Ніхто не звернув уваги на чорну жінку, яка дійшла до площадки сімнадцятого поверху і раптом опустилася на підлогу. Люсі умовляла себе: «От тільки посиджу хвилинку і піду далі». Але туман заслав їй очі, і вона знепритомніла.

Біля неї зупинився покупець:

— Слухайте, що це таке? Чому вона тут лежить?

— Мабуть, ця негритянка просто п'яна,— гидливо сказала дама у великому капелюшку.— Не розумію, куди дивиться дирекція! Пускають у магазин таких...

Освітлений ліфт пройшов повз площадку. Том побачив людей, що товпилися на площадці, і здригнувся. Він хотів натиснути кнопку «Стоп», але в ліфті задзвонив телефон. Містер Скотт негайно вимагав Тома вниз.

Старший прикажчик дуже нервував:

— Мерщій, бой, на сімнадцятий, там якась подія,— скомандував він, як тільки ліфт спустився. Том з зусиллям намацав потрібну кнопку — так тремтіли у нього руки. Він вискочив з ліфта слідом за містером Скоттом і побачив матір. Голова Люсі звисувалася на груди, очі були заплющені. Вона здавалася мертвою.

— Негайно прибрати цю жінку з магазину,— розпорядився містер Скотт.— Викликати двох робітників з складу, хай вони її знесуть.

Робітники з'явилися негайно.

Містер Скотт показав на Люсі:

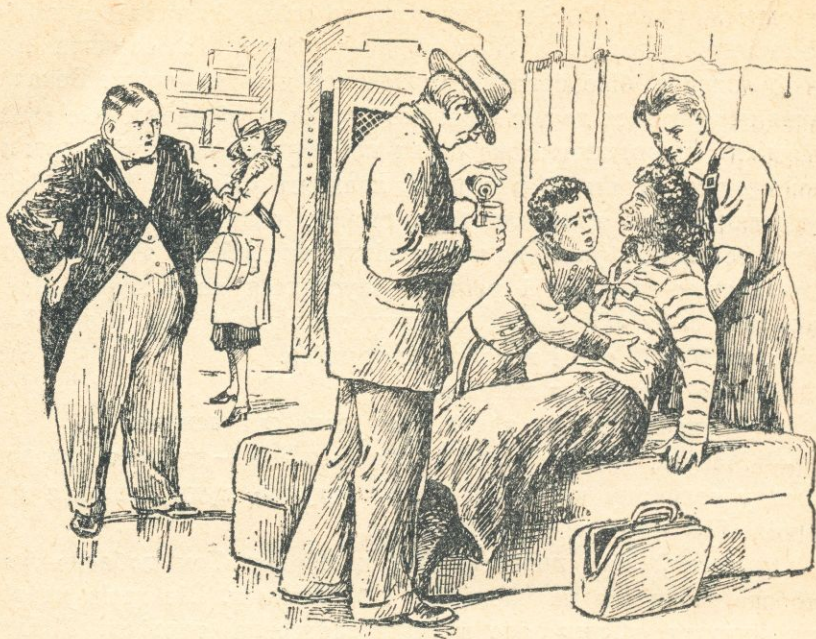
— Виведіть її на вулицю, вона тут заважає...

Раптом він помітив Тома, який держав материні руки.

— Ти що тут робиш! — накинувся прикажчик на хлопчика.— Твоє місце в ліфті, негайно ж іди туди!

Хлопчик подивився на нього, і від цього погляду містеру Скотту стало моторошно.

— Мое місце тут, сер,— сказав Том.— Тут, біля моєї матері, яку ви хотіли вбити. Коли б ви дозволили їй піднятися в ліфті, вона не помирала б тепер.



— Що таке?! Здається, негр мене обвинувачує! — вигукнув містер Скотт. — Гей, заберіть звідси і жінку, і цього хлопця.

Робітники переглянулися.

— Жінці потрібен лікар, патроне, — сказав старший, якого звали Джоном. — Ми перенесемо її на диван у примірочну і подзвонимо лікареві.

Він звернувся до Тома.

— Ану, братіку, допоможи нам підняти твою маму...

Містер Скотт — старший прикажчик — онімів від такого зухвальства. Він мовчки дивився, як робітники та Том обережно понесли Люсі на широкий диван примірочної, на той самий диван, де звичайно сиділи тільки багаті леді.

Том благально подивився на робітників. Він уже відчував у них друзів, хоч це були білі люди.

— Скажіть, вона не помре? — він притулився до Джона.

— Можеш не хвилюватися, хлопчику, — ласкаво сказав світловолосий Джон, — твоя мама просто знепритомніла. Зараз сюди прийде лікар Елліот — це такий лікар, який навіть мертвих може оживити.

І він підбадьорююче посміхнувся Томові.

Містер Скотт раптом здобув дар мови.

— Лікар Елліот! — закричав він. — Ви покликали лікаря Елліота, того бунтівника, того комуніста! О, тепер я все розумію! То, значить, і у нас, в магазині братів Лоусон, теж завелися тепер червоні?! Сьогодні ж одержите розрахунок. І ви, і той хлопчик-ліфтер. Нам тут не потрібно червоних! І можете бути спокійні: я сьогодні ж скажу, кому слід, про вас трьох...

Робітники посміхнулися.

— Ол райт, патроне, — сказав молодший. — Ми нічого іншого від вас і не чекали.

— Будь ласка, йдіть звідси, не заважайте лікареві, — додав Джон.

— Сердечний припадок, — сказав лікар, оглянувши Люсі. — Зараз вона прийде до пам'яті.

Він витяг з свого чорного чемоданчика пляшечку і влив у рот Люсі кілька крапель. Люсі зітхнула і розплющила очі.

— Ма! — Том кинувся до неї. — Ма, тобі краще?! Я тут, я з тобою!

Люсі поривалася підвестися з дивана.

— Ох, як же ж це так? — вона жалісно подивилася на Тома. — Значить, я не дістала блузки для міс Сюзі? Що ж тепер буде? Вона мені не подарує цього! Ні, мені треба негайно йти!

Лікар Елліот здивувався:

— Про що це вона? Йй шкідливо хвилюватись.

Том півголосом розповів про блузку міс Сюзі.

— Не думайте про це, голубко! — лікар говорив з Люсі дуже ласкаво. — Я сам полагоджу цю справу з міс Сюзі, обіцяю вам... А вам треба тиждень полежати, спочити...

— Ох, лікарє, більше б таких людей, як ви, — сказав Джон, — тоді в Америці непогано б жилося всім чесним людям.

— А про Тома не турбуйтеся, — підхопив його товариш. — Ми будемо тепер держатися разом. А разом ми не загинемо, правда, Томе?

Замість відповіді, Том міцніше притулився до свого нового друга.

Завдання.

Складіть за цим оповіданням розповідь про життя дітей трудящих в Америці.



В. Сосюра.

Лі.

Навколо вітер свище,
і в небі хмари злі...
Сидить на пожарищі
маленький хлопчик Лі.

Японці вбили тата,
спалили все село.
Людей від кулі ката
багато полягло.

Далеко десь од станцій,
з зірками на чолі,
живуть в горах повстанці,
й до них зібрався Лі,

щоб відплатить за тата,
за себе і за всіх,

хто ще ярмо прокляте
не скинув з пліч своїх.

І він пішов полями,
де шум холодних трав,
і місяць білі плями
йому під ноги слав.

Минав далекі хижі,
де стрілянини жах,
і од японців хижих
ховався у ярах.

Од мороку німого
пливли тривога й сні.
Світили Лі дорогу
лиш зорі з вишини.

Й далеко там од станцій,
де гори й вітру спів,
братів своїх, повстанців,
маленький Лі зустрів.

Як зорі, грають очі,
бійцем зростає Лі
в своїй сім'ї робочій
з шахтьорів і кулі¹.

Вони зорю червону
несли усій землі
і до свого загону
взяли малого Лі.

І знають хай бандити,
що в золоті й шовках:
уже встає над світом
червоний праці стяг.

І Лі співає дзвінко,
і йде, як всі, вперед.
Японська карабінка
і з зіркою кашкет.

І хай запам'ятають
ворожі зграї злі:
маленькі Лі зростають
в великих грізних Лі.

Запитання.

1. Що примусило Лі пристати до повстанців?
2. Що ви знаєте про життя дітей у вільному Китаї?

А. Шманкевич.

ХЛОПЧИКИ З ЦЕГЕЛЬНІ.

Ранком ніхто не прийшов будити хлоп'ят, ніхто не лаявся і не бив бамбуковою палицею по голих п'ятах тих, хто не міг одразу прокинутися. Хлопчики проспали аж до полудня, а коли прокинулись — дізналися, що залишились на заводі самі. Майстер Джой, усі його помічники і охоронники-гомінданівці втекли вночі на заводських човнах. Втекли тому, що солдати Народно-визвольної армії переправились через ріку вище і нижче цегельні.

Тепер хлопчики були вільні, але вони нікуди не мали змоги піти: Джой забрав весь їхній одяг, і вони залишились в самих лише джутових фартухах. Куди підеш у такому вбранні, якщо надворі вже осінь і вночі трава біліє від інею! Та й не такі вже вони малі, щоб з'являтися на вулиці в самих лише фартухах: найменшому, Шену, було вже років десять, якщо не більше.

Точно свого віку ніхто з них не знав, також як не всі вони знали свої справжні прізвища. Адже Шен, наприклад, — це зовсім не прізвище. Шен — невеличка міра збіжжя. А одержав це прі-

¹ Кулі — чорнороби в Східній Азії, що замінюють тяглову силу (коней) у містах.

звище хлопчик тому, що хазяїн заводу сплатив за нього баришникові лише один шен сойових бобів. Баришник продав його дешево: надто вже був він маленький і худий. А хазяїн міркував так: якщо Шен встигне, перед тим як остаточно загине, зробити сотню-другу цегли, то користь все одно буде.

На цегельні усім керував майстер Джой. У всіх нових хлопчиків він перш за все забирав одяг. Це робилося для того, щоб ніхто не надумав тікати. Потім Джой вказував новакові його місце в бараці і вів до цеху.

— Сьогодні стій тут і дивись, що роблять інші. Завтра сам берись за роботу, — казав Джой новакові.

Якщо хлопчик другого дня не міг замішувати глину або не міг накладати її у форму, Джой застосовував свою бамбукову палицю. Шен дізнався, що це таке, вже на другий день. Весь перший день він плакав і згадував усе, що було до того, як він потрапив до цегельні.

...Були у Шена і батько, і мати. Батька він пам'ятав дуже мало, більше за розповідями матері. Батько орендував у поміщика маленьку ділянку землі і сів рис. Земля була погана, врожаю не вистачало навіть на те, щоб, сплативши орендну плату і податки, прогодувати сім'ю. А коли трапився неврожай, поміщик відмовився чекати сплати до наступного року і наказав старості відібрати у батька Шена усе, що можна було забрати. Батько розсердився і вдарив старосту, за це його хотіли заарештувати і посадити у в'язницю, але він втік, і мати Шена довгий час нічого про нього не знала. Лише через рік прийшла звістка — він служив у Восьмій армії, в армії Мао Цзе-дуна.

Лихо було в тому, що ця звістка дійшла до старости. Матері Шена не пощастило втекти, і її кинули до в'язниці. Разом з нею потрапив туди і маленький Шен. А коли мати захворіла на тиф, його викинули за тюремну браму просто до рук баришника.

Так Шен опинився на цегельні. Три роки, три довгих, як вічність, роки Шен накладав глину у дерев'яні форми, притоптував ногами, відносив до довгих дощок і вивалював туди вогку цеглу. Зранку він починав чекати сигналу на обід, після обіду чекав кінця роботи, щоб, доплентавшись до барака, впасти там і заснути.

...І раптом усе так рішуче змінилося. Ніхто не будив хлопчика на роботу, але ніхто й не давав сигналу на обід.

— Що ж тепер робити, хлопці? — спитав Чен, найбільший з хлоп'ят. — Чекати, поки хтось прийде за нами?

— Ні! — сказав Шен.— Я знаю, що слід робити. Нам треба збити пліт і рушити униз по річці.

Усім сподобалась ця думка. Але їм не довелося навіть робити пліт. Ріка подарувала їм човна, справжнього великого човна з бамбуковою мачтою і парусом. Цей човен плив недалеко від берега і був зовсім порожній.

Хлоп'ята посідали в нього, вкрилися паперовими мішками з-під збіжжя, яких було багато на цегельні, і поснули. Човен тим часом потихеньку посувався униз по річці. Лише один Шен не спав. Він сидів на носу човна і пильно вдивлявся в річкову далечинь. Вже зовсім стемніло, але річка тьмяно виблискувала серед порослих лісом берегів.

Раптом із-за річкового повороту почувся крик:

— Стій! Хто пливе?

Шен швидко відгукнувся:

— Це ми, хлопчики з цегельні!

— Ану, до берега! — кричав той же голос.

Повернувши човна до берега, Шен побачив на ньому солдата з рушницею.

— Хто ви? — злякано спитав його Шен.

— А хіба ти не бачиш? Я солдат Народної армії. А ви хто такі і чому так легко вдягнені? Куди пливете?

Шен коротко розповів йому їхню історію.

Солдат сказав:

— Я теж їду до міста. Візьміть мене до себе у човен; ми швидше доїдемо до міста, і я відведу вас до одної людини, яка вам допоможе.

— Ви поведете нас до голови Мао? — вихопилось у Чена.

Солдат засміявся.

— А, так ви до нього пливете? Ну, що ж! Ви обрали вірний шлях, хлопчики. Товариш Мао Цзе-дун не залишить вас у біді. Він уже потурбувався про вас.

— Як так? — здивувався Шен.— Звідки голова Мао знає про хлопчиків з цегельні?

— Голова Мао все знає. Він наказав відкрити для вас будинок у місті, наказав приготувати для вас їжу і одяг. Він наказав учителям безкоштовно навчати вас... Ну, та ви все це самі побачите.

Солдат відштовхнув човен від берега і легко встрибнув у нього. Тоді підняв парус, взяв у руки весло, і човен швидко

поплив униз течією. Хлопці одразу повеселішали, а коли в одному селі біля берега селяни нагодували їх рисовою кашею, їм і зовсім зробилося весело, і вони заспівали пісню. Спочатку цю пісню проспівав їм Цой Лін-фу — так звали солдата, — а потім вже вони й самі заспівали. А пісня ця була складена народом на честь свого вождя Мао Цзе-дуна.

Наступного ранку човен зупинився біля великого міста. Хлоп'ята вперше бачили місто — вони питали у свого супутника, хто живе в цих великих будинках, що написано на вивісках.

Усе дивувало їх.

Нарешті, товариш Цой зупинився біля одного такого будинку та вголос прочитав те, що було написано на таблиці біля входу: «Перший міський дитячий будинок».

— Тут, хлопчики, ви тепер будете жити. Цей будинок подарував вам голова Мао. Тут вже живуть такі ж діти, як і ви.

Завдання.

Знайдіть у піонерських газетах «Пионерская правда», «Зірка» або «Юный ленинец» відомості про нове життя й будівництво у звільненому Китаї.

Чжан Тянь-і.

ЛО ВЕНЬ-ІНЬ.

У нас, у Китаї, піонери теж носять червоні галстуки. І ось одного разу група школярів прийшла в гості до солдатів Народно-визвольної армії. Всі були в галстуках, лише один хлопчик був без галстука. Командир поклав йому руку на плече:

— Як тебе звуть?

— Ло Вень-інь.

— А чому ти забув піонерський галстук?

Ло Вень-інь низько схилив голову і нічого не відповів. За нього відповіли товариші:

— Він не забув... Він просто не піонер... Його не прийняли, тому що він погано вчиться.

— Он як?! — засмутився командир і забрав руку з плеча хлопчика.

Ло Вень-іню зробилося соромно. Він почервонів і збентежено сказав:

— Я... Я виправлюсь... Я зроблюся іншим... От побачите...

Та як тільки вийшли на вулицю, Ло Вень-інь подумав:

«Сьогодні субота, сьогодні, мабуть, вже не варто робитись іншим. От із завтрашнього дня почну обов'язково».

Назавтра була неділя. Ло Вень-інґ подумав: «Сьогодні неділя, всі відпочивають. Відпочиватиму і я. А от вже завтра...»

Настав понеділок. Ло Вень-інґ твердо вирішив зробитися іншим. Він прокинувся рано, пішов до школи, уважно слухав учителів, а після занять покрокував додому. Шлях проходив біля базару. Звичайно Ло Вень-інґ надовго затримувався там, ходив між крамницями, дивився на крам, питав про ціну...

Але так робив колишній Ло Вень-інґ, якого не прийняли до піонерів. Новий Ло Вень-інґ так робити не буде. Він одразу ж піде додому, візьме пензлик, туш і буде старанно виводити ієрогліфи. Він тільки на хвилиночку завітає до продавця черепах і подивиться, як живуть його знайомі черепахи.

Черепахи були на своєму місці, у тазі.

— Добридень, шановні черепахи! — гукнув до них Ло Вень-інґ.

Черепахи висунули голови з-під панцирів, подивились на Ло Вень-інґа і, хоч це був інший Ло Вень-інґ, впізнали його, вклонилися йому і знову сховалися під панцир.

Ло Вень-інґ був дуже радий. Але тут він мимоволі кинув погляд на сусідній прилавок. Там яскраво, як дзеркало, блищали сталеві леза ножів. Ло Вень-інґ взяв один ніжик, подихав на нього, обережно помацав гостре лезо й, зітхнувши, поклав на місце.

— Купуй! — сказав крамар.

— О ні, шановний крамаре, — відповів Ло Вень-інґ, — мені ніколи, мені треба сідати за уроки.

От як відповів новий Ло Вень-інґ й поважно відійшов від прилавка. Раптом він почув звуки гри у більярд, які лунали з розчинених вікон чайного будинку. Ло Вень-інґ зазирнув у вікно. «Цікаво, хто сьогодні грає? Невже знову цей товстий крамар? Так і є! Завжди він програє! Почекаю, поки він, нарешті, виграє, й піду». Ло Вень-інґ уважно слідував за грою. Вже сутеніло. Нарешті, крамар виграв, і Ло Вень-інґ пішов додому і сів вечеряти. Було вже пізно, про уроки нема чого й думати. «Завтра зроблю», вирішив Ло Вень-інґ.

Але другого дня він встав пізно й ледве встиг дійти до школи. Уроків він, звичайно, не приготував. Учитель вилаяв його. Ло Вень-інґ заплакав. Товариші оточили його. Ланкова Лі Сяо-цінь сказала:

— Не плач, ми тобі допоможемо.

— Як? — спитав плачучи Ло Вень-інь.

— Хочеш, будемо разом готувати уроки?

— Хо... хочу... Тільки не сьогодні, а завтра... або, ще краще, позавтра.

— Навіщо ж відкладати? — втрутився у розмову Чжао Цзя-лін, один з кращих учнів.— Ми всі сьогодні зберемося у Лі Сяо-цінь о шостій годині. Приходь і ти! Будемо вчитися.

— Добре! — сказав Ло Вень-інь.

— Тільки не спізнуйся!

— Ні, ні, я й на хвилиночку не спізнюся...

Ло Вень-інь поспішив додому. Вдома він пообідав, відпочив і о пів на шосту почав збиратися до товаришів. Він хотів взяти сумку, потім вирішив: «Не треба сумку, бо всі подумають, що я так пізно з школи повертаюся. Загорну краще книжки в газету». Ло Вень-інь знайшов стару газету, розстелив її, поклав на неї книжки і раптом побачив в газеті чийсь портрет.

«Цікаво, хто це?» і Ло Вень-інь почав повільно розбирати ієрогліфи під портретом.

«Передовик праці». Що таке «передовик»? Ло Вень-інь почав повільно розбирати всі дописи. А це хто? «Селянин, що одержав землю». Теж цікаво! А тут про що?

Так Ло Вень-інь потроху прочитав мало не всю газету. Потім він схаменувся, почав загортати книжки й поглянув на годинника. Він показував без п'яти сім.

У Ло Вень-іня руки опустилися. Як бути? Якщо піти тепер до товаришів, вони лятимуть його за запізнення. А якщо не піти, вони завтра в школі ще дужче його лятимуть.

Що робити? А час ішов. Ло Вень-інь почував себе нещасним, покинутим і самотнім.

Раптом він почув за вікном голос:

— Ло Вень-інь!

Він здригнувся. Це ланкова Лі Сяо-цінь.

Ло Вень-інь сховався за завіску.

— Ло Вень-інь! — знову почувалося за вікном. А це голос Чжао Цзя-ліна. Значить, вони прийшли сюди.

— Ло Вень-інь! — гукнула в дверях Лі Сяо-цінь.— Де ти? Чому не прийшов готувати уроки! Може, ти захворів?

Ло Вень-інь висунув голову з-за завіски й ледве вимовив:

— Ні...

— Ну, так ходімо швидше вчитися до товаришів.

— Значить, вони чекають на мене?

— Звичайно! Якби ми не знайшли тебе вдома, ми б шукали тебе на базарі, на вулиці, скрізь.

Ло Вень-інь радісно посміхнувся. Він схопив книжки й побіг разом з Лі Сяо-цінь до товаришів. Він старанно вчився, а другого дня уважно слухав учителя і одержав хорошу оцінку.

— Молодець! — похвалив його вчитель. — Я тебе, Ло Вень-інь, просто не впізнаю.

— Це тому, що я зробився іншим, — відповів Ло Вень-інь, а після уроків підійшов до Лі Сяо-цінь і сказав: — Я хочу піти додому, але боюся, що по дорозі я ненавмисне затримаюсь десь на базарі...

— Ми дамо тобі провідника, — сказала Лі Сяо-цінь. — Він проведе тебе аж додому.

Три дні Ло Вень-інь ходив з провідником, а на четвертий сказав: — Тепер я, мабуть, сам спробую...

Він взяв сумку і пішов додому. Ось різьблена брама ринку. Цікаво, як там поживають черепахи? А як іде гра в чайному будиночку? Але Ло Вень-інь пересилив себе, швидко попрямував додому і сів за уроки.

І коли через деякий час школярі знову відвідали солдатів, на грудях Ло Вень-іня сяяв червоний галстук.

Командир сказав:

— Я тебе знаю. Ти Ло Вень-інь.

— Так, — відповів він, — але я тепер інший Ло Вень-інь — і вказав на свій галстук.

Переклад з китайської.

Завдання і запитання.

1. Чому Ло Вень-інь відставав у навчанні?
2. Як піонери допомогли йому виправитись?
3. Розкажіть, як у вашому піонерському загоні допомагають відстаючим.

ГІМН ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОЛОДІ СВІТУ.

Слова Л. Ошаніна.

Діти різних народів,
ми для вічного миру живем,
щоб не знати негоди,
ми за щастя боротись ідем.

В різних землях, країнах,
на морях неупинних
кожний, хто юний,
дайте нам руки,
в наші ряди, брати!

Приспів:

Пісня молоді летить у даль без меж,
в даль без меж, в даль без меж.
І цю пісню, пісню молоді не уб'єш!
Не уб'єш! Не уб'єш!
Нам, молодим, вторить вся земля
зблизу й здаля.
Пісню молоді ніколи не уб'єш,
не уб'єш, не уб'єш!

Не забудь нам ніколи
бойових побратимів своїх.
Кров, пролита за волю,
нашу дружбу зміцнила навек.
Всіх пригноблених тьмою
кличем ми за собою.
Щастя народів,
світле майбутнє
в наших руках, брати!

Приспів.

Молодими серцями
ми повторюєм клятви слова.
Має прапор над нами,
ми — за наші священні права!
Знову чорнії сили
риють миру могили.
Кожний, хто чесний,
з нами за весни —
стань проти зла війни!

Приспів.

Завдання.

Вивчіть цей гімн напам'ять та навчіться його співати.

ГАВРОШ.

(Скорочено).

Державні гармати обстрілювали барикаду безупинним вогнем. Солдати підтримували їх вогнем з рушниць.

Державне військо готувалося наступати на повстанців — паризьких робітників та бідноту паризьку.

— Стріляйте в гарматників, — сказав начальник повстанців.

Барикада, що довго досі мовчала, відкрила пекельний огонь. І дві третини гарматників загинуло.

— Ще чверть години, — сказав, хитаючи головою, начальник повстанців, — і на всій барикаді в нас не залишиться й десятка патронів.

Безпритульний хлопчик Гаврош, що був у лавах повстанців, почув ці слова. Негайно він опинився на вулиці, за барикадою, під кулями.

Гаврош узяв у крамниці, що була поруч, кошик з-під пляшок, вибрався з-за барикади і спокійно почав випорожняти в кошик патронташі тих солдатів, що лежали забиті біля самої барикади.

— Що це ти там робиш? — спитав один із повстанців. Гаврош підняв голову.

— Я накладаю в кошик патронів.

— Хіба ти не бачиш картечі?

На це Гаврош відказав:

— Та бачу ж, вона, ніби дощ, падає. Але треба далі.

— Вернись назад, — гукали на нього повстанці.

— Зараз, — відповів Гаврош.

Він стрибнув і опинився вже серед вулиці.

Щось із двадцять трупів лежало в різних місцях на землі по всій вулиці. Гаврош бачив перед собою двадцять патронташів; вони обіцяли йому великий запас патронів для барикади. Вулицю оповило димом, як туманом. Ворожі табори ледве відрізняли один одного, хоч між ними й була невеличка частина вулиці.

Ховаючись у темряві, Гаврош через свій невеличкий зріст міг пробратись непомітно по вулиці досить далеко і встиг висипати перші сім-вісім патронташів у свій кошик.

Він то ліз рачки, тримаючи кошика в зубах, то нахилився й крутився, звиваючись, переповзав від одного забитого до дру-



гого і висипав з патронташів патрони так моторно, ніби мавпа лузала горіхи... З барикади, коли він був досить близько, на нього не сміли гукати, щоб він повернув, бо боялись цим звернути на нього увагу солдатів.

На одному з забитих Гаврош знайшов порохівницю.

— Це на той випадок, коли захочеться пити,— сказав він, ховаючи її в кишеню.

Посуваючись вперед, він добрався, нарешті, до тієї частини вулиці, де диму було менше і повітря було ясніше.

Так було ясно, що солдати почали показувати один одному на якусь річ, що рухалася в диму.

В ту мить, коли Гаврош забирав патрони в унтер-офіцера, що лежав біля тумби, в тумбу вдарила куля.

— Гм,— насмішкувато промовив Гаврош,— але ж вони стріляють уже мертвих.

Друга куля вдарила в камінь саме біля нього. Третя перекинула йому кошик.

Гаврош звів очі й побачив, що в нього стріляють солдати. Він став на весь свій зріст і узявся руками в боки. Волоссям на його голові грав вітер, він погордливо заспівав пісню.

Потім підняв кошик, поклав у нього патрони, не залишаючи жодного з тих, що попадали на землю. Далі підійшов ще ближче до стрільців і почав знову опорожнювати патронташі. Тут повз нього просвистіла четверта куля. Гаврош спокійно співав далі.

Так тяглося кілька хвилин.

Картина навівала жах і захоплення. Гаврош, в якого стріляли, глузував із стрільців. Здавалося, що це його втішало. На кожний постріл він відповідав новою пісню. Стріляли безупинно й раз у раз мимо. Солдати сміялися, націлюючись у нього. Він лягав, потім вставав, ховався за одвірок і знову повертав, лютував на картеч і в ту саму хвилину збирав патрони, спорожнявав патронташі і кулі клав у свій кошик. Повстанці дуже хвилювались, стежили за ним. Барикада тремтіла від жаху, а він співав. Він не був схожий на дитину. Кулі літали біля нього, але він здавався проворнішим від них. Він ніби грався з смертю і, поглядаючи на кулі, все співав:

Розтягнувся я, брате..
і носом в калюжу влучив...

Він не скінчив пісні. Чиясь нова куля, чи через те, що на цей раз стрілець націлівся краще, чи через те, що вона сама була хитріша від інших, але ця куля таки піймала невловимого хлопця. Гаврош захитався, потім упав лицем на брук і вже більше не поворухнувся.

Завдання.

Напишіть характеристику Гавроша.

Прочитайте книгу В. Гюго
«Гаврош».



В. Лебедєв-Кумач.

ПІСНЯ ПРО БАТЬКІВЩИНУ.

Батьківщино ти моя безкрая,—
на твоїх просторах все цвіте.
Я країни іншої не знаю,
де людина вільно так росте.

Від Москви до заходу і сходу,
до далеких моря берегів
вільно йде людина як господар
по своїй Вітчизні дорогій.

Ніби Волга повна і розлога,
в нас плывуть і радощі, і сміх.
Молодим усюди в нас дорога,
старикам — пошана молодих.

Наші ниви оком не оглянеш
і не злічиш наших городів,
слово горде і дзвінке «товариш»
нам дорожче всіх красивих слів.

З словом цим ми всюди ніби дома,
білі й чорні — в нас сім'я одна,
і це слово кожному знайоме,
і з цим словом — всюди нам рідня.

З краю в край весняний вітер віє,
з кожним днем все веселіше жить.
І ніхто на світі не уміє
краще нас сміятися й любити.

Та залізно ми до бою ступим,
коли ворог підповзе вужем.
Мов кохану, Батьківщину любим
і, як рідну матір, бережем.



З М І С Т

	Стор.
<i>Н. Забіла</i> — Моя країна	3
Наша Батьківщина	4
<i>М. Пригара</i> — Наші скарби	5
<i>К. Сейтлієв</i> — Мій старший брат	5
<i>В. Семинський</i> — На великих швидкостях	6
<i>В. Кучер</i> — Здійснена мрія	8
<i>М. Познанська</i> — У колгоспі «Перемога»	10
<i>М. Рильський</i> — За мир	15
<i>Д. Бедзик</i> — Піонерський галстук	16
<i>П. Безпощадний</i> — Яблунька	20
<i>П. Грабовський</i> — До школи	21
Хто вона? (Загадка)	21
<i>О. Донченко</i> — Історія з географією	21
<i>Н. Забіла</i> — На колгоспних ланах	25
За <i>О. Десняком</i> — Колгоспні жнива	25
<i>М. Некрасов</i> — Дід Мазай та зайці	27
<i>П. Грабовський</i> — Сонечко та дощик	29
<i>О. Пушкін</i> — Хмара	30
Названий батько (Народна казка)	30
З дитинства <i>О. С. Пушкіна</i> (Нарис)	34
<i>О. Пушкін</i> — Казка про попа і наймита його Балду	37
<i>Л. Толстой</i> — На сторожі	43
Тарас Григорович Шевченко (Нарис)	44
<i>Т. Шевченко</i> — Про себе	48
<i>Т. Шевченко</i> — Мені тринадцятий минуло	51
<i>О. Іваненко</i> — Тарасові шляхи	52
<i>Т. Шевченко</i> — І виріс я на чужині	56
<i>Т. Шевченко</i> — Я не нездужаю, нівроку	57
<i>Т. Шевченко</i> — Сон	57
<i>Т. Шевченко</i> — Сон (На панщині)	58
<i>Т. Шевченко</i> — Заповіт	59
<i>А. Лахуті</i> — Тарасу Шевченкові	60
<i>М. Вовчок</i> — Горпина	61
<i>І. Нечуй-Левицький</i> — Буря на морі	65
Леонід Іванович Глібов (Нарис)	67
<i>Л. Глібов</i> — Осел і Соловей (Байка)	68

<i>Л. Глібов</i> — Лебідь, Шука і Рак (Байка)	69
<i>Л. Глібов</i> — У лісі загадка гуляла (Загадка)	71
<i>Л. Глібов</i> — Вовк та Ягня (Байка)	72
Нема хліба (Народний жарт)	74
<i>В. Стефаник</i> — Кленові листки	74
Веснянка	78
<i>О. Туманян</i> — Гікор (Переклад П. Тичини)	79
<i>Л. Глібов</i> — Хто сестра і брат? (Загадка)	86
Вчора була суботонька (Народна пісня)	87
Михайло Васильович Ломоносов (Нарис з книги «Родная речь»)	88
<i>І. Крилов</i> — Вовк і Кіт (Байка)	92
<i>Л. Толстой</i> — Стрибок	94
<i>І. Нехода</i> — Ялинка	96
Іван Франко (Нарис)	97
<i>І. Франко</i> — У кузні	98
<i>І. Франко</i> — Осел і Лев (Казка)	102
<i>І. Франко</i> — У долині село лежить	106
<i>І. Франко</i> — «Красне писання»	106
<i>Я. Купала</i> — Нема щастя, нема долі	111
Пісня про Байду (Історична народна пісня)	112
За Сибіром сонце сходить (Народна пісня)	113
<i>О. Пушкін</i> — Лист на Сибір (Переклад П. Грабовського)	114
<i>Н. Рибак</i> — Це було в 1654 році	115
<i>П. Тичина</i> — На Переяславській Раді	118
<i>С. Васильченко</i> — Чайка	121
<i>Л. Українка</i> — Давня казка	126
<i>І. Франко</i> — Товаришам із тюрми	127
<i>В. Василевська</i> — Кімната на горищі	128
Чув'як та сап'ян (Адигейська казка-бувальщина)	130
Михайло Михайлович Коцюбинський (Нарис)	133
<i>М. Коцюбинський</i> — На панській ґуральні	134
<i>М. Островський</i> — Дитинство Павки Корчагіна	137
Олексій Максимович Горький (Нарис)	143
<i>І. Груздьов</i> — В науці у рисувальника	144
<i>М. Горький</i> — Дев'яте січня	148
<i>М. Горький</i> — Мати	152
<i>М. Ульянова</i> — Як учився В. І. Ленін	156
<i>М. Рильський</i> — Володя Ульянов	159
Не зніс ти тяжкої неволі	160
Казка про Леніна	160
<i>С. Михалков</i> — На батьківщині Леніна	162
<i>Б. Шатілов</i> — Диригент	165
<i>М. Островський</i> — Андрій і Василько	168
<i>І. Нехода</i> — В час Жовтневих днів	172
Голубий килим (Таджицька легенда)	173
<i>А. Гайдар</i> — Василь Крюков	178
<i>Д. Фурманов</i> — Бій під Сломіхінською	180
<i>С. Крижанівський</i> — Ліда і Чапаєв	181

<i>С. Крижанівський</i> — Оповідання про Щорса	186
<i>О. Корнійчук</i> — Оповідання Христини Архипівни	189
<i>С. Олійник</i> — За прикладом старшого брата	190
Легенда про Котовського	191
<i>А. Головка</i> — Червона хустина	194
<i>А. Головка</i> — Пилипко	202
<i>М. Рильський</i> — Травнева пісня	209
<i>О. Сурков</i> — Першотравнева пісня	210
<i>М. Горький</i> — Перше травня за царизму	210
<i>Б. Ємельянов</i> — Терпіння	213
<i>М. Упенік</i> — Тобі, Росіє	215
<i>М. Ільїн</i> — Герб нашої країни	216
<i>В. Сосюра</i> — Привіт усього світу дітям	217
За <i>П. Рибкіним</i> — Творець радіо	218
<i>М. Михайлов</i> — Кремль	219
Ой чого ти, земле (Народна пісня)	222
<i>П. Наумов</i> — Міста, народжені Жовтнем	222
<i>П. Тичина</i> — Москва	226
<i>В. Владко</i> — Творець першого в світі літака	227
<i>С. Михалков</i> — Захисниця миру	232
<i>В. Сосюра</i> — Нас веде до щастя партія могутча	233
Ілля Юхимович Рєпін (Нарис з книги «Родная речь»)	233
<i>Г. Сєнкевич</i> — Янко-музикант	237
З дитинства великого композитора (Нарис)	240
Микола Віталійович Лисенко (Нарис)	241
<i>І. Муратов</i> — Ідуть піонери	243
<i>С. Маршак</i> — Двадцятилітній	244
<i>В. Попов</i> — Сталь нової марки	247
<i>М. Бажан</i> — Балада про подвиг	250
<i>С. Ковпак</i> — Комсомольці-партизани	252
Камінний хлопчик (Дагестанська легенда)	253
<i>В. Сосюра</i> — Пам'яті краснодонців	256
Молода гвардія	257
<i>О. Фадєєв</i> — Серьожка Тюленін	260
<i>В. Бичко</i> — Ленінове серце у серцях у нас	267
Слава піонеру-герою	268
<i>В. Бичко</i> — Два бійці	269
<i>М. Рильський</i> — За дітей	271
<i>В. Маяковський</i> — Нашому юнацтву (Переклад М. Бажана)	271
<i>О. Копиленко</i> — Нова хата	272
Іван Володимирович Мічурін (Нарис)	278
<i>В. Шевчук</i> — Хвала і честь трудівникам	282
Дніпрогес	283
<i>Т. Шевченко</i> — Реве та стогне	285
<i>П. Грабовський</i> — Дніпр	286
<i>Н. Забіла</i> — Дніпрельстан	286
<i>В. Бичко</i> — Волго-Дон	287
<i>В. Владко</i> — На Дніпрі, біля Каховки	287

<i>О. Мусатов</i> — Дім поїхав	289
<i>В. Василевська</i> — Вишнева дорога	293
<i>Н. Кальма</i> — Том-ліфтер	295
<i>В. Сосюра</i> — Лі	302
<i>А. Шманкевич</i> — Хлопчики з цегельні	303
<i>Чжан Тянь-і</i> — Ло Вень-інь	306
Гімн демократичної молоді світу	309
<i>В. Гюго</i> — Гаврош	311
<i>В. Лебедєв-Кумач</i> — Пісня про Батьківщину	314

Николай Николаевич Миронов.
Книга для чтения в четвертом классе.
(На украинском языке).

Государственное учебно-педагогическое издательство
«Радянська школа».

Микола Миколайович Миронов, Літературна читанка для четвертого класу.

Редактор *Г. Й. Долинська*
Художн. редактор *Р. О. Селівачов*

Технічний редактор *Р. С. Безперча*
Коректор *І. А. Віннік*

Здано до набору 14/І 1957 р. Підписано до друку 27/ІІ 1957 р. Папір 60×92¹/₁₆.
Друк. арк. 20, умовн. арк. 20, видавн. арк. 18,12. Тираж 425 000. (1-й завод 1—350 000).
Видавн. № 8978. Зам. № 193. Ціна без оправи 1 крб. 80 коп. Oprava 75 коп.
Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», Київ, Ново-Павлівська, 2.

Книжкова фабрика ім. Фрунзе Головидаву Міністерства культури УРСР,
Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

